PHILIPPI M. RENAZZI

ADVOCATI ET ANTECESSORIS ROMANI

ELEMENTA

JURIS CRIMINALIS

LIBER PRIMUS

DE DELICTIS GENERATIM

EDITIO OCTAVA.

BONONIAE 1826.

EX TYPOGRAPHIA FRANCISCI CARDINALI

ET CAROLI FRULLI.

Hoc spectant leges, hoc volunt incolumem esse civium conjunctionem, quam qui dirimunt, eos morte, exilio, vinculis, damno coercent.

Cic. de offic. lib. 3.

PRÆFATIO

Civitates malis studiis, malisque doctrinis everti.

Cic. de Leg. 39.

Plato inquit: scientía, quae est remota a justitia, calliditas potius, quam sapientia appellanda.

Cic. de Offic. 3. 133.

Qui civilem societatem, quae moralem constituit personam, humani corpori compararunt, utriusque naturam plane perspexisse videntur. Cum enim, ut coetera praetermittam, ob perpetuam rerum vicissitudinem fieri nequaquam possit, ut corpus perenni gaudeat sanitate; ita propter ingenitas humano pectori cupiditates, vimque saevientium affectuum nulla fuit unquam, eritque hominum societas, quae jugiter interna tranquillitate fruatur. Profecto quemadmodum corporis functiones a morbis intercipiuntur; sic a delictis ordo intervertitur civilis societatis. Si igitur oportet noscere morbos, remedia callere, quibus ii nasci prohibentur, nati depelluntur, ut humanum corpus bona semper valetudine utatur, aegrum convalescat, et vigeat; aeque profecto necessarium esse videtur, delicta; quae morbi sunt corporis civilis, cognoscere, poenarum notitiam habere, quibus tamquam medelis in cives noxios praescriptis,

remedium commissis affertur delictis, committenda impediuntur; ne tranquillitas perturbetur, vel pereat societatis. Itaque quod est corpori humano medicina, id praestat civili societati scientia criminalis (1).

Quemadmodum autem, statim ac homines obnoxii morbis esse coeperunt nasci oportuit, quaerique ars illos curandi, ac depellendi; sic scientia criminalis cum ipsis orta est, crevitque civilibus societatibus. Cum enim primus, ac praecipuus illas instituendi finis fuerit, ut hominibus in easdem convenientibus vitae, bonorumque securitas constaret liceretque tranquillum degere aevum; necesse fuit proinde ea omnia habere prospecta, quae illorum poterant securitatem, pacemque perturbare, haec eadem prohibere, atque interdicere, ac demum invenire, atque adhibere rationem, qua improbi audacesque homines ab aliis laedendis, violandisque cohiberentur: alioqui nec ulla unquam efformari potuisset civilis societas, nec efformata diu

---

(1) Qui nostrum hoc opus *Neapoli* typis *Iosephi De Dominicis* in lucem tertia vice proditum *adnotationibus suis* locupletavit illustravitque, vir doctissimus *Bernardus de Ferrante* advocatus Neapolitanus nonnulla heic loca subnexuit a *Senecae* operibus excerpta, quibus id exporrigitur, quod nos de scientiae criminalis cum arte medica comparatione adstruimus. Eximium illud prae coeteris est, et legislatoribus prae oculis jugiter obversandum ex *Lib. de Ir. Cap. XV.* deprom ptum, quo idem philosophus innuit „ *non minus principi turpia esse multa supplicia, quam medico multa funera.* „

vigere, ac perseverare. Ac re quidem vera, quae priscarum gentium leges apud antiquos historicos relatae occurrunt, earum pleraeque crimina spectant, eorumque poenas sanciunt. Hinc qui primi eas sciverunt hominibus in civiles coetus coactis, tamquam auctores haberi debent scientiae criminalis, cujus materiem ipsae leges conficiunt, quae de delictis, et poenis agunt. Hujusmodi autem scientia eos certe oportuit fuisse praeditos, quibus deinde, seu sors, seu ratio civitates, respublicasque tradidit regendas, ac gubernandas. Quippe munus illorum qui vel ipsa summa potiuntur in Republica potestate, vel eam a supremis reipublicae rectoribus accepere exercendam, in vetandis impediendisque delictis, exequendis criminalibus legibus, reisque puniendis praecipue versatur. Quare nemo mirabitur, si olim graviores cujuscumque nationis viri, ac subliniora ingenia criminalis scientiae peritia celebrarentur. Sane fas est affirmare, apud Aegyptios Sacerdotes illam fuisse professos, Seniores apud Haebreos, Satrapas apud Assyrios, Persasque, quibus eas inter vetustissimas gentes commissa erat delictorum cognitio, et animadversio. In Graecia autem non solum illustriores, sapientioresque cives, quibus ea constabant quaesitorum criminalium collegia, adeo prudentiae, justitiaeque fama celebrata, ut Numina quoque illos inter consedisse fabularentur; sed ipsi etiam oratores criminalis scientiae laude floruerunt. Plures quidem Lisyae, Isocratis, Demosthenis *orationes, quibus vel cives accusarunt delinquentes, vel accusatos defendere, manifesto sunt argumento, eos non minus eloquentia, quam criminali scientia excelluisse.*

Sed Romae, ubi juris, legumque scientia primum caepit in certum redigi ordinem, atque systhema, potissimum exculta est, quae ad crimina, poenasque spectat ejus gravissima, atque utilissima pars. Cujus rei, praeter criminales leges, quarum adhuc admiramur sapientiam, sequimurque censuram, fidem nobis faciunt luculentissimam, quae adhuc in Pandectis *extant fragmenta romanorum jurisprudentium, qui pluribus scriptis operibus criminalem scientiam, itidem Romae ab oratoribus semper excultam, auxerunt, illustrarunt, atque ad summam extulerunt dignitatem; a qua postmodum excidit cum gloria, imperioque romano. Nam romano imperio a borealibus gentibus in occidente concusso, ac demum deleto, cum romanis legibus, coeterisque bonis artibus, ac disciplinis elanguit quoque, ceciditque scientia criminalis. Et sane qui poterat criminalis scientia vigere cum efferi mores, duraeque leges victricium nationum vix alicubi intermixtae reliquiis romani juris, inconditam invexissent, et inhumanam jurisprudentiam, cumque, ut plurimum, pro ratione, legeque, staret crudelis, et cerebrosa potentium, ferociumque victorum voluntas? Nec nisi post exculta iterum veteris jurisprudentiae romanae jura cessatum paullatim ab illa barbarorum saeculorum feritate, ac ignorantia, quam boreales gentes invexerant. Qua re nihil verius: nam atrox illa illuvies humanitatis ignoratione grassabatur, inhumanitas vero ignoratione jurium. Tunc demum humaniores disciplinae rursus exsuscitatae, et cum reliquis partibus juris romani ea quoque excoli coepit ejus praestantissima pars, quae circa crimina, poenasque versatur.*

Jurisconsulti fere omnes, rudes aeque, ac eruditi, qui post Irnerium *fere usque ad nostram aetatem in interpretando, illustrandoque jure romano operam suam collocarunt, eam quoque consequenter illius partem attigerunt, quae ad delicta, poenasque pertinet, inter quos vel in primis eminet* Jacobus Cujacius, *qui merito ab immortali nostro* Gravina *redivive romanae jurisprudentiae pater est appellatus. Sed obiter, nec certo ordine exculta est ab illis pars haec juris romani. Neque vero multi extitere jurisperiti, qui eam peculialiter, et ex professo tractare susceperint. Quos tamen inter unus, vel alter doctus, coeteri sive suo, sive temporum vitio, quibus scripserunt, omnis necessariae, solidaeque expertes eruditionis, partim ex romano jure, et municipalibus legibus, partim ex longobardicis institutis, et usu, praxique forensi, partim denique ex placitis aliorum interpretum juris romani, et opinionibus, ac sententiis suopte ingenio depromptis, et effictis principia illa, regulas, conclusiones, doctrinasque consuerunt, quibus constat criminalis scientia, quae traditur in scholis, viget in foro, et adhuc dominatur, ubicumque veteris manent vestigia ruris. Longum esset omnium heic nomina persequi: erit tamen operae pretium aliquos ex iis nosse, qui in vulgus sunt celebriores* (1).

(1) Quod sequenti specimine circa notiores, qui nos praecesserunt, rerum criminalium scriptores praestitimus, id, speciatim quoad illos, qui de poenalibus legibus egerunt, deinceps praestare

Damohuderus (Jodocens) *Brugensis, jurisconsultus, ut sua aetas ferebat, doctus, inter primos numerandus, qui criminali scientiae ex professo tractandae vocaverint. Anno* 1550. *Opus edidit, quod primum sub titulo* Enchiridion rerum criminalium, *deinde* Praxis Criminalis *typis impressum est. Mira in eo elucet claritas, atque concinnitas, ornamenta cuique necessaria auctori, sed a vulgo criminalium scriptorum aliena: unde ex hoc capite nunc quoque ejus opus commendandum illis, qui student scientiae criminali. Tulit autem Damohuderus industriae suae fructum. Nam* Carolo V. *Caesari, et* Philippo II. *ejus filio fuit in Belgio a consiliis.*

Decianus (Tiberius) *Uticensis, declinante saeculo XV., Patavii Jus Caesareum docuit magna nominis celebritate. Scripsit, praeter alia opera, quae hic non pertinent,* Tractatus Criminales *doctos sane, et laboriosos, quibus universam criminalem jurisprudentiam, quae sua aetate vigebat in foro, aggressus est late exponere, atque illustrare. Vir certe dignus meliori saeculo. Quamvis enim vitio temporum quibus floruit, ignoraverit scientias, inde jurisprudentia criminalis vera sua derivat principia, intellexit tamen eam altius, quam tunc fieret, repetendam esse, et a capite arcessendam, quod ex doctrinis, quae tunc dominabantur in*

---

est aggressus *Lacretelle* in suis *Reflexions sur les Ecrivains, qui ont traité de la Legislation Penale*. Sed auctor iste diversa plane a nostra graditur via.

scholis, primo libro sui operis praestitit. Sed morte praereptus haud potuit ille extremam adhibere manum. Post ejus fata Nicolaus *filius paternum opus publica luce donavit.*

Clarus (Julius) *Alexandrinus,* Philippi II. *Hispaniarum Regis Mediolani consiliarius, et regens praeter coeteras partes civilis, et canonicae Jurisprudentiae, eam quoque attigit, quae ad crimina, et poenas spectat.* Libro V. Sententiarum (*sic enim suum opus inscripsit*), *qui initio seorsim editus, postea cum alius prioribus IV. libris excussus est, et in* Practica Criminali, *quam illi adjecit, in pauca contraxit, quae late prius interpretes, rerumque criminalium scriptores tradiderant, ac disputaverant. At laudem hanc ei invidere visi sunt nonnulli jurisconsulti, qui notis, et observationibus ejusdem scripta onerarunt, inter quos miror fuisse etiam* Harprectum, et Goveanum, *viros alicujus nominis inter eruditos, humanosque* Jurisperitos. *Coeterum fama, qua vivens gavisus est Clarus, vel periit cum eo, vel debuit certe perire.*

Farinaccius (Prosper) *natus est Romae, ubi reis defendendis operam dabat sub* Clemente VIII. *Narrat* Janus Nicius Erithraeus in Pinacothec. I. *Farinaccium malorum criminum convictum (nefas ea nominare) poenas legibus daturum fuisse, nisi Antonii Mariae Salviati Cardinalis opera servatus ex eo judicio elapsus esset; cui Cardinali pro illo deprecanti Clemens VIII., cui ejus flagitia nota erant, Farina, inquit, ista bona est, vel pollis est potius, sed non saccus, cui illa includitur, bonus est, sed foedus, ac turpis.* Paulus V., *qui dum*

esset auditor, ut vocant, Camerae Apostolicae, Farinaccio usus erat vicario in cognoscendis causis criminalibus, ei munus detulit procuratoris generalis fisci. Dubitari non potest, quin vel in primis Farinaccio ferri debeat accepta universalis illa, puditissimaque corruptio, quae scientiam criminalem pervasit. Is enim non solum indocte, et inconcinniter pluribus magnis voluminibus criminalem jurisprudentiam pertractavit; sed insuper nutantem reddidit, versatilem, incertam; adeo, ut cui mens illam ab ejusdem scriptis haurire, is futurus erit nihilo doctior, quam dudum. Farinaccius, ut coeteri jurisconsulti, qui tunc forensi operae in Italia vocabant, ex trivio sapiebat, omnisque expers erat necessariae eruditionis; quin immo quae callebat vera jurisprudentiae principia, non ex Legum fontibus ea hauserat; sed, ut moris, ex vulgarium interpretum lacunis, et forensium scriptorum centonibus arripuerat. Attamen habitus est, et adhuc vulgo habetur princeps criminalium jurisconsultorum. Quam gloriam sibi perpetuam polliceri visus est ipsemet Farinaccius in epistola nuncupatoria postremi, quod edidit, voluminis suae Theoricae, *et* Praticae Criminalis, *ubi non erubuit de suo opere usurpare illud* Poetae:

Exegi monumentum aere perennius.

Sed suam Farinaccium spem fefellisse, ut plerosque fallit auctores, qui magna de suis ominantur operibus, docuit eventus. Ejus namque libri jamdudum deferri incoeperunt in vicum vendentem thus et odores. Nonnullis, quod heic protulimus de Farinaccio judicium, nimis audax, plerisque iniquum videbitur. Sed quisquis,

mente anticipatis opinionibus vacua, et aliqua doctrinae lumine illustrata, ejus opera pervolutaverit, seduloque perpenderit, deprehendet, nos lectoribus haud imponere, neque injustam dixisse sententiam. Multa quidem ingeniis donanda sunt, sed vitia, ut apposite Seneca *scribit, non portenta. Restat monere,* Vulpinium *quemdam suscepisse inanem laborem Farinaccii opera redigendi in epitomen, quem edidit sub inepto titulo* = Succus Farinaccii =.

Carpzovius (Benedictus) *consiliarius electoralis saxonicus, professor in Accademia Lipsiensi. Anno* 1646. *Wittembergae publici juris fecit* Praticam novam Imperialem Saxonicam rerum criminalium. *Hoc opere universam persecutus est criminalem jurisprudentiam, quae apud Saxones, reliquasque Germaniae gentes obtinebat. Sed, ut Farinaccius, sordibus infecit, tenebris obscuravit; fuit tamen illo, si non felicior in opinando, saltem liberior. Tantam vivens doctrinae criminalis famam sibi comparavit, ut* Justus Oldekop *jurisconsultus germanus duos adversus eum tractatus ediderit. Dignum notatu est Oldekopium omnia fere capita* Decadum Quaestionum *exordiri hac ingenua, et officiosa formula:* Errat D. Carpzovius. *Sed Zoilus hic, cum adversario suo nihilo doctior esset, in errores lapsus est iis forsan graviores, quos in illo redarguebat. Prudenter monet* Juvenalis, *ut*

Loripidem rectus derideat, Aethiopem albus.

Matthaeus (Antonius) *Batavus, primum in Gheldrorum Lycaeo, deinde in Academia Ultrajectina jus est professus. Laus haec, atque*

gloria est peculiaris Matthaeo, quod primus is fuerit, et ad nostram usque aetatem fere solus, qui partem illam romanae jurisprudentiae, quae circa crimina, poenasque versatur, a doctis interpretibus perfunctorie illustratam a vulgo criminalium scriptorum sordide corruptam, puris attigerit manibus, et sigillatim ex dignitate pertractaverit. Anno enim 1648 *una cum* Prolegomenis de Criminibus, Commentarios *edidit* in libros 47. 48. *Digestorum (qui libri criminales res complectuntur) elegantes, luculentos, doctos, plenos bonae frugis, utiliumqne animadversionum, omnigena demum eruditione refertos. Si brevitas ferret in hisce adhibenda speciminibus, multa possem, et vere de Matthaeo praedicare, atque ostendere, quantum ei ferre debent acceptum quicumque nunc operam suam in criminali scientia repurganda, atque expolienda velint collocare. Sed hoc, ut arbitror, splendidius est Matthaei elogium, nempe ejusdem commentarios saepe saepiusque typis recussos, semper maximi habitos ab eruditis viris, et a doctis jurisconsultis fuisse* (1). *Libri*,

(1) Silentio binae non sunt hoc loco praetereundae *Commentarii ad Lib. XLVII et XLVIII Digest.* laudati *Antonii Matthaei* editiones, quae memoria nostra in lucem emissae sunt. Prior *Neapoli* prodiit *Ann.* 1772 *sumptibus Dominici Terres* cui *accesserunt Michaelis Leggii adnotationes ex* Jure *Romano*, *breves Commentarii tum* Juris, *cum usus Fori Neapolitani* =. *Ticini* altera nuper, anno scilicet 1803. confecta est editio *ap. Capel, et Comin.* Non tam chartae nitor, et elegantia typorum nuperrimam hanc editionem,

nomenque illorum, qui turpite literis, et otio abutuntur, vix unius sunt aevi, tandem pereunt: opera ingenio elaborata, plena doctrinae jugiter versantur in hominum manibus, auctorumque fama viget immortalis.

De Ameno (Ludovicus Sinistrari) *erat ex familia reformata Franciscanorum. Praeter* Praxim Criminalem, *composuit* Tractatum *satis prolixum de* delictis, et poenis, *in quo pauca vera, multa falsa, nonnulla alicujus usus, pleraque excerpta, ut moris, ab aliis rerum criminalium scriptoribus, omnia denum incondita, et perturbata. Sed poterit tamen id ei in laude poni, quod scilicet opportuna methodo primum de quovis delicto, deinde de ejus probationibus, tandem de poenis, quae illud maneant, distincte, et separatim disserverit. Quae, quamvis ita se habeant, hunc tamen scriptorem non solum pragmatici homines, quod non miror; sed etiam viri non alioqui indocti, summo habent in pretio, eique nostro in foro magnum tribui dicunt pondus auctoritatis.*

Ursaya (Dominicus a Bosco Salernitanae Diaecesis) *Cum in Urbis Archigymnasio Antecessoris munus obiret, scripsit* Institutiones Criminales, *quae in vulgus notissimae. Nihil possis in illis laudare, contra dubites quid magis*

---

quam *Notae* commendant, bonae frugis plenae, solidaque refertae doctrina, quibus eam adornavit vir clariss. *Thomas Nani* in illustri Lycaeo Ticinensi juris criminalis professor, cujus plura erga illius scientiam, atque eximia sunt merita.

reprehendas, stylum ne inconditum, inversum ordinem, inutiles, futilesque digressiones, an forensem illam, putidamque scientiam criminalem, cujus pauca solida, veraque principia, cavillosae inficiunt interpretationes, confictae ex arbitrio regulae, falsae consequentiae, veluti in profundum, demergunt? Egit tamen in foro magna opinione doctrinae advocatum, docuitque jus ingenti discipulorum concursu, externorum plausu, quo tempore immortalis Gravina *exigua cingebatur selectorum auditorum corona, paucis acceptus sapientibus, neglectus a coeteris. Id semper fuit in more positum, ut docti, magnique viri negligantur a coeteris, qui vero sapiunt ex trivio celebrentur in vulgus. Obiit* Ursaya anno 1742.

Caravita (Thomas) *Neapoli munus sustinuit Regii Consiliarii in Suprema Camera S. Clarae. Florente aetate animum appulit ad contexendas* Institutiones Criminales, *quas postea senex praelo commisit anno* 1740. *In iis frumentum cum lolio mixtum, et coacervatum. Nam fuit Caravita tam solida, veraque, quam vulgari, inanique doctrina praeditus, quod ipsi omnia colligere intento difficile, id facile legenti, alteram nimirum ab altera distinguere, et separare, hanc seponere, illam arripere. Si nobis fides, consulimus, ut Caravitae institutiones loco institutionum* Ursayae, *quarum communis est usus, Tyronibus in*

Alphani (Nicolaus) *in Regio Neapolitano Archigymnasio Jurisprudentiae professor, doctissimus omnium, qui post Matthaeum jus criminale tractarunt, quod tribus libris complexus est anno* 1732. *Neapoli evulgatis. Quae caussa*

Alphanum moverit ad eos libros elucubrandos, quidque illis praestare voluerit, ipse monuit in praefatione affixa priori libro. « Mihi, inquit « clariss. vir, stimulos ad scribendum adiecit « indigesta admodum, et perturbata nimis do- « ctorum quorundam in rebus criminalibus per- « tractandis, ac numquam satis detestanda me- « thodus; meus hinc labor id respexit, ut non- « nulla concinna aliorum prolixitate, omissa, « degustarem, omni contentione, quae confusio- « nis est mater, prorsus eiecta, ac denique o- « mnia suis quibusque locis eo disponerem ordi- « ne qui rebus apposite perquirendis opportunior « evasisset. Fidem vero, qua potuit melius ratione auctor solvit. Nec alia ex caussa Alphanum in hunc scriptorum censum retulimus, nisi quia, licet ipse par esset scientiae criminali instaurandae, vulgatam tamen, receptamque, cuius sordes, et novit, et ex parte repurgare tentavit, in aliquod systema redactam utilius duxit suis auditoribus exhibere.

Interea dum scientia criminalis ab uno, vel altero ex memoratis scriptoribus aliqua luce donata, ab aliis cordibus tenebrisque obruebatur; prodiere, sed diversa tamen aetate, iurisconsulti, qui solidae philosophie, prudentiae civilis, reliquarumqne sublimiorum doctrinarum praesidiis instructi, iacentem iuris naturae, ac gentium disciplinam erigere, atque excolere aggressi sunt, et legum vim, ingeniumque expendere, et ad trutinam revocare. Qui quidem cum de iure, quod summae civili potestati propter crimina competit super cives, dissererent, et leges scrutarentur, a quibus pendet civilis libertas, multa docte, sapienterque de delictis,

et poenis disputarunt, et obiter solidae, germanaeque criminalis scientiae semina jecerunt. Solum heic inter eos nominabo Hugonem Grotium, Samuelem Puffendorfium, et praesidem de Montesquieu, *qui, ubi a religionis ortodoxae principiis non aberrant, merito aliorum omnium magistri, principesque putantur.*

Sed quae semina castae, veraeque criminalis scientiae laudati auctores obiter, ut diximus, sparserant, in eorum operibus latebant, paucis comperta philosophis, et humanioribus jurisperitis, ignota prophano vulgo criminalium jurisconsultorum, cum Joan. Samuel Fridericus Boehemerus *Germanus, antecessor in Academia Fridericiana editis anno* 1730. criminalis jurisprudentiae elementis, *quibus nova, concinnaque methodo ea semina aliquantisper evolvit, reddiditque operosa, quasi signum aliquod extulit ad melius de criminali scientia sperandum* (1). *Re enim vera post eum superioribus annis prodiit in scenam* Auctor dei delitti e delle pene, *cujus librum* anonymus *quidam scriptis in eum vernaculo sermone* notis *et* observationibus *declamatorio stylo est insectatus. Nollent probi, doctique viri nonnullas eumdem auctorem a memoratis, aliisque interdictis scriptoribus hausisse doctrinas, propter quas sicut*

(1) *Bohemeri* laudantur etiam *observationes*. quibus *Benedicti Capzovii* paulo ante memorati *practicam novam rerum criminalium* prosequutus est. Etsi luminibus hujusmodi observationes non careant doctrinae, atque eruditionis; iis tamen autor videtur potissimum commodo voluisse prospicere, usuique pragmaticorum.

meruit ipse a sacra, civilique potestate damnari; ita etiam a liberioris ingenii hominibus magnas retulit laudes, praesertim vero a Voltaire, *qui* gallico commentario *ejusdem opus adornavit. Quod absque periculo, et offensione possumus nos de hoc auctore affirmare est, primum eum fuisse, qui animose tentaverit novam criminali scientiae faciem induere. Nec est praetermittendus heic loci* Paulus Risi *egregie cordatus jurisconsultus, qui in ipsa patria* Marchionis Beccaria *prudentissimas aeque doctissimas elucubravit* animadversiones ad criminalem jurisprudentiam pertinentes, *quibus multa verae, solidaeque criminalis scientiae principia, breviter quidem, sed clare, graviterque exposuit, atque illustravit.*

Profecto par tandem esse videbatur ut nostra hac aetate, qua disciplinae omnes, praesertim quae solidam hominum utilitatem respiciunt, sedulo excoluntur, et perficiuntur; scientia quoque criminalis, illustribus ea quidem profecta initiis, et a sublimioribus ingeniis educata; traducta tamen per manus imperitorum, et sordide contrectata, puris manibus denuo tractaretur, nativam suam recuperaret dignitatem, pristinumque splendorem, et philosophiae, graviorumque doctrinarum auxiliis nova ei quodammodo vita feliciter redderetur. Non video siquidem quaenam sit scientia, quam hominum magis intersit diligentissime excoli, et puram, sinceramque florere. Nam vera vigente, et solida criminali scientia nullus vi, saevitati, tyrannidi locus in republica, sua religioni manebit dignitas, et auctoritas; civibus aequa, et immota constabit securitas, et ipsa libertas civilis sacra erit, et intacta vigebit.

Me vero, cui in ipso aetatis flore criminalis scientiae in patria academia publice docendae, ac profitendae munus traditum est, juvat, decetque aliorum industriam imitari, et licet dispari ingenio, pari tamen studio publici boni spartam, quam nactus sum exornare, et symbolam quoque nostram in medium afferre. Quod praestare jam aggredimur his elementis juris criminalis (1), *quorum priorem librum nunc in lucem emittimus; reliquos, qui vix ultimam manum expectant, quamprimum edituri, si intellexerimus conatus nostros, atque labores, neque ingratos, neque inutiles esse futuros. Equidem universam criminalem scientiam a sordibus, quibus redundat, tamquam Augiae*

---

(1) Unus, ac alter mox memoratos inter Gallos, rerum criminalium recentes scriptores veriti non sunt affirmare nihil boni in criminali jurisprudentia ad Italis, atque Hispanis prodire posse, aut fore sperandum. *Quis tam ferreus, ut teneat se?* Sed putidissima, atroxque calumnia luculentissime refellitur *Monito* a bon: mem: *Dominico Raggio* antecedenti suae romanae praefixo nostrorum criminalium operum editioni, quod idcirco etiam paullo supra recusum est. Interea heic animadvertendum, audaciorem ex iisdem scriptoribus *A. P. Brissot* de *Warville* opere illi suo inconcinne digesto, cui titulus *Bibliotheque Philosophique du Legislateur, du Politique, du jurisconsulte*, initium fecisse ab operibus *Caesaris Beccaria* et *Pauli Risi*, italis praeclarissimis viris, et de scientia criminali egregie meritis, quae in gallicum sermonem translata ibi inseruit.

stabulum repurgare, et vera simul ejusdem principia nitide evolvere, graviter exornare, et in certum aliquod systema redacta exhibere, non diffiteor magnum opus esse, atque difficile. Praesertim cum oppugnandae sint praejudicatae illorum opiniones, qui aegre ferent sordidam, falsamque criminalem scientiam, quam imberbes didicere, senes perdendam esse fateri. Sed quid praeclarum, non idem arduum? Neque vero admodum commovebimur, si ab iis improbabimur, qui frumento reperto glande vesci malunt. Qui enim primi aggrediuntur errores detegere, quibus scientia aliqua inficitur, eosque nova ratione depellere, atque corrigere; ii non alios sibi aequos fore sperare debent, quam juvenes, quorum mens nondum est depravata, vel pauci illi, quorum ideae, atque principia, cum eorumdem ideis, principiisque conveniunt: coeteros in se experientur iniquos; quoniam nihil rectum, nisi quod eis placuit ducunt, et forsitan;

Barbarus hìs ego sum, quia non intelligor illis.

Ad timidiores aliquos, solitosque novitati irasci offendet, quam quandoque inivimus, ratio disserendi de legibus, praxi, consuetudine, opinionibus auctoritate reverendis, usuque confirmatis. Profecto nos quoque intelligimus gravissimas hasce res prudenter attingendas esse, probeque scimus reverendas hominum praejudicatas opiniones, etiam quando in iis corrigendis, destruendisque elaboratur. Sed is nequit redargui, qui dum se consuetudini accomodat, legibus, quae vigent obsequitur, verecunde qui de eis sentiat, profatur.

Coeterum fortassse non deerunt, qui nobis apud vulgum studebunt invidiam creare. Quamvis enim nostri mores ita sint conformati natura, ac studio compositi, ut neminem unquam dicto, vel facto laeserimus, omnesque controversias, in primis litterarias vel maxime aversemur; jam pridem nihilhominus nonnullos ferimus in nos gratuito male animatos, qui potissimum quaerunt industriae nostrae modum statuere. Atque ab his non mirabimur seu quod alios aperte traduci seu maligne clam vellicari. Ingloriam vitam, et a forensi strepitu alienam agentes, amatores tamen publici boni, sollicitique spartam, quam nacti sumus illustrandi, humaniores litteras aeque, ac severiores disciplinas sine ostentatione, et pacifice colimus. Itaque vulgi favore, laudibusque augeri illos libenter sinimus, qui illum captare quaeritant, his ambiunt cumulari. Ut enim Cicero *(si magna licet componere parvis) se scripsit facile pati solitum a caeteris reprehendi, ubi a Catone suo laudaretur; sic nos quoque videbimur punctum omne tulisse si unius alteriusque aequi, ac vere sapientis viri incorrupta suffragia referemus. Quod si nostra haec modesta vota incassum cedent, tranquille patiemur ea irrita abiisse, nosque tacite consolabimur animadvertendo etiam errata illorum, qui primi scientiae alicui expoliendae adlaborant,* (1) *communem*

(1) Post nostra haec evulgata elementa, quibus criminalem scientiam sategimus erigere jacentem, sordidamque expolire, ac primi certe orsi fuimus in ordinem cogere, atque in aliquod

veniam mereri, et ipsis, qui errarunt, gratiam habendam ab omnibus esse. Cum enim res est de restaurandis, vel perficiendis scientiis oportet quamplures errare, ne alii in posterum decipiantur; eorumque errores hoc saltem ex capite

---

systhema redigere; plures tam *Nostrates*, quam *Alienigenae* in arenam descenderunt, qui eamdem antea per agratam a nobis provinciam ipsi quoque tractandam, ornandamque susceperunt. Tres ii omnes velut in classes possunt dispertiri. Nam alii legislatoriae sapientiae praecepta generatim tradentes, de regulis quoque disseruerunt in criminalium legum rogatione sequendis. Visum porro est nonnullis peculiaria quaedam dumtamxat objecta, atque argumenta ad criminalem jurisprudentiam pertinentia speciatim illustrare. Coeterum tandem jus criminale universum tradere ex professo atque exornare aggressi sunt. Ego vero debitae cuivis gloriae minime invidens immo ex animo favens, eorum omnium ingenium, industriam, doctrinam, variaque opera quibus admisi sunt scientiam juris criminalis sedulo lateque enucleare, atque excolere meritis neque destiti unquam, neque desinam laudibus prosequi. Heic notiores dumtaxat nominabo, illustrioresque. Ad primam igitur pertinent classem *Filangeri* Scienza della Legislazione, *auctor* della Scienza de' GoverniTom. 1. art. 30, et seq. *Schimidt d' Avestein* Princip. de la Legislat. universel. Lib. 1: *Bielfeld* Instit. Politiq. Cap. VI. *Brissot de Warville* Bibliotheque du Legislateur, du Politique, du Jurisconsulte. Referendi vero sunt in classem secundam.

D' Arco del fondamento del diritto e di punire. *De Simoni* dei delitti di mero affetto. — Del

utilitatem coeteris afferunt, de quorum unoquoque proinde non male usurpaveris illud Martialis:

Si non errasset, fecerat ille minus.

Utinam nobis liceat adeo esse beatos, ut criminali scientiae, quam excoli, atque florere publici, privatique boni summopere interest, instaurandae, ac perficiendae possimus prodesse. Sin minus errores, in quos incidimus, eos, qui hanc provinciam deinceps suscipient, docebunt quid in ea illustranda cavendum, vitandumque sit; nostraque haec qualiscumque opera, quam in criminalem scentiam contulimus, neque fructu, neque utilitate (1) *carebit.*

---

furto e sua pena. *Nani* de judiciis eorunque usu in causis criminalibus. Diatrib. de Crimin. indulg. ex praescr. *Pescatore* Saggio int. div. opinioni sopra i Delitti e le Pene. *Sonnefels* su l' abolizione della tortura. *Franchini* osservazioni pratiche sopra la tortura. *Lacretelle* Discours sur le prejugé des peines infamantes. Tandem sub tertia classe veniunt recensendi *Servin* de la Legislation criminelle. *Charard* de la Jurisprudence Criminelle. *Cremani*, de Jure Crimin. *Soigneux* Systeme abregé de Jurisprudence criminelle. *Malanima* i delitti e le pene secondo il Gius. Divino. *Lacretelle* Vues sur la reforme des Loix criminelles. *Rusca* Specimen Jurispr. Crim. *Paoletti* Instit. Theorico - pract. Crimin.

(1) Utilitatem an, et quam attulerint fructum ne, qualemque heac pepererint elementa juris criminalis, nostrum non est quaerere,

multoque minus dicendo nunc persequi. Veriti enim, ut *Quintiliani* verbis utar . . . . jactantiae apud alios opinionem . . . . parce admodum semper modesteque de nobis variisque lucubrationibus nostris seu loqui seu scribere consuevimus, nec nisi raro, idque, necessitate cogente, sive sententias quas fuimus amplexi, uberius enucleandi, sive nomen nostrum ad aliena malignitate tuendi. Coeterum neque utilitate neque fructu aliqua saltem ex parte elementa isthaec caruisse, multoties typis recuse, at in extraneas quoque linguas traslata, ex vehementi illo studio haud obscure liquet, quod deinde eo ferventius, latiusque exarsit in cultioribus Europae regionibus criminalem scientiam a gravissimis scriptoribus excolendi illustrandique, ipsumque jus criminale novis publica auctoritate compositis promulgatisque codicibus corrigendi atque novandi. Quorum quidem tam recentium scriptorum doctrinae, quam novorum codicum sanctiones, ubi et quatenus opus fuerit, opportune inserentur nuperrimae huic eorumdem elementorum editioni, quam nos ipsi augere, atque exornare instituimus. Quemadmodum porre et doctrinae illae, et sanctiones justis merent laudibus cumulari quoties id praeseferunt, quod recta ratio, nec non humanitas aequitasque in theoria praxique criminali emendandum, immutandumque postulabant, ita fas mihi erit nostro more libera animi sensa profari quando vel unae vel alterae videri poterunt a vero deflexisse scopo, sed potius aestu proditas, quo recentiores plerique abripiuntur in jure criminali vetera omnia contemnendi, invehendique nova, eaque non infrequenter sive proponendi sive preascribendi, quae mente tantum spectata et philosophica lance perpensa recta quidem apparent, atque peropportuna; si vero

vehantur in forum aut inepta prorsus actu practico, et aliquando exitiosa quoque esse deprehenduntur. Haud enim raro in hac materia solet usuvenire, quod sagacissimus vir *Baco a Verulamio de augum Scient. Libro VIII. cap.* 3 scitissime praemonuerat, nimirum. *Philosophos proponere multa dictu pulcra, sed ab usu remota.*

PROLEGOMENA

IN UNIVERSUM JUS CRIMINALE.

I. *Legum criminalium praestantia.*

Omnes leges, quibus reguntur civitates, comparatae sunt ad fovendam, conservandamque conjunctionem inter homines hominum simul congregatorum communis securitatis caussa, quam dico *Civilem Societatem*. Id autem multis modis leges intendunt; sed in primis libertatem tuendo etiam in sociali statu hominibus competentem, quae *Libertas Civilis* vocatur. Consistit haec non in dissoluta offroenique licentia, ut notissimus docebat *J. J. Rousseau* (Ep. a un Am.) nec in arbitrario jurium usu quemadmodum a recentissimis defensoribus offroenis democratiae dudum in vulgus disseminabitur; sed in facultate, qua quisque civium pollet, vel se pollere arbitratur omnia pro lubitu agendi quae legibus permittuntur, oriturque ex fiducia, quam habent cives, nihil quidquam patiendi, quod ipsis non sit jure ferendum. Jam vero varias inter leges, quae latae sunt pro regendis civilibus societatibus, constat leges criminales eas esse, a quibus civilis libertas vel maxime pendet; inde eae legum omnium civilium merito existimantur esse gravissimae.

II. Quaenam sint Leges criminales.

Leges criminales sunt, quae naturalem restringendo libertatem jubent, ut cives actiones quasdam agant, alias contra omittant, sancita poena adversus violatores. Veniunt etiam, sed latiori significatione, sub nomine legum criminalium eae leges, quae de judiciis criminalibus agunt, idest formam praescribunt, juxta quam ab illis, qui in republica praesunt criminali jurisdictioni, quaestio exercenda est de delictis, ut legitimae poenae decernantur in reos, seu quae *criminalis processus* ordinem regulasque designant. Quamquam haud raro quae lex aliquid agendum, vel omittendum imperat, eadem quoque rationem definit inquirendi in ejus violatores. Hae porro omnes leges ideo criminales vocantur, quod de criminibus agant, et circa crimina versentur.

III. Quid Jus criminale.

Complexio legum criminalium dicitur *Jus criminale*, quod generatim videtur esse externa legum omnium obligatio. Eo quippe jure poenae sanciuntur, quae caussae sunt extrinsecae, quibus cives ad obsequendum legibus impelluntur. Quod si nulla absque legibus potest persistere respublica; praeterea si leges, ut vim nanciscantur, debent obligationem imponere; tandem si continuo humanae nequitiae experimento compertum est satis non esse obligationem internam, ut homines legibus obsequantur; ex his omnibus, inquam, rebus necessario colligitur nullam posse civilem societatem

extrinseco ad obsequendum legibus impulsu carere. Hic fons est, haec natura juris criminalis.

IV. Quid Jurisprudentia criminalis.

Juris criminalis disciplina appellatur *Jurisprudentia criminalis*. Qui disciplinam hanc nedum callent, sed et exercent, jure ac merito justitiae sacerdotes dici quodammodo possunt. Justitiam namque colunt aequum ab iniquo separantes, licitum ab illicito discernentes: bonos non solum metu poenarum, sed etiam praemiorum spe efficere satagunt: malis autem vario suppliciorum genere modo voluntatem, modo facultatem adimunt amplius peccandi; ut sarcta tectaque perstet publica, et privata securitas.

V. in generalem et particularem dividitur.

Jurisprudentia criminalis dividi commode potest in *generalem* et *particularem*. Utraque in delictis versatur, de eorum poenis agit, et forma, qua inquiritur in delicta, poenaeque decernuntur in delinquentes; quae tria objecta sunt juris criminalis. Generalis absolute, et indefinite haec objecta considerat, eorum indolem rimatur, proprietates examinat, axiomata ponit, regulas elicit singulis obvenientibus casibus accomodandas, et dici quodammodo posset *Onthologia*, seu *Scientia prima Juris criminalis*. Particularis eadem objecta singulatim enumerat, intuetur, eorumque circumstantias perpendit; et haec haberi posset veluti *Historia juris criminalis*.

VI. *Utrum ars, an scientia censenda?*

Utrum vero criminalis jurisprudentia *Ars* sit, an *Scientia*, facile erit definire, si definiatur quid artis, scientiaeque nominibus velit intelligi. Etenim si *scientiae* nomine intelligamus seriem, complexum, systema notionum, quo contemplatio, et cognitio intenditur alicujus objecti: sin vero *artis* nomine complectimur ordinem, nexumque idearum, cujus finis sit productio alicujus extrinseci effectus; profecto criminalis jurisprudentia, quae hunc habet sibi propositum finem, ut nempe absolvantur insontes, sontesque puniantur, ars dicenda erit, atque renuncianda. Sed quoniam jurisprudentia criminalis praeter hanc partem, quam *Pragmatici* usu in foro exequuntur, aliam quoque complectitur partem theoreticam, ex qua intelligimus, quaenam actiones juxta leges sint crimina, dignoscimus naturam poenarum, et regulas, quibus inquiri in delicta, et poenae in reos infligi debent; proinde potest ea quoque in numerum scientiarum referri, et scientia vocari.

VII *Jurisprudentiae criminalis theoria, et praxis.*

Criminalis ergo jurisprudentia, ut reliquae fere disciplinae, duplici sub aspectu considerari potest, quatenus nempe primo contemplatione, et quatenus deinde usu continetur: atque hi duo aspectus vulgo *Theoria*, et *Praxis* dici solent. Theoria est contemplatio, qua in

originem idearum inquirimus, ordinem consideramus, seriemque nectimus principiorum, quibus axiomata demonstrantur, et generales regulae innituntur juris criminalis. Praxis est habitus judicandi de actionibus hominum juxta leges criminales. Istud vero judicium consistit in cognitione, et adplicatione legum criminalium, et sese exserit I. procedendo legitimo ordine in delictis investigandis: II. decidendo caussas criminales absolutis, vel condemnatis reis. Theoria est veluti *Philosophia juris criminalis;* praxis vero est illius *exercitium.* Si praxim spectes, jurisprudentia criminalis ars est; si theoriam, scientia. Coeterum tam generalis, quam particularis jurisprudentia criminalis theoria, et praxi constat, quarum primam contemplatione adsequimur, alteram usu comparamus.

VIII. Jurisprudentia criminalis scientifico modo pertractabilis.

Sed quoniam scientia est criminalis jurisprudentia; proinde ut coeterae scientiae, demonstrabilis erit, poteritque apodictice tractari: nempe veritas propositionum, quas complectitur, exhibetque criminalis jurisprudentia, potest certis ex principiis deduci, et demonstrari. Necesse ergo est scientias, artesque nosse, unde ejus principia derivant. Profecto scientiae omnes habent quoddam commune vinculum, et quasi cognatione quadam inter se continentur: unde aliae in alias influunt. Docet *Encyclopedia.*

IX Quibus ex scientiis principia desumat.

Scientiae, et artes, ex quibus principia hauriuntur criminalis jurisprudentiae, quaedam *immediate* influunt in eamdem, quaedam vero *mediate*. Priores tamquam fontes haberi possunt, unde omnis ejusdem doctrina promanat. Posteriores autem aliquando rivulorum instar ad criminalem jurisprudentiam ducantur oportet. Non est hujus loci utrarumque genesim exponere, naturam exequi, mutuamque exprimere connexionem. Sufficiet proposito nostro, si nominales solum ipsarum definitiones heic afferamus, et breviter indicemus, quemadmodum singulae influant in criminalem jurisprudentiam.

X. Immediate I. *a Philosophia*.

Philosophia, ut in omnibus disciplinis, ita quoque in criminali scientia principem sibi locum vindicare videtur. Quandoquidem ea docet hominis naturam, facultates, ingenium, et fines, in rerum proprietatem nexumque inquirit, uno verbo, verum indagat, bonum proponit. Nulla est ergo pars humanae sapientiae, ad quam tenendam, exercendamque suas non praebeat adjutrices manus, philosophia.

XI. *II. a Psychologia*.

Sed inter philosophiae partes primum criminalis disciplinae quasi germen est illa, quam vocant *Psychologiam*. Definitur haec vulgo scientia

animi, eorumque, quae per animum esse possunt. Cum ergo psychologia hominum animum contemplĕtur, ejusque motus; est veluti fundamentum cujusvis scientiae, quae in actionibus hominum dirigendis, pensitandisque versatur, qualis adamussim est jurisprudentia criminalis Itaque a psychologia dimanant primigeniae notiones, quibus ejusdem theoria superstruitur. An *Physiologia* etiam, unde varia hominum dignoscuntur temperamenta, et quatenus, influere possit in jurisprudentiam criminalem, a laudato *De Ferrante* in suis ad hunc locum *notis*, erudite disseritur. Docti viri opinionis non abnuo rationem haberi posse, quoties de eo sit ferendum judicium, qui cum *Lajo* apud *Euripidem* queratur *sentihtem recta natura abripit*.

XII. *III. ab Ethica*.

Neque vero satis est nosse naturam animi humani quam discimus ex psychologia; sed insuper cognoscamus oportet quasnam actiones agere, vel omittere consentaneum sit indoli, ac dignitati humanae naturae, et ex quibus actionibus felicitas quae a cultu virtutum, infelicitas, quae ex vitiorum coeno profluit, ab hominibus comparetur. Eas philosophiae pars illa nos docet, quae *ethice* dicta Graecis, Latinis audit *scientia morum*, seu *philosophia moralis*. Quaerit ethica de vita, de moribus, de rebus bonis, et malis, tradit quid honestum, quid decorum; ut homines ad utriusque regulas exactis, compositisque actionibus suae

naturae indoli ac dignitati congruenter vivant, et quoad licet mortalibus, vacent infelicitate, sintque felices. Quem finem, cum inter coeteros, criminalis intendat jurisprudentia, nulla est disciplina, cujus in ea major sit necessitas, ususque frequentior.

XIII. *IV.* a *Jure naturali*.

Sed non solum ex ethicae praeceptis hominum actiones honesto, et decoro sunt adtemperandae; verum etiam *juri* debent esse conformes. Jus porro multiplex pro multiplici hominum statu, in quo hi possunt considerari. Et primum si considerentur in primigenio illo statu, in quo *Deus* nullo ipsorum interveniente facto eosdem constituit; plura intelligimus eos debere officia praestare, alia erga Deum, a quo creati, bonis, quibus fruuntur, aucti sunt; alia erga se ipsos, prout constant mente, et corpore, ad suam feruntur quaerendam felicitatem: alia demum erga sui similes homines, quibuscum naturali cognationis vinculo conjunguntur, atque impelluntur socialiter vivere. Quaenam sint hujusmodi officia, quomodo, quatenus, et quando praestanda *jus naturae* docet, definit, praescribit. Cum autem humanis legibus pleraque horum officiorum repetita, inculcata sint, eorumque violationes interdictae, poenisque coercitae; patet scientiam juris naturae ad criminalem jurisprudentiam peculiariter pertinere.

XIV. *V. a Jure civili.*

Quod si spectentur homines in sociali seu politico statu, quem suo facto inierunt, tunc juri debent suas actiones adtemperare, quo respublica utitur, cujus sunt cives. Scientia igitur legum civilium, graece syndrome, quae *Jus Civile* nominatur, non tam influit in criminalem jurisprudentiam, quam potissima ejus pars esse videtur. Quippe cum nihil aliud jus civile sit, quam legum omnium systhema singulis diversisque civilis cujuslibet societatis accommodatum circumstantiis, manifestum est criminalem disciplinam, quae extrinsecam juris civilis observantiam praecipue intendit, sine eo intelligi, et exerceri omnino non posse. Praeterea cum quaelibet lex duabus constet partibus, quarum una definit quid faciendum, vel omittendum, altera, quae *Sanctio* proprie vocatur, exprimit omittenti precepta quaenam poena comminata sit, et interdicta facienti proposita, eo magis elucet jus civile criminalis jurisprudentiae basim esse, atque fundamentum.

XV. *VI. a Jure romano.*

Et quoniam jus, quo olim sunt usi *Romani*, prae coeterarum gentium legibus summam redolet sapientiam, atque aequitatem; proinde, quamquam illorum jamdiu fuerit deletum imperium, viget adhuc tamen illud quodammodo, observatumque inter cultiores Europae nationes. Etsi enim nostra praesertim aetate, *novi* ubique fere gentium qua civiles, qua criminales publica

auctoritate codices compositi sint atque promulgati, nihilominus si in eis quid desit, si vel obscurum quid vel anceps fortasse occurrat, quonam recurrendum in perplexis vel praetermissis speciebus, nisi ad veterem illum legislatoriae sapientiae fontem, id est ad civiles romanorum leges? Adeo ut *Jus romanum* etsi plurium recentium jurisconsultorum censuris multoties audacter lacessitum, inaniter saepe contemptum, et non infrequenter juste reprehensum; nihilominus hoc saltem sub adspectu partem juris civilis constituere nunc quoque videatur, observaturque inter cultiores Europae nationes: adeo ut *Jus romanum* partem juris civilis constituere nunc videatur uniuscujusque societatis, et dici quodammodo possit *Jus civile universale* ferme totius Europae. Quare Jus romanum ingens ipsud quoque est campus, in quo criminalis jurisprudentia spatiatur.

XVI. *VII. a Jure municipali*.

Non secus autem ac quaevis civilis societas suis generalibus legibus regitur; ita quaevis intra eam comprehensa provincia, civitas, pagus, collegium, etc. peculiares habent leges, sibique proprias, quae nobis sunt *Jus municipale*. Veniunt in hunc censum *statuta, pragmaticae. edicta magistratuum, consuetudines fori*, etc. Atque juris municipalis scientiam nemo non intelligit in jurisprudentiam criminalem immediate influere, et in primis necessariam eis esse, qui illam in certa provincia, et civitate profitentur.

XVII. *VIII. a Jure gentium.*

Jus etiam *gentium*, non tam quod nomine tenus differt a jure naturae, estque ipsum jus naturale integrarum nationum negotiis adplicatum; sed quod liberum atque arbitrarium populorum pactis, foederibus, moribus constat; inservit aliquando jurisprudentiae criminali. Ex eo namque jure debent aestimari quae gens in gentem, et homines, qui in diversis vivunt civilibus societatibus, contra ejusdem praescripta commiserint. Huic pertinent *legati*, *commercia*, etc.

XVIII. *IX. a Jure canonico.*

Verum enim vero praeter civilem, alia inter nos viget societas, cujus finis aeterna bona sunt futuri aevi, quae societas *Ecclesia* vocatur, cujus cives sumus, qua christiani. *Jus canonicum*, seu *ecclesiasticum*, quod complectitur leges universales latas pro regenda christiana societate magnopere adhaeret criminali jurisprudentiae: unde ejus scientia necessaria ut numeris omnibus absoluta habeatur criminalis disciplinae notitia.

XIX. *X. a Theologia revelata.*

Theologia antem *revelata*, quae scientiarum omnium praestantissima; veram, sanctissimamque nos docet chistianam religionem, jugiter influit in jurisprudentiam criminalem. Non solum enim cristiana religio basis est, et fundamentum religiosae societatis, cujus cives sumus,

qua christiani; sed etiam validius est, arctissimumque vinculum, ac munimentum civilis societatis, cujus qua cives membra sumus.

XX. *XI. a Politica.*

Praeter singula jura, quibus actiones suas homines debent attemperare, influit tandem immediate in generalem, et particularem jurisprudentiam criminalem: ejus theoriam, et praxim *politica* seu *prudentia civilis* quae est veluti *philosophia civilium societatum*. Considerat enim haec naturam, constitutionem, vitia, virtutes, bona, et mala rerum publicarum: librat, adhibetque media, unde interna profluit tranquillitas reipublicae, et civibus maxima comparatur felicitas, atque ita umores temperat corporis civilis; ut eorum aequabili harmonia privata, et publica salus semper incolumis conservetur. Itaque prae coeteris scientiis conjungitur cum criminali jurisprudentia, cujus quasi parens esse videtur, atque educatrix. Hujus scientiae principia nostro aevo primum subtiliter evoluta, atque explicata, audiunt apud illos, qui de eis philosophantur: *lo spirito delle leggi*.

XXI. *Scientiae, et artes quae* mediate *influant in jurisprudentiam criminalem duplicis generis.*

Jam vero praeter hactenus enumeratas scientias ex quibus haurienda est omnis jurisprudentia criminalis tamquam a fontibus, qui in eam *immediate* influunt; aliae supersunt scientiae, atque artes, quae *mediate* tantum pertinent ad disciplinam criminalem. Aestimant hae scientiae

atque artes qualitates, et quantitates delictorum; atque aliae corpus hominis respiciunt: versantur aliae circa res, quae hominum dominio usuique subjiciuntur.

XXI. *I. Medicina, Chirurgia.*

Medicina igitur, quae physicas aestimat laesas qualitates corporis humani, aliquando influit in criminalem jurisprudentiam. Ejus necessarius est usus in veneficiis, in pluribus delictis venereis, ut stupro, abortu, etc. de quorum subiecto, seu corpore, ut inquiunt, delicti non aliter poterit constare, quam ex medicinae aphorismis. Praesertim vero *Chirurgia* solet traduci ad jurisprudentiam criminalem. Nam vulnera, exempli gratia, quibus homo est adfectus, vel periit, ex hujusce artis regulis aestimanda sunt ut de qualitate, et quantitate criminis constet. Hinc conflatur *Jurisprudentia medico — legalis forensisque Chirurgia*, quarum notiones, regulae observationes partem levem constituunt criminalis disciplinae, quarumque usus in foro frequens esse solet atque necessarius.

XXIII. *II. Agricultura, Architectura etc.*

Saepe etiam derivandae sunt in usum criminalis Jurisprudentiae, artes, et scientiae quae res sitas in hominum proprietate respiciunt, puta *Architectura*, ubi damna aestimanda injuria data, frugum combustiones pensitandae, etc. *Architectura*, ubi aedium ruinae, demolitiones, incendia pendenda. *Commercia*, quando monopolia instituunt, fidem fallunt negotiatores:

Artes singulae, in quibus exercendis delinquunt artifices, fraudant ementibus, civitati imponunt.

XXIV. *Criminalis Jurisprudentiae extensio difficultas*.

Ex his, quae huc usque exposita sunt, intelligitur quot varia obiecta, quotque diversas res jurisprudentia criminalis complectatur, quam multis ex notionibus coalescat, uno verbo, quanta sit ejus *extensio*. Oritur inde *difficultas* eamdem scite recte, ex dignitate tradendi, addiscendi, exercendi. Veruntamen nemo arguat absolutam undique scientiarum, artiumque, quae mediate, vel immediate influunt in jurisprudentiam criminalem notitiam requiri, ut ea penitus teneatur. Non enim opus est memoratas scientias, artesque ab origine retexere, sed sufficit singularia vera, quae continent illae, et principia, quae exhibent, prout res postulat, in criminalem jurisprudentiam, tanquam lineas in centrum, ducere.

XXV. *Divisio elementorum Juris criminalis*.

Coeterum in quovis crimine tria sunt spectanda: I. crimen ipsum, quale scilicet, et quantum: II. quaenam ei poena praescribenda: III. forma inquirendi in crimina, poenasque decernendi in delinquentes. Haec, quae ut supra innuimus, propria sunt juris criminalis objecta, possunt aut generatim spectari, aut singulatim. Sed prius necesse est ea generatim considerare, ut opportunius, clariusque postea valeant singulatim intueri, atque cognosci. Hinc

fluit *juris criminalis* non peculiaris tantum alicujus civitatis, sed absoluti atque *universalis* vera divisio. In quatuor igitur libros nostra haec diviserunt illius juris elementa, quibus ejusdem systhema complectimur. *Primus* liber versabitur in delictis generatim spectandis. *Altero* libro poenas similiter generatim considerabimus. Formam, ac ordinem inquirendi in crimina, poenasque decernendi in delinquentes, seu criminalia judicia instituendi, exercendi, absolvendi exequemur libro *tertio*. Tandem *quarto* et postremo libro theoria, praxisque exhibebitur cujuscumque delicti, poenarum, quae singula crimina manent, et formae, ordinisque judiciarii, quo cognoscuntur, poenaeque decernuntur in illorum reos.

Itaque erunt

LIBER I.

DE DELICTIS GENERATIM.

LIBER II.

DE POENIS GENERATIM.

LIBER III.

DE JUDICIIS CRIMINALIBUS.

LIBER IV.

DE DELICTIS ET POENIS SPECIATIM

LIBRI PRIMI

QUI EST

DE DELICTIS GENERATIM

CONSPECTUS.

ELEMENTA

JURIS CRIMINALIS

LIBER I.

DE DELICTIS GENERATIM.

CAPUT I.

Delicti etymologia, et varia nomina.

I. Delictum unde dicatur.
II. Delictum omissa, et commissa complectitur.
III. Sed ut plurimum commissa designat.
IV. Varia delicti nomina.
V. Singulares eorum nominum acceptiones.
VI. Monitum.

I. Delictum unde dicatur.

Quoniam inter objecta *juris criminalis*, non peculiaris tantum alicujus civitatis, sed absoluti atque *universalis*, cujus elementa delineare, ac tradere aggredimur, *delicta*, nempe, *poenas* et *criminalia judicia*, primum praecipuumque locum *delicta* occupant; idcirco ab eis generatim spectatis oportet hujusce nostri operis ducere initium. *Delictum* igitur ut de nominis etymologia primum quaeramus, a *delinquendo* derivat. *Delinquere* porro idem significat, ac non praetereunda (V. *Festus* verbo

deliquus,) praetermittere: (1) unde delictum est, cum non fit, quod fieri debet. Qui autem peccat, delinquit officium suum, scilicet non praetereunda praetermittit: hinc delictum translate ponitur pro peccato: proprie tamen delinquere minus est quam peccare, ut colligitur ex *Tullio* (Lib. 2. de Invent.) *Non est mirum*, inquit ille, *si nunc primum deliquerit. Nam necesse est eum; qui velit peccare, aliquando primum delinquere*.

II. *Delictum omissa, et commissa complectitur*.

Sed latiori sensu persaepe accipitur nomen delicti, ut ea quoque complectatur, quae sunt minus recte commissa. (2) Cum autem in romanis legibus maleficium, et culpam, stultitiam, ignorantiam (3) quamlibet, delictum significet; proinde doctissimus *Cujacius* ambiguum esse scripsit nomen delicti. (Lib. IV. Quaest. Papiniam.) Generatim nihilominus apud jurisconsultos delicti nomine veniunt non solum, quae cum essent facienda ex

---

(1) *Plautus* in *Menaech act.* 4. *sc* 2.
» Num quis servorum deliquit? »

(2) Caesar *de Bello Gallico Lib. VII.* » Nam majore *commisso delicto* (Vercingentorix) igne, atque omnibus tormentis necat »

(3) *In Leg. Cum mancipium Dig. de Aedilit. Edic.* Delictum est culpa, seu stultitia; in definitione legis. Lex est, inquit *Papinianus* L. 1 *Dig. de Legib. delictorum*, quae sponte, vel ignorantia contrahuntur, coercitio.

legum praescripto, tamen sunt praetermissa ab hominibus, sed etiam ea, quae sunt ab ipsis commissa, cum essent praetereunda: (*Bohemer.* Element. Jurispr. Crim. Sect. 1. cap. 2. §. 29.) Qua quidem generali significatione nos jugiter delicti nomine utemur.

III. *Sed ut plurimum commissa designat.*

Pleraque profecto delicta committendo patrantur; quippe longe plura sunt, quae admissa laedunt tranquillitatem, commodumque reipublicae; quam quae omissa obsint communi bono, et civium securitati; plusque nocet interdum laedentia agere, quam praeterire juvantia. (1) Sed tamen non desunt delicta, quae omittendo fiunt; et horum multa jus romanum

---

(1) *Puffendorfius de Offic. Hom. et Civ. lib. 1 Cap.* 1. §. 14.»Longe tolerabilius habetur (hominibus) carere dono naturae conservationi non » adeo necessario, quam excipere malum ad na- » turae destructionem tendens. » Contrarium sequeretur si verum esset paradoxon illud a *Baylio* illustratum *Pensées sur la Comete pag.* 338. 4. *edit.* quod *l' homme a plus d'amour pour la joye, que haine pour la douleur.*

Heic lectores duo usquequaque monitos volumus. I. Auctorum, qui interdicti sunt, eas solum nos, ut quisque legendo cognoscere poterit, in usum nostrum derivare doctrinas, quae nulla sunt infectae labe pravitatis: coeteras religioni, sacerdotio, imperio, bonis moribus adversas a nobis penitus improbari. II. libros vetitae lectionis iis tantum a nobis citari, quibus legitima potestas inest eosdem legendi.

suppeditat. Haec exempli caussa proferemus servus, et miles, qui cum possent, dominum suum et praepositum non defenderunt, ille ex S. C. Silaniano ultimo supplicio afficitur i (*Dig. Lib.* 29 *Tit.* 5. *Leg.* 2) hic ponitu perinde si sua manu occidisset. (*Dig. lib.* 48. *Tit.* 10. *Leg.* 9.) Prohibere quis potuit, nē summi adulterarentur, nec tamen prohibuit; subjicitur poenae Legis Corneliae. (*Dig. Lib.* 49. *Tit.* 16. *Leg.* 6,) de falsis. (1)

IV. *Varia Delicti nomina.*

1. Neque vero solo delicti nomine designantur sive omissa ab hominibus, sive commissa praeter legum sanctionem; sed variis praeterea vocabulis in civili, et canonico jure promiscue efferuntur, quae nunc a jurisconsultis sine discrimine usurpantur. *Crimina* namque *maleficia*, *scelera*, *flagitia*, *facinora*, *injuriae*, *capitales*, *fraudes*, *noxae*, *excessus*, *peccata* modo pro generico, modo pro speciali delicti nomine adhibita passim invenies in romanis, et ecclesiasticis legibus.

---

(1) *Plato* quoque crimini vertit civi in sua Republica si omisisset publicum sibi delatum munus obire, voluitque mulctam ab eo esse luendam. V. *Lib.* IX *de LL.* Si in exoleta nunc Republica Veneta id forte contigisset, refert *Montesquieu Esprit de Loix Liv. V. Chap.* 19. *not.* 1. exilium civi ricusanti irrogari. Et lex erat Lacedemone, ut narrat *Lycurgus* orator, qua rei mortis renunciabantur, qui in periculo omisissent pro patria mori.

2. Sed antequam singulares afferamus horum nominum acceptiones, operae pretium erit praenotare delicti, et criminis voces in angusta, strictaque significatione saepe accipi a romanis jurisconsultis, qui tunc delictum, et crimen invicem opponunt. (V. *Alphani* Jur. Crim. Protheor. T. 1. §. 3.) Et *delicta illi* dicunt *privata* de quibus actione, judicioque civili agebatur; *crimina* vero, quae legibus publicorum judiciorum, vel extra ordinem quoque accusarentur, et vindicarentur. (1)

V. *Singulares eorum nominum acceptiones.*

1. Jam vero delicta primum *crimina* vocantur, quod vocabulum, ut scriptum est apud *Gratianum* (Can. unum Oratium §. Crimen. Dist. 25.) *complectitur omne peccatum; quod ex deliberatione procedit*.

2 Deinde *maleficia* dicuntur, quae licet, ut ipsa indicat vocis ethymologia, solum malefacta praeseferant; attamen ad ea quoque porriguntur, quae perperam sunt commissa (*Lib.* 50 *Digest. Tit.* 17. *Leg.* 121.)

3 *Scelus* etiam pro delicto passim ponitur, et omnia significat, (*Lib.* 48 *Digest. Tit.* 19 *Leg.* 16.) quae sunt improbe facta.

---

(1) Coetera, quae pertinent ad distinctionem, quae jure romano intercedit crimen inter atque delictum, opportunius exequemur Cap. XIV. hujus libri, ubi precipuam illam commemorabimus delictorum juxta romanas leges differentiam in *publica*, et *privata*.

4 Sed quoniam nullum est fere delictum, quod flagitari, id est accusari non mereat; propterea, ut vult *Decianus*, *flagitii* (1) nomine universa promiscue veniunt delicta. (*Lib.* 6. *Cod. Tit.* 21. *Leg.* 13.)

5. Si *facinoris* vox sola adhibeatur, tunc ea accipitur in malam partem, et quibuscumque delictis convenit (*Lib.* 9. *Cod. Tit.* 12. *Leg.* 6.) At neminem arbitror ignorare aliquando facinus contrario sensu usurpari; praesertim cum alteri adjungitur vocabulo, quod virtutem praeseferat. (2)

6. *Injuria* plures quidem, ac diversas habet significationes; generatim tamen est omne id, quod non ex jure fit, ut inquit *Ulpianus*: (*Lib.* 47. *Digest. Tit.* 10. *Leg.* 1.) unde hoc sensu ad omnia pertinet delicta, quae facta sunt contra jus. (3)

7. *Capitalem* quoque *fraudem* (4) idem dixit *Ulpianus* (*Lib.* 50. *Digest. Tit.* 1 *Leg.* 23.) tale aliquid delinquere, propter quod quis capite sit puniendus.

---

(1) Proprie tamen flagitium est efflagitatio, hoc est acris postulatio cum clamore, et conviciis, *Plaut. Epid.* 3. 4. 7. » Abjero *flagitio* cum majore: post tamen reddes. »

(2) *Sallust. Bell. Iugurtin. num.* 2. » Ingenii » egregia *facinora*, sicut anima, immortalia sunt. »

(3) *Tull. in Paradox.* « Quocumque aspexisti, » ut furiae, sic tuae tibi occurrunt *injuriae*, quae te respirare non sinunt » *injuriae*, id est, peccata, delicta.

(4) *Ovid. Lib.* 13. *Metam.* . . . furiisque, et *fraude* simillimus illi. (Sisypho).

8. *Noxae* autem nomine quodlibet ex *Caii* (*L.* 50. *Digest. Tit.* 16. *Leg.* 238.) mente delictum venit. Latini enim culpam admittere crimenque, nocere dicebant. (1)

9. *Excessus* frequenter nuncupantur in jure canonico non solum transgressiones officii, regularumque, ad quas suos mores debent exigere sacrae personae; (*Tot Tit de Exces. Praelat. in Decretal. et Clement.*) sed etiam quaecumque delicta, ut *Bartolus* adnotavit.

10 Tandem *Peccatum* similiter a *Modestino* indefinite ponitur pro quocumque delicto: *Lib.* 44. *D. Tit.* 7. *Leg.* 52.) quo sensu hoc nomen invenitur etiam in jure canonico; (*Cap.* 1. *de Delict. puer.*) sed apud sacrarum rerum scriptores usus invaluit, nunc inter omnes vulgari sermone receptus. Peccatum ad ea dumtaxat delicta denotanda coercere, quae adversus divinas leges patrantur. (2)

VI. *Monitum*.

Quicumque philosophicae adsuetus est sobrietati lautam hanc fortasse nauseabit nomenclaturam: promiscuas interim horum nominum

---

(1) *Livius Lib.* 9. *Cap.* 8. » Quandoquidem hisce homines injussu populi romani quiritium foedus ictum iri spoponderunt, atque ob eam rem *noxa* nocuerunt, ob eam rem hosce homines vobis dedo »

(2) *S. Augustinus Lib.* 22. *Tract. contra Faust.*) *peccatum* definit » dictum, factum, vel concupitum contra legem Dei. »

acceptiones probe tenendas esse facile adsentietur, qui arti hermeneuticae studeat. Intelligit enim non postremum illam sibi locum in qualibet tradenda disciplina vindicare. Atque haec omnia diversa nomina ad significandum delictum nos quoque toto hoc opere indiscriminatim adhibebimus; ea praesertim ex caussa, ne si uni vocabulo, tamquam scopulo inhaereamus, oratio nostra incultior fortasse quam est, atque molestior evadat:

CAPUT II.

DE ORIGINE DELICTORUM.

I. *Duplex delictorum origo.*
II. *Homo duplici constat natura, alia sensitiva, alia rationali.*
III. *Homo facultati sensitivae limitatus consideratur.*
IV. *Praeditus facultate rationali homo libere agit: hinc mores.*
V. *Morales facultates hominem haud segregi vitae destinatum arguunt; hinc societas.*
VI. *Imbecillitas humana, et societatis commoda hominem ad societatem impellunt.*
VII. *An homo ad societatem redactus plena libertate frui queat, et unde leges?*
VIII. *Quid jus, quid lex, et unde delicta.*
IX. *Lex quotuplex, et quaenam cujusque legis natura.*
X. *Varia civilium societatum regimina.*

XI. *Unde variae civilium societatum leges, et diversa apud diversas gentes delicta.*
XII. *Animadversio.*

I. *Duplex delictorum origo.*

1. Si naturae, seu essentiae rerum, ut penitus internoscantur, oportet prius earumdem principia quaerere, et invenire; jam operae pretium erit, opinor, *de origine delictorum* antea disserere, quam sermonem instituamus de eorum natura, utpote quae, tamquam rivulus ab ea, veluti fonte, derivat.

2. Jam vero quisquis memoria recolat quae superiori capite praenotavimus, facile deducet delictorum originem ab origine legum esse repetendam; quandoquidem delicta designant et omissa ab hominibus, quae praecipiuntur a legibus, et commissa, quae ab eisdem vetantur (*cap. I. §. II.*). Sed praeter hanc, quae ultro dicta tenenti occurrit alia, eaque sublimioris indaginis origo delictorum statuenda; in ipsa hominis constitutione posita: et jure quisque posset instare, an homo, antequam in societatem veniat, legumque se submittat imperio, sit reapse ad societatem destinatus, legibus regendus, et ideo capax delinquendi. Duplex ergo delictorum origo, alia ipsi homini congenita, alia cum civilium societatum institutione confunditur; (1) hanc *historia,* illam *philosophia* scrutatur.

(1) *Ex natura* hominis *societas*, ex societate

II. *Homo duplici constat natura, alia sensitiva, alia rationali.*

1. Principio recusandum est animo hominem duplici, ut ita loquar, natura constare; (1) alia nimirum sensitiva, brutis comuni, sensu circumscripta, et immaginatione, quae *pars inferior* est, et nobis *instinctus* audit; alia rationali, homini propria, voluntatem et libertatem regente, ac moderante, quae *pars superior* dicitur, et hic nobis *intellectus* nuncupatur. Instinctus est potentia confusa objectorum ideas eliciendi. Intellectus est potentia ideas rerum distinctas efformandi. Praeter communem hanc cognoscendi, suam instinctus, et suam habet intellectus

---

leges, ex legibus *delicta*. Hae ideae quam prono alveo fluant, quisque videt; sed quantum una ex altera diverse deducta, et quam uniuscujusque indoles perperam sit perspecta; nemo, qui vel a limine philosophiam, et jurisprudentiam salutaverit, ignorat. Hinc operae pretium fore duxi istud breviter tractare argumentum. Sed an bene a nobis jacta sit alea, institutique limites praetergrediantur, videant aequi bonique rerum aestimatores.

(1) Nemo nobis vitio vertat delictorum materiem heic ab alto nimis repeti. *Cicero, disputationem juris et legum repetendam* sibi fore duxit *ab hominis natura Lib.* 1 *de Leg. et est ista recta docendi via,* ut eidem *Q. frater* respondit *cit. Op. lib.* 2. Coeterum operis decursu elucescet principiorum utilitas, immo et in hoc capite necessitas statim patebit.

appetendi, et movendi facultatem. (V. *Wolf.* Psycol. Empiric.)

2. Jam vero tribus hisce facultatibus cognoscendi, nempe, adpetendi, et movendi hominem DEUS instruxit, ut suae is semper intentus promovendae perfectioni, felicitatem consequatur. Quod nos, statumque nostrum perfectiores reddit *bonum est*, *malum*, quod imperfectiores. Intuitiva perfectionis nostrae perceptio seu cognitio *voluptatem* gignit, imperfectionis *dolorem*; et in constanti voluptate, *sano abstractoque sensu accepta*, profecta nimirum ex intuitiva perfectionis nostrae perceptione, *felicitas* consistit, in constanti dolore jacet *infelicitas*. Ad bonum admovendum, et malum removendum varii ab homine, vehementesque conatus exeruntur a cupiditate, aut adversatione sensitivis consequenter excitati, qui *animi adfectus* Latinis, a Graecis *pathemata* nominantur. Nemo se non sentit ad felicitatem adipiscendam vehementer trahi. Itaque nihil mirum si bonorum adpetitio, et malorum adversatio sint nobis ingenitae: hinc *amor proprius*, seu *philantia* parens, atque suatrix omnium adfectuum.

3. Facultas adpetendi bonum, et adversandi malum confuse, seu sensuum ope perceptum *cupiditas*, distincte, seu rationis lumine cognitum *voluntas* appellatur. Voluntas ergo ratione, et intellectu, cupiditas vero sensu trahitur et imaginatione. Tandem facultas movendi, seu potentia agendi quod bonum intellectus, et ratio censent, et quod voluntas rationis nutui obsequens indicat, *libertas* vocatur; quod autem bonum sensui, et imaginationi videtur, ac

proinde quod suadetur a cupiditate, *naturam* philosophi dicunt.

III. *Homo facultati sensitivae limitatus consideratur.*

1 Quae cum ita se habeant, jam oportet hominem facultati sensitivae limitatum considerare. Si solo instinctus exercitio confusas tantum rerum ideas (§. II.) homo valeat adquirere, nullum unquam ordinis, et veritatis vestigium inveniet; si sensuum, et imaginationis fines adpetitus ejus non praetergrediantur, nullam harmoniae expetitionem sentiet; si demum sensuum, et cupiditatum impetu ducatur, nullum in ejus motibus naturalibus discrimen elucescet. Tunc porro solis corporis sensationibus addictus voluptate duce, comite dolore conservationis, et propagationis stimulos dumtaxat experiretur, et ea sectaretur, quae utrique necessaria, ea aufugeret, quae eisdem contraria experimento saepe periculoso comperiret.

2. Talem esse brutorum animantium instinctum unicuique adsidue ante oculos obversatur; famis videlicet, sitis, venerísque stimulo monita animalia, ut esse conservent, propagentque quovis fonte sitim, quovis cibo famem, et quavis foemella venerem extinguunt. (1) Quin immo quotidiana docet experientia vel ipsos

---

(1) Cum nondum facultatum hominibus aeque, ac belluis communium analysis erat instituta necdum erat divisionis termini rite positi, definitionem *juris naturalis* a legibus romanis traditam

homines primis vitae annis sola ferme natura sensitiva duci; cum nihil, vel parum in cognitionibus, appetitibus, motibusque prae brutis animantibus excellant. Hinc bruta, et infantes a committendis delictis suo loco (*Cap. VII.*) vindicabimus. Interea quo rem ego deducam, audi.

IV. *Praeditus homo facultate rationali libere agit; hinc mores.*

1. Homo firmiores corporis vires aetate adeptus, aliam, et quidem brutorum natura longe superiorem naturam sentit sibi ingenitam, rationalem ajo, quasi divinae particulam aurae, quae experientia, et educatione serius, velocius, plus, aut minus suis evoluta facultatibus manifestatur. (V. *Condil.* Traité des sensat.) Inest in ea vis rerum imagines, sive obiectorum ideas

---

philosophi, et jurisconsulti non infimae notae uno ore rejiciebant, inter quos Puffendorfius *Droit de la Nat. et des Gens Liv.* II *Chap.* III. Jam vero, si bene dicta teneantur, liquebit quo sensu accipienda romana definitio. Aliud certe jus inest in *rationali* natura homini propria, aliud in *sensitiva* brutis, hominique communi. Hoc postremo sensu inficiari minime potest jus naturale esse *quod natura omnia animalia docuit* Dig. *Lib.* I. *Tit.* I. *Leg.* I. Immortalis noster *Gravina* id probe noscens differentiae ergo leges homini communes, et brutis, *promiscuas* dixit, homini proprias, leges *solius mentis* appellavit. *De orig. jur. lib.* II. §. II.

sibi tamquam in speculo distincte repraesentandi, quae vis intellectus est (§. II.). Intellectus ideas illas contemplatur, comparat inter se, componit, invicem separat, excutit, de illis statuit; quod judicare dicimus et ratiocinari, cum adtentionis, abstractionis, ingenii vi ex ideis alias ideas colligit. Dum hac molitur intellectus, invenit inter ideas, quas concipit, aut concipere valet, hoc est in rerum universitate, nexum quemdam, quamdam veluti mutuam inter illas necessitudinem, (idem *Orig. des Connois. humain.*) quam *ordinem* dixere majores nostri, et *legem aeternam*. Quae huic ordini, aeternae huic legi conveniunt ideae, et judicia, *veritatis* notionem efficiunt; quae minus *falsitatis*. Hinc ideae, et judicia vera, vel falsa. Homo praeterea vim sibi sentit inesse ideas quasdam adpetendi, alias adversandi; quae vis voluntas est (II.). Cum adpetit voluntas quae ordini legique aeternae consonant, *bonum* adpetit; cum que repugnant, *malum*. (1) Hinc boni, malique adpetitus; atque in voluntate deprehendimus ineluctabilem quamdam necessitatem tendendi in bonum generatim spectatum, et vim eligendi unum potius prae alio inter bona plura,

---

(1) *Bonum et malum* heinc sensu morali acceptum qui a *bono et malo* §. II. memoratis differat quisque videt. Ab ordine, et rerum nexu manat *pulchrum* quod, cum omnes, qui illud adpetunt eique suas conformant actiones, beet, *bonum* est. Bonum ergo si naturae conveniat, adeoque eam reddat perfectiorem, dicitur *physicum*; sin rerum nexui consentiat, *morale* vocatur. Contrarium patet.

et singularia, aut etiam propensionem cohibendi, et retinendi: haec vis *libertas* est (§. II.), et *arbitrium* quoque vocatur (1)

2. Qui absque libertate, et electione proficiscuntur animi motus, *actus hominis* dicuntur; qui vero cum libertate fiunt *actus* vocantur, sive *actiones humanae*. Si hac intus in mente quasi latitantes maneant, et in sola cogitatione consistant, *internae* sunt, si extrinsecus corporis ope erumpentes manifestentur, *externae*. Actiones humanae igitur qua internae, qua externae cum libertate profectae *bonae* sunt, vel *malae*; primum quidem si oriantur ex intellectu verum a falso distinguente, et voluntate horum adpetente; alterum vero voluntate in manum inclinata. Eaedem actiones humanae, sive internae, sive externae, quas homines eliciunt, ac dirigunt, ne cum coeteris confunderentur eorum actionibus, *actiones morales* dictae sunt, seu unico vocabulo *mores*. (2) quorum, nisi fallor, jam reclusi sunt fontes. Bonarum autem actionum habitus *virtus*

(1) Libertatis theoriam, ut coeterarum facultatum, tradere operis nostri limites non patiuntur. Ex *intimo* sane *sensu*, et *experientia* praecipua trahuntur libertatis argumenta, sed qui plura desiderat Cl. *Valsecchi* opus evolvat *de' fondamenti della religione lib.* 1. *cap.* 5. Opus hoc doctum, et laboriosum, nostris majus elogiis, *nitet fulgure suo*.

(2) Vocabulum *mores* nunquam apud Latinos singulari numero usurpatum invenies, ut liberas hominum actiones designet. *Mos* proprie valet consuetudo. Horat. *lib.* 1. *Sat.* 9. *V.* 1. et hinc

audit, malarum vero *vitium*; et usum manet virtuti *praemium*; suum vitio *supplicium*, quae humanarum actionum *merita* sunt. Constat ergo bruta meritorum incapacia omnino esse (§. III.); ac proinde virtutis, vitiique, praemii, et supplicii. Apposite *Cicero*, *unum animal* (*hominem*), inquit, *sentire quid sit ordo*, *quid sit quod deceat in factis*, *dictisque qui modus*. (de offic. l. 1. cap. 4.)

V. *Morales facultates hominem haud segregi vitae destinatum arguunt; hinc societas.*

1. Inferiores hominis facultates, quae brutis animantibus sunt communes, conservationi solum, et propagationi destinatas vidimus (§. III.) Restat nunc inquirendum *cui bono* homo superioribus facultatibus polleat (§. IV.) Et primo quidem morales hominis qualitates nihil ad corporis oeconomiam pertinere patet. Quis, cui sanum sinciput, veritatis perceptionem, boni adpetitionem, amorem virtutis, nobilesque alias mentis operationes digestioni alimentorum, spirituum animalium secretioni, coeterisque humanae machinae functionibus dixerit opitulari?

2. Profecto, si res sedulo perpendatur, cuicumque homini intellectualibus facultatibus utenti primum occurrit inquirere quis ipse sit, a quo creatus, quid heic demum agat. Postquam ergo sibi notus, suae existentiae auctorem, entem a mundo corporeo diversum, omnipotentem,

---

actiones, quas homines admittere consueverunt, recte mores dictae sunt.

infinitum, *Deum* agnoverit; alios homines sui similes, eodem, quo ipse se prosequitur, prosequi amore, atque illis mutuo conjungi rerum ordini omnino consentaneum fateatur necesse est. »
» Conjunctio haec inter homines hominum, et
» quasi quaedam communicatio utilitatum, et
» ipsa charitas generis humani nata a primo sta-
» tu, quo a procreatoribus nati diliguntur, et
» tota domus conjugio, et stirpe conjungitur,
» serpit sensim foras cognationibus primum,
» tum adfinitatibus, deinde amicitiis, post vi-
» cinitatibus cum civibus, et iis, qui publice
» socii, atque amici sunt deinde totius comple-
» xu gentis humanae. » (*Cicero* de finib. lib. V. n. 23.) quam dico *societatem*. Optime *Plato hominem*, inquit, *ut intelligentia coeteris animalibus antecellit ita de jure, et diis aliquam cognitionem animo concipere valet*. (In Menexen.)

3. Postremo hominem non segregi vitae destinatum probat peculiare ei praeter coetera animantia (1) a Deo collatum *loquelae* donum. Deus quidem et Dei ministra natura nihil frustra moliuntur: id philosophia docet et re enim vera nemo, vel pertinacissimus veritatis osor, ibit

(1) Brutorum animantium nonnulli, psyttaci, picae etc. blaesos reddunt quidem sonos; sed hisce nullam signis ideam adfigere certum est. Quae olim heic adnotavimus, dum nunc recenseremus, Romam allatus est *sturnus*, qui mira audientium voluptate ad dominae nutum *orationem* recitat *Ave Maria* etc. Nemo dixerit eum sturnum, etsi

inficias, loquelam hominibus traditam fuisse dumtaxat; ut sibi mutuo animi sensa aperirent, inventa communicarent: sancirent pacta, et sic porro. Non secus igitur atque ventriculus est digestionis instrumentum, oculus visionis, etc., sermo est instrumentum societatis.

VI. *Imbecillitas humana, et societatis commoda hominem ad societatem impellunt.*

1. Sed duo potissimum sunt, quibus homo a summo rerum Opifice ad societatem (§. V.) acutissimis velut ei stimulis admotis, necessario impellitur; physica, inquam, ejus *imbecillitas*, *et commoda* societatis. Caducum circa initia animal homines sumus. »Nudum in nuda humo » natali die abjecit natura ad vagitus statim, » et ploratus, manibus pedibusque devinciendum flens animal coeteris imperaturum, cui » non fari, non ingredi, non vesci, non aliud » naturae sponte. (*Plin. Hist. Natur.*) Cum bene lacertos exercuit, cujuslibet ferae pabulum,

---

orationis verba expeditius correctiusque proferat, quam inter nos fit a nonnullis, quod loquitur intelligere. Praeterea et illud occurrit opportune adnotandum inter animantium, et hominum organa vocalia nullum sensibile a sagacissimis anatomicis discrimen inveniri. V. Perrault *histoire des animaux*. Non tamen ergo defectu organizationis, quam privatione intelligentiae, quae sola inter voces et ideas relationem adstruit, animalia loquelae usura destituuntur. Quid ergo delirat Helvetius? V. Senac *Essai de physique*.

» cujuslibet victimâ; alimenta metuens sua, » quorum modo inopia, modo copia rumpitur; » anxiae solicitaeque tutelae, precarii spiritus » et male haerentis, quem pavor repentinus, » adjectusque ex improviso sonus auribus gravis excutit. » (*Senec. de consol. ad Liv.*) Quae primo demonstrant homines suae imbecillitati auxilium ex sola societate, collatis in unum viribus singulorum, posse sperare. *Fac nos singulos*, apposite *Seneca* observavit de Benef. VI. 18. et *Ep.* XCV. cujus ad hunc illustrandum locum verba *Cl. de Ferrante* exscripsit, *quid sumus? Praedae animalium et victimae* ac vilissimus *et facillimus sanguis*. Societatem *tolle, et unitatem generis humani, qua vita substinetur, scindes*.

2. Vidimus hominem ad felicitatem, quae est in constanti voluptate, profecta nimirum ex intuitiva perfectionis nostrae perceptione inclinatum. (§. II.) Sciendum modo alias esse animi alias corporis voluptates (1). Voluptates animi,

(1) Hominem duplici substantia constare, *animo* nimirum, et *corpore*, quorum jam a nobis delineata differentia, omnibus in confesso est; nec in presenti rerum statu homo uni tantum prae alia limitatus concipi potest. Ex hujus distintionis neglectu tanta opinionum de rebus moralibus discrepantia, tantae in sublimioribus scientiis absurdae sententiae, quae recta humanarum facultatum analysi, et syndrome illico evanescunt. Heic physicas hominis ad societatem examinamus dispositiones, quae solae quibusdam societatis fundamenta sunt; sed quam perperam, patet.

puta *gloriam*, *ambitionem* etc. ad societatem impellere hominem dici nequit; quoniam hae non modo certam societatis institutionem, sed et perfectionem praesupponunt. Corporis ergo voluptates, quae generali nomine *commoda* vocantur (1) ad societatem incitamenta sunt, utpote quae ab ea sola pendere cuique ante oculos obversatur. Quae satis superque evincunt homines tum physica, cum morali constitutione (§. V.) ad societatem natos esse. (2) Hinc facili negotio eos refellas, qui eo videntur quodammodo immaginationis correcti morbo, qui *lycantropia* filiis medicorum audit, hominem ita a natura comparatum authumant; ut ad vitam in sylvis brutorum more traducendam destinatus,

---

Contra qui morales facultates physicis dispositionibus opponunt, plurimis adhuc, eos irretiri difficultatibus ultro fatendum est, hinc nullus disputandi finis. Utrum vero principiis nostris utrique opinioni satisfieri, et utraque mutuo conciliari recte possit, aliorum esto judicium.

(1) *Commoda* cum Puffendorfio retineo ad denotandas non tantum corporis voluptates, quas absque sociali vita natura sitis, famis, venerisque satisfactioni indidit; sed eas, quae a societate proprie gignuntur, puta, agriculturam, architecturam, artes, commercia, etc. *V. Droit de la nature, et des gens. Liv.* VII. *Chap.* I.

(2) Naturalis hominis *imbecillitas* in societate *securitatem* invenit, securitas parit *commoda*, et securitas, ac commoda *sunt* societatis *utilitas*.

fato quodam, infelicique eventu coiverit in societatem. (1)

VII. *An homo ad societatem redactus plena libertate frui queat, et unde leges?*

1. Si securitas, et commoda (§. VI.) sunt duo physici ad societatem stimuli, ad illa adsequenda sat erit, inquiet fortasse aliquis, ut homo facultatibus, quibus auctus fuit a Deo (§. IV.) utatur; sed quantum longe a vero aberraret mox palam fiet. Nullum in primis libertatis limitem, belluarum instar, ponamus in homine; nullus certe in ejus actionibus ordo, nullum decus, nulla convenientia, quarum rerum caussa coeteras habuit facultates (§. V.), concipi omnino possunt. *Puffendorf. Jur. Nat. et. Gen. lib. II. cap.* 1.)

2. Deinde, ne ab hominis natura adtentionem uspiam declinemus, pathematum (§. II.), et rationis dissidium meret heic considerari, cujus infausta vestigia post protoplastae lapsum non est opus extra se quaerere. Quo quis solertius rationem, excolit, eo validius ab ipso cupiditates refroenantur, quo magis sensibus obsequitur, et ad brutorum conditionem accedit, major vis cupiditatibus inest, itaut saepe quae bona instinctui, seu parti inferiori videntur, eadem intellectui, seu parti superiori videantur esse

---

(1) In hanc sententiam (ecquis nescit?) ivit prae coeteris *Joan. Jac. Rousseau* primum in libro *sur l'origine de l'inegalité des degr. parmi les hommes*, deinde in omnibus ferme, quae in lucem emisit, operibus.

mala; et quae ratione duce cognoscuntur mala esse, ab instinctu bona esse deprehenduntur; *aliudque cupido, mens aliud suadet*: hinc bona, et mala realia, vel adparentia; hinc origo bonorum, et malorum tum physicorum, cum moralium, de quibus heic tantum agimus. Moralia bona *realia* sunt, quae nostrae felicitati conveniunt, neque adversantur alienae; (1) contra *apparentia*. Ut hujusmodi realia bona homines adsequantur nemo non intelligit oportere, ut nec coeco ipsi adfectuum impetu abripiantur, nec plena utantur libertate sed illos froenantes, hanc cohibentes debere ipsos actiones suas ad regulas quasdam conformare.

3. Praeterea tanta pathematum seges prae brutis in homine pullulat, ac luxuriatur, ut eum iis nequiorem invito animo cum *Seneca (de Benefic. lib.* 1. *cap.* x.) fateamur oportet. Uni homini ambitio, avaritia, invidia, zelotypia, superstitio, maxima vivendi cupido, et quae taedet enumerare: (V. *Plin. Histor. Natural. lib.* VII.) Haec proprie *malitiam* hominis constituunt, quam tamen eo usque porrigi constat, ut non uni animantium in propriam speciem saevire suadeat;

(1) *Quod tibi fieri non vis, alteri non est faciendum*, praeceptum rationi maxime consentaneum, societatis generale fundamentum: Hinc *nominem laedere, suum unicuique tribuere*, et quot quot ex foecundissimo principio manant juris universi axiomata, V. *Instit. Lib.* 1. *tit.* 1. *§. ult.*

queamdmodum plerique philosophorum pleno ore pronunciant. (1)

4. Si animadvertamus denique pathemata unicuique propria inesse; ita ut aetate, sexu, climate, conditione, millenis modis varient, *ingeniorum*, ut inquiunt, habebimus differentiam, ad quam penitus noscendam non est opus extra familiae cancellos abire; quin immo satis erit cuique in se ipsum intueri (V. La Bruyere *Les Caract. de Theoph. et les Moeurs de ce siecle*) Hinc infiniti propemodum et inter se omnino contrarii emergunt adpetitus, et fere semper quod uni bonum est, alteri malum videtur. Itaque quot capita, tot sententiae.

(1) Id saepe poetarum fide clamatum. Non est hujus loci communia poetarum, et auctorum loca retexere; sed utrosque turpiter decipi non inutile erit animadvertere. Igitur aut hominem *generice* spectamus; generice et bruta animantia spectanda nemo sanae mentis negabit, et tunc vel ipsi pueri norunt quadrupedium tigrides, accipitres avium, piscium phocae, etc. aut hominem specifice consideramus; et tunc non secus ac homo impetu pathematum ab externis caussis excitatarum ab homine trucidatur, taurus cum tauro veneris ergo dimicat, famis stimulo lupus a lupo devoratur. Praeterea millena prostant apud rerum naturalium scriptores exempla, quibus edocemur, ejusdem speciei animalia sibi invicem in cibum cedere; atque in his non poetarum auctoritati, sed diligenti naturae standum observationi. Coeterum nihil mirum, si poetae philosophentur; nihil sane turpius, si philosophi poemata pangant.

Quid quod? Quisnam non experitur, se aliquando vespere odio habere, quod mane summa anxietate concupiverit? Tanta est humani ingenii incostantia, atque mobilitas!

5. Ex quibus omnibus concludere fas est homines hominibus, ut vetus fert adagium, lupos evadere, si in societatem congregati pleno libertatis usu fruerentur; atque idcirco liberas omnes suas actiones, tam pro suo peculiari, quam pro communi aliorum bonorum bono ad certas regulas debere eos exigere quae *leges* sunt, (V *Theor. des Loix civil. ou princip. fondament. de la Societè*) et harum jam in aprico posita necessitas, detectaque exordia.

VIII. *Quid jus, quid lex, et unde delicta.*

1. Quandoquidem vero non aliter conservari, vitamque secure, commodeque degere homines possunt, quam si normae cuidam liberas suas conforment actiones (§ VII.) jam quod uniuscujusque hominis conservationem, securitatem, et commoda respicit *jus* est; et ea animi adfectio suum cuique tribuens, atque hanc, quam dico societ atem conjunctionis humanae, munifice, et aeque tuens *justitia* dicitur. (Cic. de *fini. Lib.* V. *cap.* 13.) Jus ita in specie acceptum est potentia physica, seu facultas agendi quae tendunt ad propriam securitatem, atque conservationem. Quare recte dicimus nobis jus esse vim vi repellendi, vitam et bona tuendi ab impetu hostili, etc. Sed potest jus etiam altero sensu accipi, et in genere considerari prout est potentia moralis, seu facultas

dirigendi hominum actiones ad publicam privatamque conservationem, atque securitatem. Ejusmodi est jus quod superioribus (1) inest imperandi, prohibendi actiones (2), prout eae

(1) Unde sit derivandum jus, quod superioribus inest, in diversa abiere scriptores, quorum heic celebriores oportet referre sententias. Censent nonnulli non alio illud fundamento niti quam sola virium praestantia, vel ut loquuntur, ineluctabili potestate, ex qua inquiunt, gignitur regnandi jus, quoniam iis, qui viribus prae aliis praepollent, nequit resisti. V. Hobbes *de Cive cap.* xv. §. 5. Fundamentum hujusce juris alii repetunt e naturae praestantia, quod cujus est natura praestantior, is non solum ab aliis non pendet, quorum minus praestans natura; verum hi alterius caussa nati sunt. V. Puffend. *Droit de la N. et des G. Liv.* 1. *Ch.* v. §. 11. Quidam denique asserunt generale principium juris superiori competentis esse, quod homines natura Deo subditi sunt: unde partum illi jus homines cogendi ad eum facultatum usum, quem ipse praescripserit. V. Barbeyrac *in Lib.* 1. *cap.* 11. *de Offic. Hom. et civis Puffend. n.* 2.

(2) Ex jure, quod inest superiori in subiectis nascitur *obligatio*. Est obligatio proprio sensu accepta vinculum, quo moralis necessitas imponitur aliquid agendi, vel non agendi. V. Clarck. *Relig. Natur. Tom.* 11. *cap.* 3. *n.* 7. unde homo obligatus est vinctus. Quemadmodum enim funibus, aut catenis vinctus non se ipse potest ad agendum movere, sic fere se habet homo obligatus; cum eo tamen discrimine quod illic externum, et physicum impedimentum est, vires

officiunt, vel prosunt publicis, privatisque commodis, atque incolumitati. (1)

2. Coeterum sine norma quadam seu regula, cujus in agendo ratio habeatur, haud possunt jura cognosci, quae competunt unicuique. Hinc necessitas legis exoritur. *Lex* est decretum superioris quocumque modo sufficienter manifestatum juxta quod subjecti obligantur aut prohibita ab ipso superiore sive generatim, sive in certis casibus omittere, ant imperata agere: coetera vero ab eodem permissa, vel omittere suo libitu, vel agere possunt. (V. *Barbeyr. ad Puffend. de Offic. Hom. et Civ. lib.* 1. *cap.* 2. §. 2. *not.* 1.) Si lex jubeat ea, quae publicam, privatamque intendunt conservationem, securitatem, et commoda (absque tamen detrimento futurae aeternaeque felicitatis) *justa* est, *injusta*

---

naturales cohibens: heic autem vinculum est morale, sive libertas se rationi submittit.

(2) Praeter expositas *jus* peculiares alias habet significationes. Etenim modo pro lege singulariter sumitur, modo pro complexu, systhemate, collectione legum ejusdem generis accipitur. Sic priori sensu fallere fidem jure naturae vetitum dicimus, id est lege naturali. Juxta alterum sensum jus romanum, seu civile vocamus collectionem legum, quae apud Romanos obtinebant imperatoris *Iustiniani* auctoritate digestam, et promulgatam. Demum occurrunt apud J. C., veteresque scriptores aliae etiam juris acceptiones, quas nihil interest heic referre. V. *Teren. Phorm.* 5. 7. 43. *Nep. in Attic. Cicer. Lib.* 13. *Epist. Familiar. Dig. Lib.* 1. *Tit.* 1. *L.* 11.

quoties quae ab eadem prohibentur, vel imperantur publicae, privataeque securitati, et commodis opponuntur. Quis justam non dixerit legem illam *Atheniensium*, qua diris devovebatur quisquis erranti viam non monstrasset? Singulorum namque ea commodum respiciebat. Contra nemo non arguerit injustitiae leges *Sillae*, et *Triumvirorum*, quibus insontium civium capita, ac bona proscribebantur, et firmabatur tyrannis; aut tamquam injustas non improbaverit leges adversus veram *Christi* religionem Romae olim latas ab imperatoribus idololatriae litantibus? Coeterum, ut hoc obiter moneam, jus, et lex, quae duo confundi facile possunt, qui inter se differant, consideranti in oculus incurrit.

3. Atque ex his prono quoque alveo fluit omnem actionem legibus conformem justam esse, difformem a legibus esse injustam. Sic justa erit actio publicis sibi delatis muneribus fungi, alienas res non contractare invito domino; quarum actionum alteram praescribunt leges, alteram interdicunt. Contra injustae erunt actiones innoxium hominem occidere, patriam prodere, quae a legibus ambae prohibentur. Actiones justae *officia* sunt, injustae *delicta*, quorum jam patet origo. (1)

---

(1) *Decianus Tract. Crimin. Lib. II. cap.* 1. Delictorum originem expositurus delicta, inquit, *origine praecessisse quascumque humanas actiones: Nam lucifer antequam homo peccasset, vel creatus a Deo fuisset, divinae maestatis laesae notatus de coelo cecicid.* Isaiae XIV. Heic notat *de*

IX. *Lex quotuplex, et quaenam cujusque legis natura.*

1 Jam vero duplex constat esse genus legum, quibus liberas suas omnes actiones (§. VII.) debent homines conformare. Alias enim condidit *Deus*, alias ipsimet homines tulere in civiles congregati societates; unde a suis auctoribus primaria legum divisio nascitur in *divinas*, et *humanas*. Quae a Deo profectae leges cum aeterno rerum ordine, atque humana natura consentiunt, et singulis hominibus rectae Rationis ope manifestantur, eae dicuntur *leges naturales*; quae vero ab hominibus in societate adunatis sunt scitae, eas publicae ex cujusque in societatem congregati voluntate, viribusque in unum collatis efformata voluntas, et suprema potestas eidem societati constituit, et *leges civiles* vocantur: (V. *Vattel. Droit des Gens ou princip. etc. Liv. I.*) Adeo ut omnes populi qui legibus, et moribus reguntur, partim suo proprio, partim communi omnium hominum jure utantur, (*Dig. lib.* 1. *leg.* 9.) quorum hoc *jus naturae*, ac *gentium*, illud *jus civile* nuncupatur.

Ferrante sic: *Nil Lucifer*, *ad hominem*, et scite quidem notat subditque demonstrari a *Puffendorfio* J. N. et G. L. 1. cap. 2. §. 6. *Subjectum juris naturae non esse necessarium ante legem*.

(1) Stricte loquendo aliqua inter *jus naturale*, et *jus gentium* differentia intercedit; et quamquam eaedem utriusque sint leges, latius tamen

2. Duplici huic legum generi aliae profecto leges praesunt perquam nobilissimae originis, quandoquidem divinitus manifestatae, a sola libera *Dei* voluntate pendent, et nominantur *positivae*; quae sublimior legum *Divinarum* species. Hae enim leges non solum quae quisque sibi, omnes singulique omnibus, singulisque jura debent juxta naturalia dictata disertius, perfectiusque inculcant, et complectuntur; sed etiam praecepta continent, quibus *revelatio*, supernum Divinae Gratiae munus universas docuit gentes cultum, quem ratio suadet DEO O. M. debitum, ei gratissimum reddere: et haec duo *religio* sunt, (V. S. *Thomas* 2. 2. *que*. 93) primum, et firmissimum cujuscumque humanae societatis vinculum. (2) Rursus religionem Deus administrandam dedit *Ecclesiae*, cui societatem coeteris praestantiorem constituenti, ad aeternam scilicet futuri aevi beatitatem adipiscendam praeordinatae, inconcussa inhaeret ab ipso Deo immediate tradita auctoritas condendi leges, quae ideo dicuntur *leges ecclesiasticae*, seu alio nomine *canonicae*, seu absolute *canones*.

---

illud, quam hoc patet. Homines quippe vel seorsim singuli, vel in certas societates coacti possunt considerari: *jure naturali* singulorum hominum actiones regendae sunt, *jure* autem *gentium* mutua societatum negotia geruntur. V. *Heinecc. Elem. J. N. et G. lib.* 1 *cap.* 1.

(2) Adversus figmenta, quae *Baelius* in hanc veritatem effutiit, legi merentur *Le Clerc Biblioteq. choisie Tom. V*. *Budaeus de atheysmo et*

X. *Varia civilium societatum regimina.*

1. Sed non secus ac divinae leges, quae a libera Dei voluntate proficiscuntur, positivae appellantur; ita quoque *positivae* dicuntur leges a libera hominum voluntate profectae (§. IX.). Hae proprie *pactum sociale* respiciunt, id nempe propter quod invectae sunt inter homines, et praescriptae leges, quae idcirco, ut *Connanus* scribit (*Commentar. jur. civ. lib.* 1. *cap. VIII. n.* 3. *edit. Neapol.* 1724.) considerari possunt tamquam pactum quoddam consentientium in inter se civium, quemadmodum dicebat Lycrophon Sophistes. (1) Hinc cum illud ex libera caussa proficiscatur; ideo leges hominum positivae, pro eorum arbitrio necesse est variare. Quamquam enim securitas et comoda unum sit opus universarum civilium societatum (§. VI.); non tamen unum idemque est cujusque *regimen*; sed pro morum, locorum, temporumque varietate distinguitur. (*Montesq.*

---

superst. Barbeyrac. in Puffendorf. Commentar. Sed de hac re rursus sermo redibit cap. XV. §. III.; quo ablegamus lectorem.

(1) Qui differat, et quatenus *pactum sociale*, quod heic spectamus, ab illo, cui inhaesit *Rousseau* in suo notissimo libro *du contract. social.* et *Spedalierus* in opere dei *Diritti dell'uomo* unusquisque intelliget: Tum quoque nemo non sentiet quam maligno dente superioribus annis nostrae a nonnullis carperentur doctrinae; ut nobis apud semidoctos, atque fanaticos crearetur

Esprit des Loix.) Nam qui primi segreges, ferosque homines coegerunt in civitates publicae securitatis, communisque commodi rationem habentes, eorum mores, ut populorum religio, hominum ingenia, locorumque natura ferebant formarunt, atque flexerunt, et peculiaribus cujusque regionis, temporisque circumstantiis accomodarunt.

2 Hominum igitur, qui in civilem statum coaluerunt aliis magis arrisit publicam potestatem, apud se sartam, incolumemque retinere. Alii quibusdam inter se delectis aetate, et consilio gravioribus viris se ipsos permiserunt regendos. Tandem aliis placuit suas vires, voluntatesque unius voluntati subjicere. (*Locke Orig. des Gouvern. civil.*). Ex horum primo regimine nascitur *democratia*, seu reipublicae

---

invidia. Appositae, graviterque magnus *Bossuetius politiq. tir. de l'ecrit. S. Liv. 1. art. 4. prop. 6.* cujus verba ex italica versione edita Venetiis ap. Zarlet. 1797. exemplabimus. » Per capire perfettamente la natura della legge, bisogna osservare, che tutti coloro, i quali n'hanno ben parlato, l'hanno considerata nella sua origine a *guisa di un patto*, e di un trattato solenne, per cui gli uomini insieme convengono coll'autorità de' principi intorno a quanto è necessario per istabilire la società. Non è questo un dire, che l'autorità delle leggi dipenda dall'acconsentire, e dal contentarsi de' popoli; ma solamente che il principe il quale col suo carattere non ha altro interesse, che quel del pubblico, è assistito dalle teste più savie della sua nazione, e fondato sull'esperienza de' secoli passati »

forma popularis: ex altero *olygarchia*, quae utpote ex optimatibus coalita, *Aristocratia* quoque vocatur: demum ex ultimo oritur *principatus*, *regnum*, *monarchia*, quae ut antiquissima civilis regiminis forma; ita vetere ac recente experientia compertum aliis esse tranquilliorem, minusque obnoxiam variationi. (1) Nec infrequenter procedentibus temporibus, vel externis injuriis, vel bellica vi, vel intestinis seditionibus facta est conversio rerum civilium, et ejusdem societatis regimen immutatum, versumque veluti in orbem. (2) Hinc tres illae regulares reipublicae administrandae formae varie sunt conjunctae, ac mutuo temperatae, et tunc regimen *mixtum* vocatur, vel irregulare. (*Hert. pruden. civil. I.* 11.)

---

(1) Ad quorum ordinem *despotismum* revocabimus? Porro ad nullum, licet aliter sentiat *Montesquieu Espr. des Loix.* Est enim despotismus monarchiae abusus potius, quam regularis societatis forma, hominum statui consentanea. V. *Gorini Gorio l' uomo.*

(2) Sic = *Urbem Romam a principio reges habuere. Libertatem, et consolatum L. Brutus instituit. Dictaturae ad tempus sumebantur: neque decemviralis potestas ultra biennium, neque tribunorum militum consulare jus diu valuit. Non Cinnae, non Syllae longa dominatio, et Pompeii Crassique potentia cito in Caesarem, Lepidi atque Antonii arma in Augustum cessere, qui cuncta civilibus discordiis fessa, nomine principis sub imperium accepit.* = Tacitus *Annal. lib.* 1. *n.* 1.

3. His fontibus diversae manarunt populorum et discrepantes inter se leges, quae non semper easdem civium actiones ut delicta traduxere; sed prout exposcere videbantur populorum religio, regionis natura, hominum ingenia, et instituta reipublicae illius cui latae fuerunt. Atque hinc demum tanta ubique locorum nata est morum dissimilitudo, totque diversa extiterunt delicta diversis in rebuspublicis. *Lacedemone* permissa furta secreta, quae severe vetita *Athenis*: hoc ex forma reipublicae, ex moribus civium. Apud *Epidamnienses* crimen habebatur privatos exercere commercia: contra *Carthaginiensium* institutis adeo mercatura vigebat; ut pauperes a summis arcerentur reipublicae muneribus: in caussa variae artes, situs, opportunitasque locorum. (*Plutarc. in Quaest. Graec.* Quin imo non solum locorum distantia morum genuit discrepantiam; sed etiam eodem in loco mores legesque variato regimine, et idcirco delicta variarunt. *Romae* quae virtutes libertate florente excultae fuerant, et summopere celebratae; eae, republica in unius imperium potestatemque traducta delicta evaserunt. Redintegrata *Caesaris* nece a *Bruto Cassioque* (*Cicero Philipp. II.*) pristina libertate ii solum bene animati in rempublicam habiti cives, qui illis favissent. Postea cum jam confirmato principatu imperaret *Tiberius* (*Sveton. in Tiber.*) *Mutio Codro* historico objectum, quod Brutum, Cassiumque ultimos Romanorum dixisset, et animadversum statim in auctorem, scriptaque abolita. (1)

---

(1) *Vindex* homo conditione servus, qui

Novae leges, nova crimina. (2)

XII. *Animadversio.*

1. Nemo ab exposita regiminum (§. X.), et delictorum apud diversa gentes (§. XI.) varietate ac discrepantia sibi in mentem inducat

---

nobilium adolescentium conjurationem de reducendis Romam Tarquiniis patefecit, libertate, et civitate donatus est publica auctoritate. *Milicus Scevini* servus praemia aeque retulit a senatu, quod revelaverit coujurationem initam, ut *Nero* una cum tyrannide extingueretur. V. *Liv. lib. II. cap.* 2, *Tacit. lib. XV. Annal.* Adeo variant mores variata forma reipublicae!

(2) Legum civilium origo varietas, vicissitudo patent. Sed nullam inde dari legem firmam, immutablem quae vera, et perpetua sit norma humanarum actionum nemo ex dictis arguat: quin immo quaevis humana lex naturali legi repugnans (idem dic de positivis legibus a Deo latis) injusta nullaque prorsus habenda praeclare *Cicero*: » Huic legi (naturali) nec obrogari fas est » neque derogari ex hac aliquid licet, neque » tota abrogari potest... Nec erit alia lex Romae, » alia Athenis, alia nunc, alia posthac: sed omnes gentes, et omni tempore una lex, et immutabilis continebit, unusque erit communis » quasi magister, et imperator omnium *Deus*. » Ille legis hujus inventor, disceptator, lator: cui » qui non parebit, ipse se fugiet, ac naturam » hominis adspernabitur: atque hoc ipso luet » maximas poenas, etiam si coetera supplicia, » quae putantur, effugerit. » *De republic. lib.*

velim, nulla certa tuta, immotaque exstare universalis juris criminalis principia. Equidem fateor in qualibet civili societate peculiares vigere leges, singularia esse delicta, quae in censum minime veniunt ab elementari scriptore referenda. Et sua laude certe non carent jurisconsulti, qui sedulam navarunt operam in exponendis ex instituto delictis a peculiari manantibus constitutione propriisque legibus reipublicae, cujus ipsi natura, vel adlectione cives (1). Atque de utilissima scientia illum arbitrarer optime mereri, qui onerosum sibi munus

---

III. apud Lactant. Instit. Divin. lib. vi. *cap.* viii. Sed vitio humanae naturae, hominumque ignorantia saepe corrupta lex naturae, et veluti oblivione delecta: unde legimus varias apud gentes permissa, aut praescripta, quae vel maxime abhorrebant a sanctis ejusdem dictatis. Sic Assyriis, ut inquit *Lucanus*, fas implere parentem, humana sacrificia apud Carthaginenses frequentia, et in Taurica Chersoneso communia etc.

(2) Notissimi sunt apud nos *Raynaldus*, ac duo *Bonfinii avus* et *nepos*, qui commentariis suis prosequuti sunt leges edictales (vulgo vocant *Bandi generali*) latas pro universis romanae ecclesiae dominio subiectis provinciis, et delicta exposuerunt, quae ab eis peculiariter descendunt. Raynaldus expers est omnis solidae criminalis jurisprudentiae, fluitque lutulentus, et incompositus. In Bonfinio avo nihil fortasse laudes praeter brevitatem. Copiosior est ejus, et certe doctior. Sed omnes agnoscas in ludo *Farinacii* eruditos. Eos tamen magni aestimant *pragmatici* nostri, quia sunt usui peropportuni; quo ex capite

ultro vellet adsciscere cujuslibet aevi, cujuslibet nationis delicta in historiam contrahere, dilucidam, ordinatam, brevem, qualem rei gravitas, et philosophicae jurisprudentiae lumen nunc late splendescens postulare videntur. Ex hujus historiae penu, (ecquis non videt?) salutaria reipublicae erui exempla possent, quoties in eam novas artes, nova commercia alia aetate, alia regione similia, invehere, novasque poenales leges sciscere occasio, necessitasque requirerent; ne communi cum damno, ut fieri plerumque solet, discerent qui ipsam moderantur, sanctiones edere, et

Felix, quem faciunt aliena pericula cautum.

2. Interea unusquisque nobis elargiatur oportet, certa poni posse principia, ac universalia theoremata, ex quibus corollaria fluunt regimini cujusvis reipublicae accomodanda, et ad quorum normam uniuscujusque civitatis criminales leges exigendae forent, atque componendae. Sic

---

merent certe probari. Ego vero in hoc praesertim genere plurimi facio *Institutiones Theoric. Pratic. Crimin.* quas non multis abhinc annis (1790) Florentiae in lucem emisit *Jacobus Maria Paoletti*, quasque nunc iterum Mediolani praelo subjici intelligo. Hoc enim in opere vir doctus et egregie cordatus de singulis fere disserit delictis ad normam recentis in Etruriam invectae criminalis legislationis.

in physicis, ut de aliis scientiis taceam, ex generalibus motus et adtractionis legibus infinita naturae phoenomena deducuntur, licet de his nulla in generali systhemate mentio fiat. Quae quidem clarius patebunt, postquam generalis delicti natura investigata a nobis fuerit, atque enucleata.

CAPUT III.

De natura delicti.

I. *Generalis delictorum natura describitur.*
II. *Delictum juxta leges humanas.*
III. *Ex interna, et externa actione coalescit.*
IV. *Ex actione externa arguitur.*
V. *Modus arguendi.*
VI. *De conscientia.*
VII. *De imputatione.*
VIII. *Consilium.*
IX. *An, et quando delictum solo consilio censendum?*
X. *Qui delictum differat a peccato?*
XI. *Conclusio.*

I. *Generalis delictorum natura describitur.*

1. Diversa legum indoles a diversis, et cuique legi propriis finibus primario emergit: hinc juxta fines ipsarum naturam quoque delictorum variare consequens est. Certe praecipuus, et generalis legum omnium sive divinarum, sive humanarum finis nostri felicitas est. Eo enim

tendimus omnes, quemadmodum universa corpora gravitatis vi terrae centrum constanter adfectant. Sed aliam divinae leges, aliam proponunt humanae felicitatem. Legum divinarum tum naturalium, cum positivarum finis praecipuus beatitudo est interminata (*Cap. II.* §. IX.) finis autem humanarum *salus publica*, seu societatis tranquillitas, et conservatio. (1) A variis ergo legum finibus varia delictorum indoles intelligitur.

2. Quod si quis effectus perpendat, quos pariunt leges, statim generalem delictorum naturam

---

(1) *Puffendorfius* ab ejus interprete *Barbeyracio*, *et cl. Genuensi* gravissime reprehenditur, quod opinatus fuerit naturalem jurisprudentiam non extra ambitum praesentis vitae pertendere, et theologiae esse hominem ad sempiternam vitam formare. Humana ratio, cujus lumine juris naturalis disciplina elucet conficiturque, animos corporibus superesse quidem docet, adeoque et vitam sempiternam ea spectat. Sed meliori sensu accipiendam *Puffendorfii* opinionem monet prudentissimus *Burlamachius.* Nos autem, ut omnem ambiguitatem auferamus, ad primarios heic legum tum divinarum, cum humanarum fines volumus. Coeterum non ignoro, *decere prudentes magistratus*, ut praeclare inquit *Isocrates* in areopag. *non tam porticus implere legibus*, *quam efficere*, *ut cives insitum animis habeant pietatis*, *et justitiae studium*. Ecquis autem nescit, atque non experitur leges divinas ad praesentem aeque, ac aeternam vitam beatissime transigendam conditas esse: sed quid proprie hoc demum est quodcumque degimus aevum? Vanitas vanitatum.

adsequetur. Generatim quippe iidem a divinis, iidem ab humanis legibus, quibus omnibus homines actiones suas conformare obligantur, gignuntur effectus. Itaque leges omnes id in primis praeseferre, ut *imperent prohibeant*; (*Dig. lib.* 1. *tit.* 3. *leg.* 8.) *permittant* (1) paullo supra animadversum est (cap. II. §. I.) ac proinde rerum criminalium scriptores generalem delicti naturam non male perspexisse videntur, cum illud *commissionem*, et *omissionem* adversus leges seu vetantes, seu praecipientes gestam definierint. (V. *Ursaya Instit. crimin. lib.* 1. *Tit.* 1. *num.* 2. *cap. I.* §. *II. III.*).

---

(2) *Grotius*, eique suffragatus *Puffendorfius permissionem* sic proprie dictam, et in se ipsa spectatam non esse legis effectum, seu actionem, sed ex parte legislatoris merum arbitrantur esse actionis defectum. Quod lege permittitur (sic ipsi ratiocinantur) illud nec praecipitur, nec prohibetur; et ideo lex, quoties permittit, nihil quidquam operatur. Sed hac de re verius, si quid ego judico, disputasse videntur *Burbeyracius*, *et Burlamachius*, qui legis essentiam non solum in *praeceptione*, et *prohibitione* constituunt, sed etiam in *premissione*. Et re quidem vera, ut actiones *praescriptae* a superiore, atque *prohibitae* per legem certa ratione ordinantur; ita quoque actiones *permissae* suo modo, suaque natura quodammodo, tacite saltem, perhibentur a lege.

II. *Delictum juxta leges humanas*.

1. Si autem legum humanarum finis expendatur (ad eas enim solum leges jam nostra heic cohibetur oratio) facile intelligitur non omnes hominum actiones ab iis curari; sed illas tantum prohiberi actiones quae securitatem, et commoda societatis sociorumque intervertant; quas inter eae quoque intelligi debent comprehensae, quibus religio violatur validius cujuslibet societatis fulcimentum (cap. II. §. IX.) et tutamen publicae, privataeque securitatis. (1) Praeter igitur eas actiones, quae ut innuimus, securitatem, et commoda societatis intervertunt, nonnullae sunt a legibus admitti jussae actiones, necessariae in primis servandae reipublicae, quarum proinde praeteritio ut delictum habenda edicitur. Quapropter actiones, ex quarum commissione, vel omissione (1) nullum societati detrimentum impendebat, suis legibus homines praetermiserunt, et singulorum civium arbitrio reliquerunt, ac potestati.

(1) Quid porro dicendum de nuperrimis quibusdam legum poenalium *codicibus*, unde aut prorsus, aut magna ex parte exulant sanctiones adversus prophanos Dei veraeque, qua colendus is est, religionis osores contemptoresque? De hujusmodi re opportunior infra se offeret occasio quaerendi disserendique.

(1) Generatim illud animadvertendum commissionem, et omissionem in *actionum* censum venire apud jurisconsultos, et rerum mortalium scriptores. Quidquid enim agitur, vel omittitur agere

2. Verum in delictis non solum societatis, sed et sociorum ratio distincte erat habenda. Nam nonnulla quidem delicta societatem directim adficiunt, qualia sunt, quibus ejusdem status labefactatur, vel prorsus evertitur; sed longe plura sunt, quibus cives primario laeduntur, quae ipsa quoque reflexim recidunt in societatem, in quam ut securius commodiusque viverent, homines coiverunt (cap. II. §. VI.) Quare labefactatio et eversio status reipublicae, laesio et damnum singulorum membrorum, unde illa coalescit, sunt duo veluti limites, quibus universa continentur delicta. Quaevis proinde actio, quae inter eos non comprehenditur delictum non est, nec potest ut delictum traduci, nisi ab iis, quorum fortasse id intersit.

3. Delicta, quibus directim reipublicae status impetitur, poteris speciatim vocare *violationes pacti socialis* eo sensu accepti, quem supra (cap. II. §. X.) innuimus; quae vero civibus primario nocent proprie dixeris *injurias privatas*.

---

est: primum cuique pronum est intelligere; alterum, si attendatur omissionem nihil aliud revera esse, quam voluntariam nostrarum facultatum suspensionem. Animadversionis utilitas continuo adparet. Coeterum, ne repetitionibus pagina turgescat, omissionum exempla petantur ex *cap. I. §. III.*

III. *Ex interna, et externa actione coalescit.*

1. Age vere, si delictorum natura velit penitus cognosci, altius repetenda est humanarum actionum oeconomia, seu potius quae superiori capite cursim attigimus, heic perspicuitatis gratia necesse est latius enucleare. Actiones hominum in *mechanicas* et *morales* distinguuntur. Mechanicae in vitalibus animalibusque functionibus versantur, quales sunt motus cordis, et arteriarum, humorum secretiones, excretionesque etc. Morales, quae legum objecta sunt, in internas, et externas partiti jam fuimus. (Cap. II. § IV.) Morales porro actiones internae aeque, ac externae mechanicarum continenter indigent auxilio, nimirum apta, et facilis organorum dispositio requiritur, ut exserantur: at non omnes actiones mechanicae voluntatis imperio famulantur; nemo quippe omni voluntatis vi ossa, exempli gratia exerit, humorum motus acceleraverit, etc. Quod igitur attinet ad actiones voluntati subjectas, eae aut *directim*, aut *oblique* subjiciuntur voluntatis imperio, aut directioni. Quae oblique, non ipsae proprie subsunt normae morali; sed eae dumtaxat actiones, quas circa illas agit, vel omittit voluntas. (V. *Cl. Genuen. De Jur. et off. lib. I. C. XV.*) Ita respiratio, quae functio mechanica est, oblique voluntati subest, et si à caussis mere mechanicis impediatur, itaut sequatur mors, nihil ibi est, quod crimini verti possit: sin vero voluntarie spiritum cohibeamus, itaut emoriamur; nostri sumus homicidae, quaemadmodum

de servis Angalonensibus a *Galeno* perhibetur.

2. His positis nemo sane non sentit, atque experitur actionum moralium oeconomiam ita se habere; ut actiones externae ab internis pendeant actionibus, atque ab his semper proveniant. Quaevis igitur actio moralis a duplici caussa producitur alia *morali*, alia *physica*: haec, nempe corpus exsequitur quidquid ab illa, scilicet a voluntate determinatur. Oportet enim, ut facile constat, primo voluntatem praelucente intellectu decernere quod foris exseritur; deinde instrumenta ad exsequendum necessaria proportionate voluntatis nutui respondere (1). Si paralysi detentus Tusculum velim petere, membrorum recuperata agilitate nolim, nunquam Tusculum invisero. Quare liberae quaecumque hominum actiones externae, non modo fractis ipsis extrinsecus admissis; sed etiam ex internis coalescunt actionibus, nec non ab utrisque delictum consequenter arguendum.

IV. *Ex actione externa arguitur.*

Hominibus statu naturae in civilis societatis statum coalescentibus, ut securius, commodiusque vitam degerent, ab internis hominum actionibus nihil fere et *immediate* metuendum. Ita enim a natura comparati sumus, ut nullum

(1) *Sallustius de Bell. Catil. in princip.* » Nostra omnis vis in animo, et corpore sita est : » animi imperio , corporis servitio magis utimur. »

nisi ab externis actionibus, proprie nobis ab hominibus possit reale damnum obvenire. Si omnes *Graeci*, nedum ii, quorum intererat, excidium *Trojae* tantummodò cogitassent, ea nondum eversa fuisset,

Trojaque nunc stares, Priamique arx alta maneres. (*Virgil.* Aeneid. lib. II.)

Sed quamvis nocerent hominibus cogitationes, eorum tamen aciem mentis effugerent; cum nequeant ii internos aliorum motus introspicere, et alieni animi, non nisi ab externis actionibus conjecturam facere valeant plerumque fallacem. (V. *La Chambre Caract. des Passions*). Brevibus adeo est circumscripta limitibus acies humani ingenii? *Aliter ergo leges, aliter philosophi tollunt astutias: leges quatenus manu tenere res possunt, philosophi quatenus intelligentia, et ratione* (1). (*Cic. de offic. lib.* 111.

V. *Modus arguendi*.

1. Quae cum ita sint, jam de actionis externae honestate, seu turpitudine, justitia, vel injustitia arguendum prius est, ut actio jure

(1) Non ergo convenit jurisprudentiae, neque est ex usu fori, quod *Seneca* scribit *de consol. Sapiens. cap.* 7. *Si quis cum uxore sua, tamquam aliena, concumbat, adulter erit; quamvis illa adultera non sit*. Sic philosophus, non ita jurisconsultus.

possit argui pro delicto. Cujusvis actionis arguitio perfecto semper syllogismo constat. In majori propositione *lex*, in minori *actio*, in conclusione *sententia* continetur. (V. *Heinec. De J. N. et G. lib.* 1. *cap. II.*) Lex imperat, prohibet, permittit (§. I.). Actione vel quod lex imperat omittitur, vel quod prohibet committitur, vel demum fit, quod est ab illa permissum. Actio omissa juxta legem, et commissa contra legem delicto adcensetur; permissa vero a lege, omitti et committi agentis arbitrio relinquitur. *Judae* ratiocinatio heic exemplar sit perfecti hujusce syllogismi. Sic enim ille ratiocinatus est; *qui innocentem prodit sanguinem male agit*, en *lex* quae velut fax quaedam praeire semper debet; *id ego feci*, en *actio*, cujus definitio necessaria, ut cum lege conferri possit; *ergo male egi*, (*Matth. cap. XXVII. v.* 4.) en denique *sententia*.

3. Ratiocinatio, unde actio vel criminosa, vel permissa colligitur, quatenus circa proprias actiones versatur, dicitur *conscientia*: quatenus autem circa actiones alienas instituatur ab iis, quibus res humanas seu ratio, seu sors moderandas obtulerit, (1) appellari solet *imputatio*. Utraque, ut jam liquet ex dictis, nihil aliud est, quam legis ad actionem applicatio, quae fit unam cum alia comparando, unde actionis

(1) Heic ad Legum interpretationem volo; a quo tamen illo jure exercenda sit, et quibus regulis, nondum ordo postulat ad trutinam revocare.

merita statuantur. (1) Omnis actio, de qua an delictum sit disceptatur, vel a lege difformis, vel cum ea conformis dignoscitur, ac proinde in primo casu decernenda *poena*, in altero *libertas* (2).

---

(1) Alienarum actionum *merita* decerni rationi, et singulorum commodo est maxime consentaneum: contra propriarum *philautiae* opponi videretur; sed facilius est judicem nefarium, quam conscientiam somnolentem invenire. Adeo sui semper similis natura? adeo sibi saepe repugnans homo!

Exemplo quodcumque malo committitur, ipsi
Displicet auctori. Prima haec est ultio, quod se
Judice nemo nocens absolvitur, improba quamvis
Gratia fallaci praetoris vicerit urna.

Juvenalis Sat. XIII.

(2) Communis heic de actionibus meritoriis gliscit error, actiones justas *praemio*, *poena* injustas adficiens. Verum toto coelo diversa est praemiorum theoria. Praemia aut mera gratia a legislatore promittuntur, aut debentur actionibus, I. quibus homines a lege non obligantur, et unde generalem aliquam utilitatem societas capit; II. quae reipublicae commodis necessariae reputantur, sed difficilem involvunt executionem. V. *Libellum* Neapoli editum *delle virtù, e de' premi*. *Deus* quidem, qui ipsa est summa bonitas, leges tum naturales, cum positivas non sui, sed hominum caussa praescripsit, eosque perquam felicissimos esse vult: hoc sensu justae hominem actiones meritoriae sunt; et praemia *meritum* dici possunt ratione imputationis, non ratione legislatoris; quoniam ex mera ipsius gratia illa proponuntur.

VI. *De conscientia.*

1. *Conscientia*, sive *antecedens*, quae de actionibus nondum editis, sive *consequens*, quae de actionibus jam editis ratiocinatur, est vel *recta*, vel *erronea*. (1) In ratiocinatione de bonitate, seu malitia actionis si unu syllogismi propositio fuerit falsa, conscientia erit erronea; sin omnes verae fuerint, habebitur recta. Ratiocinationem *Catilinae*, quae conscientiae consequentis erat, et *Horatii* ratiocinationem, quae erat antecedentis, exempli loco adducamus. *Catilina*, qui in rempublicam conjuraverat, ut privatam suam sustentaret inopiam, recte ratiocinabatur, aut sibi luendas poenas suorum facinorum, aut moriendum in bello, nisi victoriam referret. (*Sallus. de Bell. Catilin.*) Contra Horatius victoria de *Curiatiis* relata, erronee judicabat licere sibi sororem necare, quod magis ipsa doleret sponsi nece, quam laetaretur fratris,

---

(1) Non unam profecto conscientiae partitionem fecere philosophi: nos autem ne limites operis praetergrediamur, generales, et nostris principiis congruas solum proponimus; reliquas, ut feret occasio, declaraturi. Nemo, meo quidem judicio rem delicatiori acu tetigit, quam cl. *Burlamachius* in magno juris naturae, gentium, et civilis opere, quod gallico idiomate post ejus fata editum fuit. Et neminem adeo in scholis peregrinum puto, quem aeternae lateant hac de se dissensiones inter sacros rerum moralium interpretes superiori saeculo potissimum ortae, necdum nostro bene conciliatae.

patriaeque triumpho. (V. *Liv. lib. I, cap. X.*) Erat ergo Catilinae conscientia recta, erronea Horatio: nimirum alter legem noverat, noverat actionem, et actionem adamussim cum lege comparabat: alter, ut falso legem posuerat, sic falso et actionem, et sententiam deducebat. (1) Ex quibus patet duo potissimum ad conscientiam rectam requiri: primum ut leges ipsa calleat, et earum extentionem sciat dimetiri; alterum ut sciat actiones dignoscere, et cum legibus comparare.

2. Rursus inde sequitur conscientiam erroneam esse, tum si nulla unquam legum notitia agentis menti fuerit observata; cum si falsam, et a natura legum discrepantem ipse notitiam conceperit. Hinc in adplicatione legis ad proprias

---

(1) *Horatium* tamen a sororicidio absolutum prodit historia. Duumviri quidem judicarunt Horatium perduellem: contra populus, ad quem is provocaverat, existimavit, puellam, quae patriae charitatis immemor romanum hostem luxisset, reipublicae inimicam habendam esse; adeoque jure causam videri. Sed quaestio nec rite proposita Duumviris populoque, nec ab utrisque, recte definita. Duumviri Horatium condemnantes nullam ejus erga patriam meritorum habuere rationem. Populus eumdem absolvens visus est in *Horatio* virtutem requirere, quam a puella, et sponsa, et viri desiderio flagrante nimis severe, frustraque etiam exposcas. Quaeri ergo debuisset, an recens Horatii meritum ejus facto obstaret. Hoc sane ab illo summopere vincebatur.

actiones conscientiae luminibus officiunt *ignorantia*, *et error*, de quibus fusius suo loco disseremus. Id modo ad delicti naturam intelligendam necessario praemittendum; nempe *ignorationem*; qua ignorantiam erroremque complectimur, esse *vincibilem*, aut *invincibilem*, ideoque hanc *involuntariam*, illam vero *voluntariam*.

VII. *De imputatione*.

1. *Imputatio*, quandoquidem in actiones aliorum incidit (§. VI.), generali firmissimoque nititur axiomate: nimirum ut actio jure possit imputari, duo necessaria sunt omnino, et ut *intelligatur*, et ut *libere agatur*. Intellectum, et voluntatem actionum moralium principia esse omnino tenendum est (cap. II. §. IV.). Intellectus in actionem influit conscientia actionis, et legis; voluntas libertate electionis (*Genuens. ubi supr.*) circa omissiones actionum a legibus injunctarum, quas eaedem leges tamquam criminosas habent et puniunt, imputatio juxta proposita principia omittenti proportionato modo facienda. Quatuor in hujusmodi casu a *cl. De Simoni* (*De' delit. di mero affet. Par.* 1. *cap.* 2. 4. *et* 5.) regulae exhibentur quibus ipse omnia opinatur comprehendi, quae ad omissarum actionum imputationem pertinent. Sed et absque tot regulis etiam actione omissa res facile procedit, si quae duo ad imputationem necessaria esse diximus, quisque imputando sequatur. Coeterum quo pacto conscientiae vidimus officere ignorationem (§. *anteced.*) eodem officit vis

externa libertati. (1) Vis externa, et ignoratio actiones pariunt invitas, et non secus ac illa, haec quoque delicti notam ab invitis actionibus arcet. *Ovidius*, ut magisterio patrocinium amoris adjungeret, furentem *Junonem* increpans *Calisto* formam inique mutantem, ait:

Quid facis? invito pectore passa Jovem est.
Ovid. Fastor. lib. II.

Itaque actiones, quae ex ignoratione, et vi externa proficiscuntur, nisi qui egerit alterutrius rei caussa moralis fuerit, imputari omnino nequeunt; et idcirco eas a quoquam de crimine argui absurdum foret, ac oppido iniquum (1).

2. Dixi, ignorationis, et vis externae *caussa moralis* quis fuerit. Quid igitur ea sit, quousque se porrigat, nunc nosse par est. Caussa moralis actionum is habetur, qui illas partim, aut omnino ex suae voluntatis determinatione producit, sive ipse *auctor immediate* suis viribus, sive *caussa mediate* aliena opera easdem exsequatur. (V. *Burlamac. Prin. du droit nat. Part. II. Cap. X.*) Hinc si quis seu propria,

(1) Praeter libertatem, de qua *cap. II. §. IV.* habet quoque voluntas facultatem sibi inhaerentem sponte agendi, quae vulgo dicitur *spontaneitas*. Quid de ea sentiam, et quam ipsa lucem sit huic loco foeneratura, videbimus cap. VIII. hujus libri.

(2) *Aristoteles nicom. III. c. 1. Videntur invita ea esse quae aut vi, aut ignoratione efficiuntur.*

seu aliena manu ad hominis internecionem utatur, semper homicidii caussa moralis erit, Sic caedis Phyllidis aeque *Demophoon*, ac *Phyllis* ipsa imputabiles: *ille necis caussam praebuit, ista manum*, (Ovid. Heroid. Epist. 2.)

VIII. *Consilium*.

1. Non rerum exitus, sed hominum consilia (*Sic. pro Milon. Dig. lib.* 48 *tit.* 8. *leg.* 14) puniuntur. (1) Etenim aliquando ab optimo consilio pessimus exitus, interdum optimus exitus a pessimo consilio dimanat. Testis *Milo*, qui *Clodium* interficens privatae ultionis ergo, patriam a peste illa liberavit. Testis *Varro*, qui ut periclitanti reipublicae opitularetur, apud Cannas temere adversum *Hannibalem* praelium commisit, et Romam in extremum discrimen adduxit. (*Liv. Decad.* 111: *lib.* 2. *cap.* 26) Quapropter ut actio imputetur, duo, ut scribit *Antonius Genuensis*, (*Tom. IV. Metaphys cap.* 15. §. 11.) quemamodum in conscientia recta, necessario requiruntur. Legum peritia, ut earum tota vix atque extentio animo comcomprehendatur, et actionis cognitio quoad omnes ejus circumstantias, ut constet utrum vere cum lege actio congruat, an non. Innumere prorsus circumstantiae efficere possunt ut actio in genere videatur imputabilis, minime tamen in specie: hae vero omnes commode rediguntur ad quaedam summa capita, videlicet ad

(1) *Paulus Lib. V. Recept. Senten.* = *Consilium uniuscujusque*, scribit, *non factum puniendum*.

legum interpretationem, de qua ubi de criminalibus judiciis tractabimus, ad ignorationem, et vim externam, caussaeque moralis differentiam, de quibus supra (§. VI. VII) diximus, et fusius infra (*Cap. VIII. IX.*) iterum disseremus. Sed quoniam heic ea sectamur, quae ad generalem delicti naturam pertinent, sive de vi externa, sive de ignoratione, sive demum de caussa actionum morali sermo sit in omnibus animi consilium praecipue spectandum; idcirco quid illud sit breviter exponamus.

2. *Consilium* nobis heic est, non solum excogitatum delinquendi propositum conscientiae malignitate suffultum, (1) sed etiam voluntaria negligentia rerum agendarum, vel omittendarum. Si quid ex proposito agimus, aut omittimus, quod juxta leges praeteriri, vel agi debeat *dolus* est, eaque actio, et omissio maxime imputabilis. *Pausanias* dolo Spartam Graeciamque in potestatem *Xerxis* tradere conatus, ab Ephoris in aede *Minervae* merito est inclusus, ex qua semianimis elatus vita decessit. (*V. Nep. in ejus vit.*) Si quid vero voluntaria negligentia facimus, vel praeterimus, unde licet non ex proposito, delictum tamen mediate

(1) Plura Romanorum jurisprudentium veterumque loca scriptorum qui doctis commentariis opus hoc nostrum illustravit *Advoc. De Ferrante* (not. 10.) congessit, ut sensum uberius confirmaret, quo *consilium* heic a nobis, accipitur, opportuneque illum distinxit a coeteris acceptionibus, quas eadam consilii vox in legibus, et apud jurisconsultos criminales persaepe nanciscitur.

sequatur, *culpa* est justissime item obnoxia imputationi. *Cicero*, si Catilinariam conjurationem neglexisset, futura reipublicae ruina ejus culpae verti jure potuisset: quandoquidem ipsi suprema reipublicae gubernacula, Consulatum detulerint aequi bonique cives. (1) Quibus rebus haec ex doctrina contrariorum conficitur regula generalis, scilicet, actiones doli culpaeve expertes, expertes legum imputationis pariter, et continenter reputandae, ideoque delicti. Sic apud *Herodotum* (*Historiar. lib.* 1.) *Adrastus*, qui dum jaculum in aprum vibraret, *Atym* filium *Croesi* interemit, casu non dolo compertus homicida, ab *Atydis* patre sapientissimo Lydorum Rege sua donatur libertate. Sic apud (*Liv. Histor. lib.* 1. *cap.* 58) *Lucretiam* consolantur amici, animadvertendo mentem peccare non corpus, et unde consilium absfuerit culpam abesse.

IX. An, et quando delictum solo consilio censendum?

1. Quaesitum ergo fuit an, et quando delictum solo consilio censendum? Vulgatissimum illud legum civilium axioma *cogitationis poenam nemo patitur*, (*Dig. lib.* 48. *tit.* 19. *leg.* 18.) huc nodi vindex referri solet: sed et delinquendi consilium juxta romanas leges sceleris

---

(1) Praeclare idem *Cicero*, inquit, *Orat. in Pison.* „ An potest ulla esse exscusatio non di„ cam male sentienti, sed sedenti, cunctanti, „ dormienti in maximo reipublicae motu consu„ li?

instar aliquando esse, ad ea, quae de conscientia latronum sancita sunt, compellari potest. (1) Nec desunt exempla, quibus sola facinoris consilia apud diversas gentes, nec satis barbaras, nec satis humanas a coercitione immunia non abiisse compertum est. (*V. Grotius de J. B. et P. lib. I. cap.* XX. §. 18.) Verum enim vero leges, sanctissima hominum foedera, ab inviolandi naturae dictatis, atque a jure, non

(1) *Cujacius* quem honoris caussa nomino, *lib.* VIII. *cap.* 22. *Obs. jur. civil.* axioma *cogitationis neminem pati*, restringendum esse atque intelligendum voluit dumtaxat de poena edicti, praetoris: *Quod quisque juris in alium statuerit, ut ipse eodem utator*; docuitque in aliis causis non dumtaxat effectum puniri, sed etiam voluntatem: et hunc fuisse Romanorum ritum addidit *Servium* scribere *VI. Æneidos* in italum locum.

Ausi omnes immane nefas, ausoque potiti.

Sed Cujacium haud recte interpretatum esse *Virgilii* commentatorem acute, docteque animadvertit cl. *Binkersoeckius Obser. jur. rom. Lib. III. cap.* 10. Quippe potest Servius intelligi, ac si dixisset ritu romano non puniri solum eventum, puta si casu mero nocitum sit; sed si adfuerit voluntas, animusque nocendi, ut rescripsit imperator *Antonius in L.* 1. *Cod. ad. L. Cornel. de in Sicar.* Vel ita fuissent Servii verba accipienda, scilicet eam demum voluntatem puniri ritu romano, quam exitus sequutus est, cum non de *ausis* solum Virgilius meminerit, sed de *ausis*, *ausoque potitis*.

a facto, et abusu omnem vim suam nanciscuntur. Nullum factum tam turpe, tam efferum, tam injustum excogitari potest, aut fingi, quod historiae auctoritate firmari non valeat; eaque rationi si cui tyrannidem in systhema redigere voluntas fuerit satis et abunde tyrannidis historia suppeditabit. Quocirca nihil mirum si cordati ores juriscousulti, recta et humaniori philosophia duce morem consilia mera puniendi tantopere improbaverint. Quamquam vero eorum nonuulli rem ultra nimis, quam par est, ut ego quidem sentio, protulisse quodammodo videantur.

2. Iu duas haec quaestio partes scindatur oportet, ne specie veri in errorem quis inducatur. Consilium patrandi facinoris aut in sola mente latet, necdum ullis verbis, vel factis extrinsecus se manifestabit, aut aliquo actu mechanico vel sermone foris quidem erupit, sed noxae realis effectu caruit. Si primum extra legum humanarum imputationem consilium delinquendi vagatur, (1), siquidem nec hominibus nudae cogitationes nocere nec sub hominum aciem has cadere ostensum jam sit (§. III), quod universali, et indubia experientia (*V. Bodin de repub: lib. II.*)

(1) *Quis aequum censeat* (inquiebat *Cato* ad senatum) *quemquam poenas ob eam rem dare, quod arguitur malefacere voluisse? Nemo opinor . . . Quid nunc, et quae lex est tam acerba, quae dicat: si quis plus quingenta jugera habere voluerit, tantum damni esto. Atqui nos omnes plura facere volumus, atque id nobis impune est.* A. Gell. *Noct. Attic. Lib.* VIII. *cap.* 3.

confirmatur. (1) Si alterum, reipublicae profecto interest, ut in hujusmodi consilium inquiratur; et tunc quaestio tam late patet ut eam sequenti capite consultius duxerim peculiariter pertractare.

X. Qui delictum differat a peccato.

1. At vero memores homines imbecillitatis naturae suae actiones numero non paucas a legum coercitione siverunt immunes abire, quae quamvis possent societati, civibusque perniciosae, ideoque imputabiles videri; nihilominus fere sunt hominibus inevitabiles, quas ideo frustra legum latores humanis legibus insectarentur: (1)

---

(1) Quid ergo de *Dionysio* dicemus? hic *Marsiam* quemdam vita privari jussit, quod ipsum jugulare somniaverit, inquiens nunquam id somniaturum fuisse nisi facere vigilans cogitasset. *V. Plutarc. in vita Dionys*. C' etoit » subjungit « *Montesquieu esprit des loix, Liv.* XII. *chap*XI. « une grande tirannie: car, quand même il y » auroit pensé, il n' avoit pas attenté. Les loix » ne se chargent de punir, que les actions ex« térieures.

(2) *Plutarcus in Solone. Oportet legem scri„ bi secundum id quod obtineri potest, si quis „ velit paucos utiliter, non multos inutiliter pu„ nire*: Anctor *Dei delitti e delle pene* §. *XL* „ « Non è possibile il ridurre la turbolenta atti„ vità degli uomini ad un ordine geometrico sen„ za irregolarità, e confusione. Come le costanti „ e semplicissime leggi della natura non impe„ discono, che i pianeti non si turbino nei loro

Quin immo quamplures injustae actiones externae a divinis legibus interdictae, praetermissae sunt: contra vero multas suis legibus homines interdixeruut actiones legibus divinis licitas, atque permissas. Actiones, quas humanae leges minime criminantur, humanitatis officia tantum laedunt, puta ingrati animi vitium, ambitio, misanthropia, (*V. Gouget de l' l' origin. des loix, et du gouvern. liv. 1. ch. 1. artic. 2.*) avaritia, etc., (1) quae omnia ab humanae naturae lapsu repetenda esse, nemo, cui sanum sinciput, inficiabitur.

2. Hinc porro patet *peccata* sic proprie dicta (*Cap. 1. §. V*) non verbo tantum, sed re quoque differre a delictis, quae duo plerique

---

„ movimenti; così nelle infinite, ed oppostissime attrazioni del piacere, e del dolore non possono impedirsene dalle leggi umaue i turbamenti, e la confusione. „

(1) Ad rem *Seneca de ira lib. II. cap. 27*, „ Quanto latius officiorum patet, quam juris regula? quam multa pietas, humanitas, liberalitas, justitia, fides exigunt, quae omnia extra tabulas sunt „! Quadrat heic alterius *Senecae* poetae sententia *in Troad.* v. 335.

Quod non vetat lex, hoc vetat fieri pudor;

„ Nam quae facta laedunt pietatem, existimationem, verecundiam nostram, ut generaliter dixerim contra bonos mores fiunt, nec facere nos posse credendum „ *Leg. 15. Dig. De condit. instit.*

scriptores turpiter confundunt. Nam licet injustae sint internae aeque, ac externae actiones a divinis legibus discrepantes; non omnes tamen inter injustas actiones externas delicta sunt, sed eae solummodo, quibus publica tranquillitas societatis, *et consequenter etiam religio, quae ejus est validissimum fulcrum*, vel privata civium securitas perturbatur (§. II.). Semper est, exempli gratia, mentiri peccatum: *Sic* enim divino documento praecipitur Cristifidelibus, *sermo vester est est, non non.* (*Matth.* v. 37.) Attamen non omne mendacium crimen evadit, sed illud solum pro delicto legibus interdum habetur, quod nocet publicae, privataeque securitati (1) (V. infra *Cap. IV.* §. *VIII.*) Verum enim vero omnia ferme delicta utique sunt peccata, cum jus naturale praescribat, jubeatque diserte Deus, ut homines pareant justis civilibus legibus, quae legitime a publica societatis potestate feruntur; nisi leges civiles sacris, divi-

---

(1) Delictum minus proprie, ut ego quidem sentio, nonnullis recentioribus rerum criminalium scriptoribus (V. *Bendon proleg.* jur. crim. Creman. de jur. crim. lib. I. cap. I. §. 2.) distinguitur in *naturale* juri nempe naturae repugnans et in *civile*, de quo nos disserimus. Nam delicti vocabulum et jugi jurisprudentium auctoritate et communi usu loquendi ad violationes contrahitur civilium legum. Violationes autem legum sive naturalium sive positivarum. quae Deum habent auctorem, promiscue proprieque veniunt nomine *peccati*, quo nos utrasque complectimur,

nisque legibus adversentur. (1) Peccata quidem, cujusvis generis demum ea sint, et nescit, et punit, qui ut *Seneca tragicus* apposite innuit, ultor insequitur *superbos a tergo* Deus. Delicta vero, siquidem vincula abrumpunt, quae homines continent in societate, notantur ab iis, et poenis plectuntur, ac vindicantur.

XI. *Conclusio*.

1. Ex iis, quae huc usque dicta sunt, absolutissime, nisi fallor, delicti natura, seu essentia mihi videtur esse enuclea. Vidimus quam in delicto partem habeant hominis facultates, quomodo, et quantum civilis in illuc societas influat. Quae, quoniam eo pertractata sunt ordine, ut seorsim considerata distincte cognosci possent, operae pretium erit, opinor, heic orationis vela contrahere; et quae hactenus fuso calamo expressimus, uno velut ictu delineare. Is

(1) Hoc casu quisque Deo magis, quam hominibus obsequi debet, quemadmodum olim *Machaboei*, deinde invictissimi *martyres* egerunt: quin immo vel ethnicorum ea sententia fuit, *summum esse nefas animam praeferre pudori*; ita ut admiratione dignum videatur christianorum nonnullos in evangelica luce caecutire. Apud veterum graecum poetam *Antigona*, quae fratrem *Polinicem* humari curaverat contra jussum *Creontis* regis Thebarum; huic sciscitanti cur suam ausus fuerit legem violare respondit „ *Neque valere tantum putabam tua edicta, ut non scriptas, et firmas deorum leges posset, mortalis, qui esset, transgredi.* Sophocl. *Antigon.* v. 456. *et seq.*

enim est finis analyseos, ut veritates particulares demum in generalibus, tamquam in centro, coadunentur.

2 *Quaevis* igitur *humana actio externa ab interna dependens, homini conscia, libera, consilio facta, adeoque imputabilis, sive immediate sive mediate perfecta, societatis tranquillitatem* (adde et sanctitatem religionis a qua ut praedixi (§. II.), societatis tranquillitas vel maxime pendet (*et sociorum securitatem ac commoda laedens* (V. *Le Diction. Enciclop. art. crime*) *delictum est.* (1)

3. Hinc fit manifestum duplici via a vero illos aberrare, qui delicti naturam ab omnibus hisce simul sumptis haud quaquam desumunt. Quippe nonnulli sunt recentes rerum criminalium scriptores, qui delictum a solo societatis et sociorum damno aestimant; (2) plurimi vero, qui dumtaxat ab animo delinquendi citra

---

(1) Aliae quidem a nuperrimis scriptoribus, qui scientiam criminalem pertractarunt, proditae sunt delicti, civilis nempe, definitiones. At vel ego meridiana in luce coecutio, vel nulla a nobis proposita definitione est concinnior inter illas dilucidior, et quae elementa omnia subjecti sic distincte complectatur. *V. Rusc. Spec. jurisp. crim. cap.* 2. §. 36, *Creman. cit. loc. Hupka positiom. jur. cr. cap.* 1. §. 1.

(2) In hunc scopulum incidisse videtur notissimus *auctor dei delitti e delle pene*. Supervacaneum est monere lectorem destrui omnem humanarum actionum moralitatem, si delictum a solo societatis, et sociorum damno aestimetur.

publicam, privatamque noxam delictum illico arguunt. Verum enim vero utroque decipi is facile deprehendet, qui et intellexerit quae a nobis tam hoc, quam superiori capite tradita sunt, atque enucleata, et heic ad ea voluerit sedulo, ut par est, animadvertere. Quisquis legit semper oportet, ut cogitet plura, quam legat.

CAPUT IV.

Conatus delinquendi an, et quando delictum?

I. *Definitio.*
II. *Conatus delicti absolute delictum non est:*
III. *Delicto tamen non vacat omnino.*
IV. *Quando conatus debeat pro delicto censeri perfecto, et absoluto.*
V. *Digressio ad leges romanas.*
VI. *Conjuratio.*

Id namque in oculos statim incurrit vel leviter tenenti nostra principia. Sed de toto hoc argumento separatim nos, fuseque disputabimus cap. XIII. hujus libri, ubi memorati scriptoris doctrina ex professo refutabitur, eaque lector inveniet, quae ad hunc illustrandum locum poterit opportune transferre. Contra in alium scopulum illiserunt qui damnum societatis et sociorum haud omnino esse delicto essentialem opinati sunt, ac proinde ejus non meminerunt in suis delicti definitionibus *V. foggi dell' imputa. legit: o dell' asil. cap. II.* §. 64.

VII. *Arma*.
VII. *Calumnia*.
IX. *Scopelismus*.
X. *Conatus distinguitur in proximum, et remotum*.
XI. *Conatus quando, et quomodo puniendus?*
XII. *Ordinariis poenis animadvertitur in species voluntatis expressas a legibus*.
XIII. *Consuetudo puniendi*.
XIV. *Transitio*.

I. *Definitio*.

1. Quamquam nihil sit metuendum hominibus ab improbis aliorum hominum consiliis, utpote quae eis nocere non possunt (*cap.* III. §. IV.); si tamen ea coepta fuerint extrinsecus prodi, et aliquo actu mechanico, vel sermone exequutioni mandari; profecto ipsorum interest in hujusmodi consilia inquirere; et ad conatum attendere delinquendi. Tunc enim incipiunt hominibus nocere flagitiosa aliorum consilia, et a delinquendi conatu aliqua persaepe realis noxa derivat in homines, quam avertere, et vindicare finis exigit civilis societatis: cujus quoque salutem non raro seditiosa consilia inique manifestata, et ausa facinora in discrimen adducunt. Postaequam igitur delicti naturam exequuti fuimus, et commodum heic, et necessarium nobis visum est peculiari capite intactam (1) ad-

(1) Ordinatam de conatu delinquendi tractatio-

huc, et quae late admodum patet (*cap.* III. §. IX) proponere, et examinare quaestionem *conatus delinquendi an, et quando delictum?* (1)

---

nem, rem jurisconsultis, qui ante nos sunt in jure criminali versati, quantum scimus, intactam adhuc, ex suis principiis heic deducere, et in systhema aliquod redigere adgredimur. Qui soli huic rei aliquam impenderunt operam *Felinius Sandaeus* non obscuri nominis inter veteres canonistas, et *Menochius* auctor non indoctus de casibus colligendis, quibus civili, et canonico jure conatus perfecti criminis poena vindicatur, magis, ut moris erat apud veteres interpretes, solliciti, quam de principiis extiterant (V. *Felin. tom.* 3. *oper. column. mihi* 1127. *Menocch. de arbitr. judic. cas.* 360.) Tu interea benevole lector, si haud invenias rem expectationi tuae parem, animadvertas velim veniam mereri aliquam, qui per salebrosam primi viam straverunt. Quod

si quid novisti rectius istis
Candidus imperti: si non, his utere mecum
Horat. *lib.* 1. *epist.* VI.

(1) Quae de conatu delinquendi hoc capite in medium protulimus, ea tam deducta ex *paullo sublimioribus principiis, quam non satis nitida* visa sunt claris. *Aloysio Cremani de jur. crim. lib. I. par. I. cap. V.* Ipse etiam nostri hujusce operis illustrator *De Ferrante* adnotavit *satis perplexa* sibi videri quae de conatu delinquendi a nobis heic proposita sunt, ac ea proinde studuit tyronum commodo luculentius enucleare. Sed ut quid ego sentio ingenue fatear, in nullum adhuc incidi me recentiorem scriptorem, qui, ne

2. Sed ne nominis ambigua, lataque significatione quis decipiatur, praestat duplicem distinguere speciem conatus, conatumque definire, cujus aggredienda tractatio. Conatus, seu nisus, ut recte distinguit *Dionysius Gothofredus*, (*in not. ad leg.* 18. *dig. de poen. n.* 49.) alter extremis suis, ac fini conjungitur; in mediis haeret alter, quae ad extrema tendunt, finemque propositum. Ille, siquidem criminosum continet factum, nullatenus fere distinguitur a delicto; ac proinde ambigi nequit, quin illud ut plurimum sit crimen perfectum, atque absolutum. *Sextii Tarquinii* flagitio nihil defuit, qui conatus blanditiis, terrore expugnare *Lucretiam*; tandem obstinatam ejus vicit pudicitiam. (*Livius. lib.* 1. *cap.* 22.) De posteriori autem specie conatus a nobis sermo instituitur, primumque nunc quaeritur, an scilicet sit delictum voluntatem delinquendi incipere aliquo actu assumpto, ut loquitur J. C. *Tryphonius* (*dig. lib.* 50. *tit.* 14. *leg.* 225.) extrinsecus prodere, et niti ad eam pervenire admittendam actionem, quae aliquod praeseferat delictum. *Clodius*, exempli gratia, ut *Pompejam Caesaris* adulteraret, muliebri amictus veste, sexumque mentitus, irrepsit in operta *Bonae* Deae. Quaeritur an adulterii reus, quod tentaverit, conatusque fuerit adulterare?

---

laudatis quidem exceptis *Cremano ac de Ferrante*, ita solide dilucideque hujusmodi tractaverit argumentum; ut a castris meis discendendum, atque in illorum mihi transeundum esse arbitrarer.

II. *Conatus delicti absolute delictum non est.*

1. Si lubeat igitur initio cognoscere, utrum conari delinquere delictum absolute debeat existimari, in antecessum oportet quid sit delictum prae oculis rursus habere, et delicti essentiam cum ejusdem conatu aequa lance pensitare. Delictum, ut supra tradidimus, est humana actio externa, ab interna dependens, homini conscia, libera, consilio facta, adeoque imputabilis, sive immediate sive mediate perfecta, societatis et sociorum securitatem, ac commoda laedens (*cap.* III. §. II.) Jam vero quisque intelligit exposcere quidem reipublicae salutem non conari cives publicam, privatamque securitatem, et commoda laedere: sed nemo non percipit commune bonum omnino requirere, ne cives societatis, sociorumque securitatem, et commoda reipsa laedant, atque intercipiant. Sic interfuit dubio procul reipublicae nobiles adolescentes inita conjuratione haud tentasse excussam paullo ante *Tarquiniorum* tyrannidem *Quiritium* cervicibus rursus imponere: (*Liv. lib. II. cap.* 2.) Verum enim vero longe magis ejusdem interfuisset *Caesarem*, quam erat ipse adnisus opprimere libertatem, temerario felicique ausu non extinxisse. Conatus ergo facinorum, si cum. salute reipublicae contendatur, civiumque securitate, a delictis vel maxime distinguitur. (1) Qui enim poterit dici delictum apparare, vel incipere idem esse, ac illud-

(1) Tantum profecto quod intercedit discrimen

apparatum, coeptumque absolvere, atque perficere; cum magis intersit publici boni a civibus delicta non patrari, quam haud conari delinquere cives; (*V. cl. Risi animad. ad crim. jur. p.* 93.) plusque laedi communem securitatem, et commoda a delictis, quam a conatibus delictorum?

2 Praeterea, quam agunt actionem, qui nituntur delinquere, ea actio non est, quae aliquod praesefert delictum; sed actio dumtaxat illius actionis praeparatoria. Scilicet, quamvis assumpto actu inchoetur delictum; tamen adhuc superest quid agatur, ut vere possit dici delictum patratum fuisse, atque perfectum. Quamobrem patet conatum delinquendi a delicto distingui, nec ipsum esse crimen, (1) de quo quaeri contingit.

---

delictum inter, et conatum delicti sapientissimos illos veteres romanos juris consultos latere non poterat. Itaque unus ex eis *Ulpianus* delictum a conatu delicti probe distinxit, neque hunc esse delictum patenter indigitavit *leg.* 1. *Dig*: *quod quisque jur.* scribens *nil obesse conatum, cum injuria nullum habuerit effectum*; recentiores vero inter jurisperitos doctissimus *Alciatus comment. ad leg.* 53. *num.* 39. *dig. de V. S.* distinctionem conatus, et criminis luculentissime extulit sequentibus verbis: *aliud est crimen aliud conatus, hic in itinere, illud in meta est. Sed ubi jure poena irrogatur, oportet perfectum fuisse crimen quod et in legibus municipalibus observatur, quia interpretationem extra verborum vim non recipiunt.*

(1) His legis divinae verbis: *qui percusserit*,

3. Atque hoc in loco cur a nobis dissentiat *cl. Cremanus de J. crim. lib.* 1. *part.* 1. *cap.* 5. , praestat animadvertere. Quoniam laudatus scriptor a natura definitioneque delicti societatis sociorumque arcet damnum, crimenque eo secluso metitur ab improbo delinquendi consilio quod aliquo externo actu sit manifestatum, idcirco juxta doctrinam *Puffendorfii*. de J. N. et G. lib. VIII. cap. 3. §. 18. *voluntatem facto aequipollere* autumat, *quia inter hanc et eventum facinoris nulla nova voluntatis operatio locum habuit, etsi successus destinatus defecerit*. Huc accedit quod *cl. Ris. animad. ad J. crim. art. de poen. mod.* sic pronunciavit. *Cum leges hominibus sunt impositae qui volendi facultate praediti sunt, voluntatibus quoque, quae quidem extrinsecus prodeant, poenas adscribant necesse est, ne crimina ex eventibus tantummodo aestimentur*. Inde in subjecta materia discrepantis a nostra sententia opinionis haurienda est origo. Ea siquidem omnia etsi recte considerantur, vereque a philosophis theologisque tradantur, ceu mox illustrabitur tamen non apte a jurisconsultis docentur. Nam eatenus in delictis improba spectatur voluntas, qua-

---

et occiderit hominem morte moriatur — (*Levitic.* 21.) differentia innuitur, quae interest delictum inter, nisumque delicti. Nam frustra duo illa verba: *qui percusserit, et occiderit* divina lex distinxisset; si conatus caedis, qui satis exeritur percussione, idem repulsaretur cum caede, sufficeretque ad caedis ultionem. (*Gonzal in cap.* 1. *de preasumpt.*)

tenus ab ea actiones promanant externe, quae revera civili societati sociisque noceant, quaeque mereant proinde tamquam crimina haberi atque puniri, ut luculenter supra demostravimus.

III. *Delicto tamen non vacat omnino*.

Verumtamen nemo ibit inficias consilium delinquendi extrinsecus prodere, conarique delinquere rem non esse sceleris puram, nec omnino vacare delicto; sed criminis nota, maculaque esse aliquantisper, immo vero plus minusve infectam. (1) Quandoquidem summopere differunt delinquendi consilium, propositumque continuasse animo inclusum, et hoc, licet postea haud undique impletum; nihilominus extra mentem exeruisse, et aliquo actu mechanico exequi coepisse conari. (*V. Coccej. disset. proem. XII. in Grot. lib.* 5. *cap.* 5. §. 513. *et seq.*) Quod, siquidem animo latet flagitiosum consilium, praeterquam quod humani ingenii aciem effugit (*cap. III. IV.*) nullatenus potest hominibus nocere (*cap. III.* §. *IX.*) At quae excequutioni sunt coepta mandari consilia deliuquendi persaepe nocent hominibus (§. I.) et si usque ad exitum perducantur, jam delicta erunt perfecta, atque absoluta. Et quamquam

---

(1) Egregie *Seneca lib. in sapient. non cadere injur. c.* VII. *Aliquis*, inquit, *mihi venenum dedit, sed vim suam remixtum cibo perdidit: venenum illud dando scelere se obligavit, etiamsi non nocuit*.

delinquendi nisu non adeo publica, et privata intervertatur securitas, quemadmodum intervertitur, atque destruitur criminibus ipsis perfectis atque absolutis; eo tamen communis tranquillitas, civiumque pax improbe perturbatur. Quae cum ita sint, licet conatus cujuscumque delicti distinguatur a delicto, nec ipsum sit crimen (§. II.), (1) sed ejus solum adparatus, vel inchoatio (§. I.); nihilominus ad illud quam proxime accedit, et criminosa labe omnino non caret. (2) Quod poetae indicarunt fabula *Orionis* venatoris, qui *Dianam* violare tentavit, cujus meminit *Horatius* (*lib. II. od.* 4.) canens

. . . . integrae
Tentator Orion Dianae
Virginea domitus sagitta.

---

(1) Minae *ab illustr. Filang. Scienz. della legisl. lib. III. cap.* 38 spectantur, ac si delinquendi nisum praeseferant. Cui quidem nequeo adsentiri. Etenim minae, quas saepe homines sive per iram sive per jactantiam effutiunt, si realis noxae effectu vacuae prorsus abeant, quemadmodum solet persaepe evenire, nemini re ipsa damnum afferunt et ne nocere quidem incipiunt. Itaque merae minae volitantes vanas per auras nihil aliud praeseferunt, quam indicium, unde plus minusve alicujus criminis auctor arguatur: de minis proinde apte disseremus, ubi indiciorum materia enucleabitur.

(2) Quin immo jure romano aliquoties vel solus conatus, peculiare crimen efficit extraordinarium, ut recte *cl. Nan. ex leg.* 1. *et ult. dig. de extraord. crim.* collegit, innuitque in not. *ad Matth. Proleg.* not. 4.

IV. *Quando conatus debeat pro delicto censeri perfecto, et absoluto.*

1. Age nunc videamus, quando conatus debeat pro delicto censeri perfecto, atque absoluto. Quippe licet generatim conatus absolute delictum non sit (§. II.): saepe enim testandum hoc est; sed ejus solum adparatus, et inchoatio (§. I.) criminosae labis haud penitus expers (§. III.), sunt tamen casus, in quibus delictorum nisus est habendus ut crimen perfectum, et consumatum.

2. Principio toties alicujus flagitii conatus aexistimabitur tamquam scelus perfectum, et absolutum; quoties si aliter foret, facilis ad crimen ipsum patrandum aditus pateret iniquis. Deinde cum fieri aliquando possit, ut nisu frequentioris alicujus criminis traducto ut delictum, sepes quodammodo aedificetur, et occasio arceatur illud patrandi flagitium; tunc debet conatus instar criminis reputari perfecti, et absoluti. Si praeterea criminoso nisu peculiare aliquod jus civium intervertatur; ipse solus conatus perfectum merito censebitur esse delictum. Tandem ubi ingens damnum in rempublicam derivet a nisu gravissimorum facinorum, conatus erit traducendus pro scelere expleto, et consumato. (1) Unde haud ita multi videntur esse reliqui casus, in quibus criminum conatus non debeat tamquam crimen censeri perfectum, et absolutum.

---

(1) In hos casus quadrat quod scripsit *Donatus in Andr.* non perficere, sed conari aliquid

V. *Digressio ad leges romanas*.

1. Si *leges* perlustrentur *romanae*, liquebit eas non aliis fere, quam in supra expositis casibus delictorum nisus ut perfecta, atque absoluta crimina habendos edixisse, quod quidem sapienter est factum, et ex usu reipublicae. Nam in hujusmodi casibus, vel quod de immanioribus res esset criminibus, vel saltem periculi plenis, graviter, prudenterque existimarunt romani legumlatores *plus nocere voluisse peccare, quam prodesse nunquam peccasse* (*Val. Max. lib. VI. cap.* 1.)

2. Id porro, ne dignam animadversione rem omittamus, sic persaepe romanis intenditur legibus; ut re quidem eae delinquendi conatum memoratis in casibus non distinguant a tentato, et inchoato delicto; sed ipsum conatum alio peculiari, distinctoque criminis nomine efferant.

3. Coeterum operae pretium erit, opinor, speciminis loco heic exempla subnectere singulorum, quos enarravimus casuum (§. IV.), (1) quibus romanis legibus delinquendi conatus pro crimine habetur perfecto, et absoluto.

» velle ad scelus, perfectio est ». Atque juridico hoc sensu vim habere possunt sequentia *Senecae* verba *lib.* IV. *contr.* 7. » scelera quoque, quamvis citra exitum subsederint, puniuntur. »

(1) Jure romano docet cum magno *Cujacio* vulgus interpretum in gravibus quibuscumque flagitiis conatum delicti pro crimine perfecto censeri, et vindicari *Obser. lib.* 15. *cap.* 25. quod generatim verum non est. Nam leges romanae in

VI. *Conjuratio*.

Conjuratio plurium est factio jurejurando (1) inita adversus rempublicam, vel supremum principem. Qui namque cogitarunt labefectare statum reipublicae, aut insurgere in principem, ubi sua seditiosa consilia sibi invicem communicant, conjurare dicuntur. (2) Quamvis vero

---

insectando delicti conatu, et delinquendi voluntate punienda graviorum quidem criminum rationem habuere, et coeterorum fere casuum, quos supra (§. IV.) recensuimus: at minime id induxerunt non solum in gravibus, sed nec in gravioribus quibuscumque delictis. (*V. Bynkersoekius observ. jur. rom. lib. III. cap.* 10.) Sollicitare alienam pudicitiam profecto grave admodum est facinus. Qui illud tamen sunt ausi perfecto facinore capite puniuntur, imperfecto in insulam deportantur. (*leg.* 2. *de extraord. crimin.*) Qui falsam monetam procuderint; si eam formare nequiverint, et tentatum crimen perficere, absolvuntur. (*Leg. Qui falsam dig. ad leg. cornel. de fals.*) Poena falsi remittitur ei, qui conatus fuit sibi, vel servo legatum adscribere, si res effectu caruerit. (*Leg.* 22 *dig. cod. tit.*)

(1) Si haud interposito jurejurando seditiosi cives rempublicam, principemque perdere proposuerint, tunc non conjurationem, sed *conspirationem* initam dicunt rerum criminalium scriptores (V. *Caravita Inst. crim. lib.* 1. §. 3. *cap.* 24. *n.* 19.)

(2) Antiquis in more fuit, cum conjurationem inirent, sanguinem ex humano corpore haurire,

conjuratio caruerit effectu, nec fuerit ad exitum perducta; tamen sola manifestata voluntas, ratihabitumque a conjuratis consilium rempublicam, Principemque violandi, atque perdendi, quod desideratum magis, quam tentatum arguit scelus, romanis legibus pro perduellione censetur, et crimine perfecto, atque absoluto. Ut enim inquiunt imperatores *Arcadius*, et *Honorius* (*cod. libr.* 9. *tit.* 8 *leg.* 5.) in crimine majestatis *eadem severitate voluntatem sceleris, qua effectum puniri jure voluerunt*. Summa porro prudentia sancitum est jure romano, ut vel sola voluntas, nisus, incoeptio, tractatio insurgendi in rempublicam, vel supremum principem, quae initur conjuratione, haberetur instar criminis perfecti, et absoluti. Si enim aliter foret, facilis ad labefactandum statum reipublicae aditus pateret seditiosis malisque civibus (§. IV.), plurimique sumerent animos ad laedendam principis majestatem, evertendamque rempublicam. *Catilina* sic suas, nec inepte, potuisset rationes subducere. Aut evulgabitur conjuratio, antequam suum nanciscatur exitum; et hoc casu, quod solum fuerim adnisus rempublicam perdere, perduellionis crimen, poenasque evadam: aut dabitur tempus ad exitum perducendae conjuratio-

---

et lambere in foedus arcanum, quasi mutuo cruore sacratum. (V *Tacit. annal.* 12.) *Fuisse* scribit *Sallustius bell. Catilin.* — *sua tempestate qui dicerent Catilinam oratione habita, cum ad jusjurandum populares sui sceleris adigeret, humani corporis sanguinem vino permixtum in pateris circumtulisse*.

nis, et tunc ero tam fortis, ut nihil mihi sit metuendum a *Ciceronis* eloquentia, ac consiliis, atque a vi, et armis *Antonii*.

VII. *Arma*.

1. Quandoquidem nihil ferme frequentius agunt homines, durum apage genus! quam ut laxatis irarum habenis in vitam saeviant alienam; ideo caedis conatu traducto pro crimine, debet sepes aedificari, et occasio arceri crudele adeo, et immane perficiendi flagitium (§. IV.). Non fugit hoc romanos legumlatores, viros insignes civili prudentia, quibus visum vel maxime opportunum humanae crudelitati froenum injicere, hominesque, quoad licet, avertere a caede. Itaque lege cornelia de sicariis dolus pro ipso facto accipitur, idest solum caedis consilium, atque conatus, quamvis caruerit effectu, venit pro caede, puniturque tamquam sicarius, qui cum telo ambulaverit hominis occidendi causa, quae actio ultra caedis adparatum, conatumque non progreditur. (1) Nam juxta legem corneliam, ut imperator *Hadrianus* rescripsit, *voluntas spectatur, non exitus*. (V. *Dig. lib.* 78. *tit.* 8. *Leg.* 14.)

2. Qin immo indiscriminatim vetitus jure

---

(1) *Neque dolum* (Lex cornelia) *remittit* ut scribit *Gravina* noster *Orig. jur. lib.* 1 §. 103. *si non processerit, et quamvis nulla caedes intervenerit; caedis tamen consilium punit; is enim Graecis est homicida, qui caedem animo intendit.*

romano usus (1) armorum. (*Cod. lib.* 11. *tit.* 48. *leg. un. novel. Justinian.* 85.) Et jam pridem lege julia de vi publica tenebantur qui arma domi suae, in villa, in agro coegerint, extra quam si in usum venationis, itineris, vel navigationis id fecerint, commerciique caussa habuerint, aut haereditate eis obvenerint. *Dig. lib.* 48. *tit.* 6. *leg.* 12.) Quando siquidem inermes sunt homines, facile solent concoquere iram; nec solum non tentant, sed neque possunt caedem alienam conari. Mos ergo arma semper circumgestandi, qui late diffusus est ubique, non a priscis derivat Romanis, qui raro procedebant armati: sed a Germanis invectus est, quorum hodiernae pleraque Europae gentes propago. (*Mascov, ad Gravin. de leg. cap.* 91.)

3. Scio equidem jurisconsultos hodie nequaquam deesse, qui duce novissimo *Beccaria* (*Dei delit. e delle pen.* §. 40.) leges armorum inhibitrices arbitrantur inanes ad rixas, vulnera, caedesque avertendas. Quin immo contra ab iis mordicus contenditur non esse civibus adimen-

---

(1) Jam usque a *Servio Tullio* rege interdictum Romae usum armorum constat ex *Livii lib.* 1. et *A. Gell. lib.* 5. *cap.* 17.; idemque refert *Plinius lib.* 24. *cap.* 14. *a Pompejo* cautum in tertio consulatu. Nam ob Clodianae necis tumultum edixit, ne quis in urbe telo uteretur. Hanc Atheniensium quoque disciplinam fuisse refert Filanger. *cit. op. lib. III. cap.* 38 *cit.* 2. *in not.* Notissimo recenti *codice Leopoldino* ratihabita armorum interdictio; sed poenae in delatores opportuna moderatione ac proportione sancitae.

dum liberum usum atque tutamen armorum. Sic enim ingeniose ratiocinantur. Arma si prohibeantur, procul dubio fiet inde, ut pacifici cives et a vi aliis inferenda alieni, pateant inermes facinorosorum hominum injuriis, qui armis instructi eo audacius in illos irruent, quo certius habent illos sine armis impares ad sese tuendos fore, ipsorumque compescendam audaciam. Ego vero impetrare a me nunquam potui, ut in hanc eorumdem doctorum virorum opinionem venirem. Magni apud me ponderis auctoritas est omnium fere diversarum gentium legislatorum, qui a remotissimis usque temporibus arma domi ritenere, forisque deferre impense vetuerunt. Tum experientia, quae rerum omnium magistra praelucet, compertum est, ubi gliscet licentia armorum, frequentius ibi promptiusque suscitari rixas, caedesque patrari. Enimvero nonne quotidiano docemur experimento qui arma habeant ad manus, quibus incontinenti sese ulciscantur, eos irae vehementius ocyusque froena laxare, quam qui inermes coguntur illatas sibi decoquere injurias, et patienter silere? An nisi praesto essent latronibus arma, fas eis facile foret pugnis saxis convectare praedas, et vivere rapto? Tandem nihil videtur esse magis incivile, quam constituta civitate, ubi legum, magistratuum, judiciorum vis vigeat, ibi cives inter cives tamquam inter hostes vagari armis semper accinctos ad offendendum paratis. Quod si existimemus leges retentionem delationemque armorum prohibentes nequaquam esse abrogandas non idcirco improbamus, ubicumque vigent, consuetudinem, veniam illa gestandi a magistratibus prout necessitas vel occasio postu-

laverint, indulgendi viris probis prudentibusque, qui armis non abutuntur. (1)

VIII. *Calumnia*.

Qui sciens dolo malo falsum crimen intendit, nullam quidem realem noxam proprie alteri infert; sed tentat solum huic creare periculum, nititurque ejus bona, famam, caput in discrimen adducere. Quamquam vero detecta falsitate *calumnia* (2) effectu caruerit, iniquus tamen iste nisus alteri injusta accusatione nocendi pro crimine debet haberi (§. IV.), jus enim est civibus non solum, ut immunes abeant ab alienis injuriis; sed etiam ut nemo conetur eorum fortunis, bono nomini, ac vitae struere insidias. Cum ergo calumniatores peculiare hujusmodi civium jus, quod cunctis sanctum debet esse, atque intemeratum, nefario conatu inter-

---

(1) Non est hujus loci disserere de differentia armorum, quaenam sint ad nocendum dumtaxat comparatae, qualis aliorum armorum debeat esse forma atque mensura, et extra legum prohibitionem habeantur: quae quidem omnia a pragmaticis distincte copioseque tractantur.

(2) Calumnia latissime accepta fit aliis pluribus modis; venit enim calumnia a *calvo*, quod est decipere, (V. *Joseph. Nerius Analector: lib.* 2. *cap.* 21.) ut vexandi hominis caussa actionem, petitionemque inferendo, solutionem indebiti admittendo ad decipiendum, jus callide ac perverse interpretando, eis idem exigendo, infamando, etc. (V. *Calvin. Lexic. jur. verb. Calumnia.*)

vertere tentaverint; eorum audacia, etsi frustra cesserit, romanis legibus justissime crimini ipsis tribuitur severe coercendo, et vindicando. Itaque accusator, de cujus calumnia absoluto reo judex pronuntiaverit ex edicto praetoris infamiam incurrit, (*Dig. lib.* 3. *tit.* 3. *leg.* 1,) justa constitutiones imperatorias patitur talionem, (*Cod. lib.* 9. *tit* 46. *leg.* 10.) idest ea poena est afficiendus, quae accusatum mansisset, si crimen objectum probasset. (1) Cum *Barrhus* una cum *Pallante*, accusatus esset a *Paeto* quodam excercendis apud aerarium sectionibus famoso, consensisse, ut *Cornelius Sylla* ad imperium vocaretur, detecta calumnia accusatori exilium irrogatum, et tabulae exustae sunt, quibus obliterata aerarii monimenta retrahebat (*Tacit. Annal. lib. XIII.*)

IX. Scopelismus.

1. *Scopelismus* nihil aliud est, quam lapidum positio. „ Solent enim, ut scribit *Ulpianus*

(1) Olim lege remnia, vel quae verisimilior lectio memmia, litera K calumniatorum fronti Romae inurebatur. (V. *Cic. pro. S. Rosc.*) Nemo tamen tam hospes in romana historia, qui ignoret calumniatorum impudentia atque audacia sub *Tiberio* eique paribus improbitate, vafritieque principibus, quam late gliscuerit, et quousque progressa adeo ut non solum tunc impunes abierint calumniatores; sed etiam praemiis fuerint ad calumniandum excitati, V. *Brencman. de fat. calumn. sub. imperat T. III. Thesaur. Ever. Otton.*

„ (*Dig. lib.* 47. *tit.* 11. *leg.* 9.) plerique ini-
„ micorum in provincia Arabiae (1) praedio
„ inimici , lapides ponere indicio futuros ,
„ quod si quis eum agrum coluisset, malo le-
„ tho periturus esset insidiis eorum, qui sco-
„ pulos posuissent. Quae res tantum timorem
„ habet (prosequitur jurisconsultus) ut nemo ad
„ eum agrum accedere audeat, crudelitatem ti-
„ mens eorum, qui scopelismum (2) fecerunt.
„ Id vero non admodum, miror. Quippe scimus homines, qui incolunt Arabiam, vividissima pollere vi phantasiae, qua fit, ut tanquam prae-

---

(1) Non est Arabia Felix, de qua loquitur Ulpianus loco citato, (eam enim Romani numquam ingressi) sed *Petrea* cujus metropolis fuit *Bostra*, de qua mentionem facit *imperator Justinianus Novell.* 102. *cap*, 2. V. *Dyonis. Gothofr. in not. ad l.* 9. *Dig. de extraord. crimin.*

(2) Scopelismus peculiare est crimen Arabiae, ut sunt quaedam maleficia quasi peculiaria certis provinciis. Sic in Aegypto crimen caepam, porrumque violare, in Judea edere carnes suillas, in Misia vites incendere etc. (V. *Anton. Matth. ad lib.* 37.*Dig. Tit.* 5 *cap.* 2 *n.* 1.) Et de scopelismo *Joannes Pineda* intelligit verba illa Jobi *cum lapidibus agri erit foedus tuum*, utiturque hoc argumento, quod juxta doctorum virorum conjecturas habitaverit *Jobus* in Arabia, aut certe in Arabiae confinio. Coeterum diversas criminum species scopelismo affines, quas recensent interpretes juris romani diligenter cl. *Creman. cit. op. lib. II. Cap. IV. art.* 9. collegit quas tamen ad nos non pertinet hoc loco persequi.

sentem aliquando timeamus mortem, cujus vel remotissimum impendet periculum.

2. Jam vero lapides ponere in agro inimici, ut omnes ab eo colendo minarum metu arceantur, jactatam magis profecto dixeris praeseferre, quam conatam cultorum stragem. At quamvis qui scopelismum fecerunt, sese abstinuerint a comminata caede cultorum, nec propositum perfecerint crimen; nihilomimus sola patefacta voluntas occidendi cultores, nisusque delinquendi jure romano pro crimine reputatur perfecto, et absoluto; (V. *Voet ad Pand. tit de exter. crim. n.* 5. *et* 54.) adeo ut, quemadmodum idem testatur *Ulpianus*, scopelismum in Arabia graviter exequi praesides consueverint usque ad poenam capitis. Nec fieri aliter oportuit, cum ab ea re grave admodum damnum in rempublicam derivaret; quo in casu conatus pro delicto est habendus perfecto, atque absoluto (§. IV.). Non aliud siquidem fortasse gravius exitium potest accidere reipubblicae, quam si homines minis territi, mortisque metu perculsi deserant agriculturam, artem omnium utilissimam, et prae coeteris necessariam, quam neglecta vel cives fame peribunt, vel cogentur magnis sumptibus, atque periculis res sustentandae vitae necessarias apud exteros quaeritare.

X. Conatus distinguitur in proximum, et remotum.

Multa alia exempla heic possent subjungi, quibus uberius confirmaretur leges romanas non aliis fere, quam in casibus, quos supra recen suimus (§. IV.) delictorum conatus ut perfecta

crimina habenda edixisse. Sed ne videamur nimis deflexisse a proposita tractatione, revertamur in viam, disseramusque ulterius de nisu delinquendi. De quo quidem nunc dicere nobis occurrit, apte illum distingui in *proximum* et *remotum*. Nam eorum qui conantur delinquere, alii audaciores longus progrediuntur, parumque abest, quin tentatum scelus perficiant; alii ancipites adhuc an propositum crimen perficiant in extrema linea consistunt, et in solo adparatu delinquendi. Itaque conatum remotum esse dicimus, cum quis exempli gratia gladium strinxerit, ut inimicum interficeret; proximum vero, ubi etiam insuper in eum percusserit.) V. *Dig. lib.* 48. *tit.* 8 *leg.* 1.) (1)

XI. Conatus quando, et quomodo puniendus.

Quoniam vero si non securitatem, saltem publicam, privatamque tranquillitatem tentata laedunt, atque incoata delicta (§. III.); proinde communis utilitas videtur exposcere, ut illa haud prorsus abeant impunita, ne

---

(1) Cl. *De Ferrante in not. ad hunc. locum* verba referens J. C. *Marciani in cit. lege* quae opportune erunt nunc excribenda. *Divus Adrianus* inquit Marcianus *rescripsit eum, qui* hominem non occidit sed vulneravit ut occidat, pro homicida damnandum, et ex re costituendum hoc: nam si gladium strinxerint indubitate occidendi animo id eum admisisse, sed si clavi percusserit vel cucuma in rixa, quamvis ferro percusserit tamen non occidendi animo.

Vaga prosiliat froenis natura remotis.
(Horat lib II. Satyr. 6. v. 74.)

Meminisse tamen oportet conatum delinquendi absolute delictum non esse, nec idem damnum societati, sociisque obvenire a nisu delinquendi, ac derivet a delictis ipsis perfectis atque absolutis (§. II.) Quare, ut verbis heic utar viri *Hug. Grot. J. B., et P. lib. 2. cap. 20.* §. 34.) civilium rerum prudentissimi *inchoata flagitia vindicanda non erunt, nisi res sit gravis, et eo processum sit; ut ex tali actu certum malum, et si nondum illud, quod intendebatur, sequutum jam sit, aut certe ingens periculum; ita ut vindicatio aut conjuncta sit cum cautione futurae noxae, aut dignitatem laesam tueatur, aut periculos exemplo occurrat.* In his autem circumstantiis ab ausis, adnisisque delinquere poenae non reposcentur, quae crimen mansissent perfectum, et absolutum (1) sed extra ordinem mitius animadvertetur in eos, (2) nisi ii casus occurrant, quibus

---

(1) Argumento esse poterit lex divina, quae caedis conatum morte non videtur punire, ut vindicat caedem. *Exod.* 21. v. 12. 18. 19. *numer.* 35. *v.* 16. *Deuteron.* 19. v. a,

(2) Jurisconsultus criminales inter legitimas caussas temperandi poenas recenset, si reis fuerit conatus dumtaxat deliquere, sed crimen non perfecerit. (V. *Tiraquell. de poenis temperand. causs.* 35.) De qua re late disserendi dabitur occasio seguenti libro, qui erit de poenis generatim.

debet conatus pro delicto censeri perfecto, et absoluto (§. IV.); vel res sit de criminibus, in quorum conatum aeque ac ipsa crimina leges quibus respublica utitur, eamdem poenam expresse decreverint. Tunc enim leges exequi oportet, et criminis conatus, ut perfectum, absolutumque delictum puniatur.

XII. Ordinariis poenis animadvertitur in species voluntatis expressas a legibus.

1. Sed quaeri heic statim merito posset quantum conari, et quosque, progredi oporteat in criminibus, quorum conatus legibus pro crimine perfecto habetur, atque punitur; ut ordinariis delicti poenis locus pateat adversus conantem. Si varias spectes distintiones adductas ab interpretibus juris romani, qui hanc attigerunt quaestionem; profecto erit multo incertior, quam dudum. Verum is, ut arbitror, non erraverit, qui statuat in eas solum animadvertendum esse species voluntatis, quae a legibus fuerunt expressae. (V. *Binkersoek, Obs. jur. rom. lib. XV. cap,* 25) Exemplum ad hoc illustrandum theorema petamus iterum a lege cornelia de sicariis, quae eminentem obtinet locum inter leges romanas. Hac porro lege tamquam sicarius punitur is solum, qui hominis occidendi caussa cum telo ambulaverit, sive, ut loquitur *Seneca* (*De benefic. lib. V. cap.* 14.) qui ad occidendum jam armatus est. Item qui hominis necandi caussa venenum confecerit, dederit, vendiderit, habuerit, paraverit. Praeter has species, quas lex cornelia expresse designat, vultque puniri instar homicidii; nequit ejus sanctio

ultra porrigi, et ad alios casus non expressos protendi.

2. Coeterum cavere sedulo oportet, ne species voluntatis expressas a legibus (1) interpretatione ad alias similes porrigamus, quae minime ab eis fuerunt expressae. (V. *Dei delitii, e delle pene* §. *IV.*) Neque enim nobis fas est praescribere, quod lex praeteriit; nec quidquam magis decipit homines, quam argumenta voluntatis, quae facile alio possunt referri.

XIII. Consuetudo puniendi.

1. Jurisconsulti, qui criminales res pertractarunt, testantur universali Europae gentium consuetudine (2) receptum esse, ut non omnium

---

(1) De his voluntatis speciebus, quae diserte exprimuntur a legibus valet, quod ait *Apulejus* (3 *Floridor.*) *ad poenam sufficit dunienda conari.*

(2) Etiam Turcarum moribus esse receptum, ut graviorum criminum usus non eadem poena, quae illa mansisset perfecta, sed mitius vindicentur innuit *Voltaire*) *histoire de Charles XII. Roy de Suede liv.* v) = *Enfin le parti du roy de Suede etoit devenu si puissant a Costantinople par l' adresse de Poniatowsky que la faction de l' envoyé moscovit crut qu' il n'y avoit d' autre réssource pour elle, que de l' empoissoner. On gagna un de ses domestiques, qui devoit lui donner le poisson dans du caffè. Le crime fut decouvert avant l' éxécution: on trouva le poisson entre les mains du domestique dans une petite phiole, que l' on porta même au grand seigneur. L' empoisonneur fut jugé en plein divan et condamne aux galeres,*

delictorum conatus, qui ordinariis poenis afficitur jure romano, eadem poena puniatur, ac delicta ipsa perfecta, et absoluta; sed jusdicentium arbitrio extra ordinem vindicetur. Verumtamen ut moris est, inter se deinde dissentiunt. (V. *Matth. ad lib.* 48. *dig. tit.* 18. *n.* 13.) Nam alii tradunt hujusmodi consuetudine non comprehendi delicta, quae gravissima sunt, et atrocissima : contra volunt alii etiam ad hoc supremum genus delictorum memoratam consuetudinem esse protractam. Sed quomodocumque se habeat hujusmodi res, constat profecto principiis, quae supra constituimus (§. XI.), cohaerere universalem hanc consuetudinem, quam nemo non putabit et laudandam esse, et retinendam. (V. *Clar. Risi loc sup. cit.*) Ut enim scribit *Plato* sapienter (lib. IX. de ll. vel fortunam ejus revereri debemus, qui non potuit exequi , quod inchoavit flagitium , vel sereri illius, quem poenituit scelus tentasse, atque coepisse - (1) Quare a tentati quidem facinoris

---

parceque la justice des Turcs ne punie jamais par la mort les crimes, qui n' ont pas été executés. De Brittannis, qui criminali legislatione putantur coeteris praecellere hodiernis Europae gentibus, refert *Servin de la legisl. crim. Lib. I. Cap.* I *Art.* 1. §. 4. apud eos raro admodum puniri delinquendi conatum, qui mos eodem scriptore nequaquam laudatur.

(1) Adeo elegans est, plenusque legislatoriae prudentiae citatus locus *Platonis*, ut mereat heic totus excribi latine: *Si quis*, inquit, *voluerit*, *cogitaveritque amicum hominem ex iis, quos pro-*

poena eum liberabimus; sed aliqua tamen leviori castigatione ejusdem coercebimus audaciam. Ita enim clementiae laudem sectari debemus, ut tamen justae severitatis gloria non pereat.

2. Verum, quemadmodum apud plurimas Europae nationes, sic quoque inter nos, qui in regionibus feliciter vivimus Romanae Ecclesiae civili imperio subjectis, non solum in multis gravissimis, sed gravibus etiam delictis abrogata videtur specialibus legibus memorata consuetudo, et usus ubique inolitus; atque in eorumdem conatum eae rursus sunt impositae poenae, quae delicta ipsa manent perfecta, atque absoluta, ut suo loco opportune adnotabimus: quod quidem, an, et quatenus probandum facile colligitur ex principiis, quae huc usque proposita, atque enucleata sunt.

---

hibet lex, interficere: vulneraverit autem, nec interficere potuerit, hunc omni remota misericordia non aliter, quam si vita privasset, dare caedis supplicium cogeremus, nisi fortunam ejus non omnino protervam, Daelionemque coleremus, qui tam vulneratum, quam vulnerantem, misericordia prosequutus, infelicitati utriusque obstitit, fecitque ne vulnus huic laethiferum, illi fortuna calamitasque execrandatur. Huic ergo daemoni habebimus gratiam, atque ejus beneficio minime adversati, ab eo qui vulneravit supplicium mortis auferemus, et in vicina civitate per totam vitam exulare statuemus nullo rerum suarum fructu carentem; damno tamen prius restituto, si quid obfuit vulnerato. Lib. IX. *de LL.*

XIV. Transitio.

Coeterum sive de conatu delinquendi res sit, sive de ipsis delictis; id sane ex horum natura, quam late exposuimus capite superiori, sequi patet, praecipuam nempe in delictis partem animum delinquentius habere, quo liberae geruntur actiones internae externas producentes actiones, quae redarguuntur de crimine (Cap. III.). In externis siquidem omnibus criminosis actionibus praecipue spectandum agentis consilium, (1) quod si ex proposito vergat in crimen, *dolus* est: sin vero ex negligentia delicto det caussam, *culpa* audit (Cap. III. §. VIII.). Hinc fit, ut admitti delicta sine dolo, vel culpa concipi omnino non possit. (V. *Bohemer. instit. crimin. sect.* 1. *cap.* 11. §. 40.

CAPUT V.

De dolo.

I. *Nominis acceptiones.*
II. *Quid dolus?*
III. *Delicta dolo contrahuntur.*
IV. *Divisiones doli reprobatae.*
V. *Duplex doli species.*
VI. 1. *Nequitia.*
VII. 2. *Impetus adfectuum.*

---

(1) Recte *Seneca* cecinit (*Hercul. Oeteo vers.* 886.) Haud est nocens, quicumque non sponte est nocens.

I. Nominis acceptiones.

1. Dolus, quandoquidem a graeca voce derivat quae fraudem latine significat. Ut enim *Comicus* (*Plaut. cap.* 2. v. 1.) cecinit, *doli non doli sunt, ni astu colas*. Apud veteres, ut Festus (*lib.* 1.) observat, vox doli ancipitis erat significationis. Aliquando enim bonam in partem dolum accipiebant pro fraude, ab hostibus praesertim adhibita in hostes, qua in bello uti fas esse censetur. Vulgatum est inter omnes, quod *Choroebus* hortans socios ad clypeos mutandos, aptandaque sibi Danaum insignia inquit apud *Virgilium* (*Aeneid: lib.* 2. *v.* 389.)

. . . . *dolus, an virtus quis in hoste requirat?*

Sed saepius ab illis dolus usurpatur in malis. Itaque discriminis caussa dolum hoc sensu acceptum, dolum malum vocabant, (1) quoa et bonus quidem dolus diceretur. (2)

(1) *Terent. in Eunuch. act.* v. *scen.* 3.
. . . . Jam tum erat suspicio
dolo malo haec fieri omnia:
id est *fraude*.

(2) Ambigua vocis significatio *Tribonianum*

2. Jam vero dolus malus, qui etiam absolute dicitur dolus, fraudem proprie significat, machinationem, fallaciam ad alterum decipiendum adhibitam, cui opponitur bona fides: quidquid enim non est ex bona fide, id necessario venit ex mala fide: mala autem fides est dolus et fraus. (*Cod lib.* 4 *tit.* 44. *leg.* 5.) Praeter hanc, dolus in malam partem acceptus aliam habet significationem. Dolus siquidem usurpatur quoque ad significandum animum delinquendi, propositumque, quo homines delinquunt. (V. *Decian. Tract. crim. lib.* 1. *cap.* 4. *n.* 6.) Sic jurisconsulti, legesque romanae affirmant, nosque etiam vulgo nunc dicimus dolo delicta patrari, id est adfectu, proposito, animique destinatione. (*Dig. lib.* 50. *tit.* 16. *leg.* 225.)

II. *Quid dolus?*

Plerique jurisprudentium, qui hactenus sese in jure criminali excolendo exercuerunt, duas illas doli significatione, quas mox retulimus, non adeo videntur, ut oportebat, distinguere. (V. *Farinace. quaest.* 19.) Acturi enim de dolo, quo homines delinquunt, de dolo agerunt, qui fraudem praesefert, et machinationem ad alterum decipiendum adhibitam, (§. 1.), et cujus ut plurimum ratio in solis habetur civilibus negociis (1) Ac de eo definiendo solliciti, expilatis scriniis

---

quoque movit, ut in *pandectis,* et *codice* titulos inscriberet de dolo malo.

(1) *Gallus Aquilius*, qui primus de dolo malo

interpretum juris civilis multa disputant (1), ut disputarunt olim romani jurisconsulti, sed quorum non erat heic locus. Cum igitur nobis delicta generatim hoc primo elementorum juris criminalis libro considerantibus, sit disserendum de dolo, quo homines delinquunt; videamus, jam quid ille sit, et quae ejus alibi (cad. III. §. VIII.) opportune semina jecimus, fuse nunc evolvamus.

2. Dolus, qui vergit in crimen, quove homines delinquunt, subjicitur consilio, quod nobis indefinite, atque absolute esse tradidimus excogitatum delinquendi propositum conscientiae malignitate suffultum (Cap. III. §. VIII.). Est namque dolus interna animi injusta actio, quam admittit quicumque tacitus animo consilium init delinquendi. (V. *Donel. com. jur. civ. lib. XV. cap.* 80.) Sed quoniam delinquitur cum faciendo, quae praetermittenda, tum omittendo, quae agenda sunt juxta leges (cap. III. §. I.); ideo nequam homines modo speciatim consilium ineunt alicujus patrandae actionis prohibitae a

---

formulas protulit: eum esse definiit, cum aliud simulatum esset, aliud actum. Quae definitio adeo placuit *Ciceroni*, ut scriberet: *hoc quidem ab Aquilio collega suo sane luculenter dictum esset et ab homine perito definiendi* (*De off. lib* 3.) Aquilii definitionem amplexi sunt *Servius*, *Pedius*, *Paulus*. Sed ea tamen a *Labeone*, et *Ulpiano* reprobata est. Labeo enim posse, et sine simulatione id agi contendit, ut quis circumveniatur; et sine dolo malo aliud simulari, aliud agi. (*Dig. lib.* 4. *tit.* 3. *leg.* 1.)

(1) De definitione doli mali integrum edidit librum *Petrus Vellejus Graverra*.

legibus, mōdo alterius actionis praetereundae ab illis imperatae. Si quid ergo ex proposito agant, vel omittant homines, quod juxta leges praetereundum est,, vel agendum, dolus erit (cap. III. §. VIII.).

III. *Delicta dolo contrahuntur*.

Jam vero constat in omnibus externis actionibus, ut possint agenti imputari, et pro delicto censeri, praecipue spectandum consilium, quo eae admissae fuerunt (Cap. III. §. VIII,) Mens enim peccat non corpus, nec exitus rerum, ut sapienter *Cicero* advertit (*Orat. pro Milon.*), sed hominum consilia puniuntur. Cum igitur improbo delinquendi consilio constet dolus (§. II.); eo vere, et proprie crimina contrahuntur. Hinc inepte mihi facere videntur ii rerum criminalium scriptores, qui disputant, utrum dolus sit crimen. Dolus siquidem fons est omnium plane criminum, et sine quo crimina censeri non solent. (*Cod. lib.* 9. *tit.* 16. *leg.* 1.)

IV. *Divisiones doli reprobatae*.

1. Si consulamus auctores, qui jus criminale tractarunt, plures ii nobis obtrudent suo ingenio procusas doli divisiones, quae nec pertinent ad dolum, de quo nunc disserimus, et quae confuse ab eis efferuntur. (V. *Urcaya* *instit. crimin. lib.* 1 *tit.* 3.) Molestus esset, et vacuus fructu labor illas singulatim heic recensere, atque reprobare. Satis ergo erit in ea solum examinanda divisione aliquantisper immorari

quae celebrior est apud ipsos, quaeque prima fronte fortasse videretur dolo etiam posse convenire, quo contrahuntur delicta (§. III.). Itaque auctores, a quibus exculta est criminalis jurisprudentia, vel in primis dividunt dolum in *verum*, et *praesumptum*: illum, quantum conjicere possumus, esse volunt, cujus manifesta sunt indicia, nullique obnoxia dubitationi: hunc, inquiunt, ex indiciis, et argumentis colligi probabilibus solum, haud vero necessariis. Profecto quicumque paullo attentius hanc perpenderit divisionem, intelliget eam non ipsum, ut necesse esset, dolum afficere; sed varias illa secerni species argumentorum, quibus potest dolus probari. (1) Incuriosis ergo Auctores hi belle tentant imponere, cum profitentes doli divisionem exhibere, exequentur divisionem conjecturarum, et argumentorum, queis dolus probatur.

2. Coeterum dolus, quo quis delinquit, verus est dolus, deque eo certissime, et vere soli potest constare delinquenti. Dolus enim, cum

(1) Sed haec quoque divisio probationum doli a doctissimo *Matthaeo*, qui eam exegit ad trutinam Romanae jurisprudentiae, merito rejicitur. *Nam si probatio*, inquit, *doli diversas ejusdem species facit, quid est in jure, quod non vel verum vel praesumptum dici possit? Vera servitus, verae nuptiae, tutelae, dominium, possessio etc. quae necessariis argumentis probantur; praesumpta, quae contingentibus. Itaque sic existimo, dolum unius generis esse, qui probetur, crimen quoque probatum videri; sin minus proximum esse ut culpa aut casu admissum censeatur.* (*ad lib.* 48., *dig. cap.* 4. *n.* 10.)

interna sit actio (§. II.), latet occultus in animo delinquentis, aliorumque hominum aciem effugit: unde non aliter a nobis argui potest quam ab externis actionibus, quae indicia sunt, et argumenta internarum actionum, a quibus istae proveniunt (*cap III. §. III.*). Itaque quod ad nos pertinet, semper dolus praesumptus est; praesumimus scilicet, concludimusque vere quemquam ad delinquendum dolo accessisse ex externis ab eo gestis criminosis actionibus.

3. Quid porro memorem divisionem illam doli *in generalem*, et *specialem*, quam *Bohemerus* innuit (*ad Carpzow. Pract. crim. quaest.* 1. *obs.* 2. quaeque Cremano etiam (*de J. cr. lib.* 1. *par.* 11. *Cap.* 2. §. 9.) arrisit? *Generalem* dolum eis inesse autumant laudati scriptores, qui non abhorrent a delinquendo, et sunt ad delinquendum parati; deprehendunt *specialem* in illis, qui voluntatem habent alicujus peculiaris perpatrandi criminis, puta caedis, adulterii. Inde colligi posse, Bohemerus scribit, *intentionem*, quam vocat *directam*, et *indirectam intentionem*, quam quis habuerit delinquendi. Tua ne mens diutius haereat anceps, candide lector, divisionem doli, quam alia omni posthabita, nobis placet potius proponere ac sequi, tu diligenter attende.

V. *Duplex doli species.*

Si, ut docet philosophia, a rei, de qua quaeritur, naturā educendae sunt ejus divisiones, in duas mihi videtur dolum posse dividi species. Quippe delinquendi consilium, quo constat dolus

(§. II.), vel considerate, et plena, quemadmodum loquuntur, voluntate homines ineunt, vel animo adfectuum impetu commoto, et agitato. In utroque casu adest quidem in hominibus delinquendi consilium, et propterea dolus intercedit; sed in primo casu consilium, delinquendi considerate, et plena voluntate initum est; in altero autem casu, aut animo vi adfectuum commoto, atque impulso id consilii est susceptum. *Absalon* monito obsequutus improbi *Achitophelis* considerate, plenaque voluntate consilium iniit paternum poluendi thorum, patris sui concubinis coram populo inverecundissime constupratis. *Ammon* autem ejus frater amoris impetu ductus fuit ad incundum consilium violandi *Thamar* sororem suam, quam nefario conplexu incestavit. (*Reg. lib.* 11. *cap.* 13. *v.* 16.) Deliquit uterque dolo, sed ille considerate, hic impetu amoris ausi fuerunt tam turpia, atque scelesta flagitia patrare. Doli ergo duae sunt distinguendae species, quarum altera *impetus* est *adfectuum*, alteram vocamus *nequitiam*.

VI. 1. *Nequitia*.

Nequitia (*petulantiam* quoque dicere possis, *luxuriem* (1) *lasciviam*, *improbitatem*, nam sunt hae voces fere synonimae) malitiam heic si-

---

(1) *Cl. Nan.* in doctissimis suis *ad Matth. pro leg. de crimin. cap.* 1. §. 4. adnotationibus nequitiam non esse cum luxuria confundendam recte tradit, si voces hac stricta significatione acceptae ad placita exigantur juris romani. At quo

gnificat, (1) qua considerate, et plena voluntate delinquitur. Profecto fuerunt olim, eruntque semper vitio corruptae naturae innumeri homines, qui consilium continuo versant in pectore jugeque in animo habent propositum delinquendi. Hi adfectibus non excitantur ad delinquendum, sed nequitia feruntur ad quaerendas peccandi occasiones. Quis, ambo non dixerit laborasse L. illum *Veratium*, vel ut alii legunt *Neratium*, hominem egregie improbum, atque immani vecordia? Is, ut refert A. *Gellius* (*Noct. act. lib.* 22. *cap.* 1.) pro oblectamento habebat os hominis liberi manus suae palma verberare. Eum sequebatur servus crumenam ferens plenam, et quemcumque depalmaverat, ei statim numerari viginti et quinque asses jubebat, quos pro poena fracti liberi oris leges XII. tabularum pendi edixerant. Meditatio igitur semper inest nequitiae, plerumque vero etiam insidiae ei solent adjungi. Nonne *Ottonis* nequitia insidias habebat adjunctas, qui, ut scribit *Svetonius* (*in ejus vita*), delectabatur noctu saepe vagare, et obviorum invalidum quemque, aut temulentum corripere, et distento sago in sublime jactare? Si porro nequitiae adjungantur insidiae, tunc vero quo consideratius quis insidiabitur, eo etiam nequior erit.

---

sensu nos hoc loco spectatum accipiamus nequitiae vocabulum, et synonimas voces manifestum est.

(1) Eleganter *Ovidius de Sileno lib.* 1. *fastor*.
« Te quoque inextinctae Silene libidines urunt,
» *Nequitia* est, quae te non sinit esse senem.

VII. 2. *Impetus adfectuum.*

1. Nemo est, qui dubitet, quin *impetus adfectuum* quo saepe correpti delinquunt homines, ad dolum pertineat, dolique sit species (§. V.) Quamvis enim actiones impetu adfectuum admissas ab hominibus mixti generis, (1) partim nempe voluntarias, partim involuntarias esse philosophi tradant; tamen eas constat ad voluntarias propius accedere. (*Puffendorf. J. N. et G. lib.* 1. *cap.* 4. §. 9.) Quippe voluntariis propius accedunt non solum actiones, in quibus, et vis, et voluntas conspicitur, ut cum quis ad aliquid faciendum spe impellitur majoris boni, aut metu majoris mali; sed eae etiam actiones, quas ignoranter quidem admittunt homines, sed non tamen per ignorantiam. Hujus postremi generis sunt actiones, quae adfectuum impetu fiunt ab hominibus. Tunc siquidem principium actionis in agente adest, nec is penitus ignorat actionis suae circumstantias: unde consilium quodammodo habet delinquendi, ac proinde dolo agit (§. II.). Quod si circumstantias illas ignorat, ignorantia haec adfectata plerumque, vel adcersita dignoscitur. Neque enim adfectuum impetu abreptus facile delinquit, nisi qui eis nimium indulget. Jure autem ac merito vertitur vitio, et animo non moderari, et otium non fugisse parentem, nutritoremque omnium adfectuum. Egregie *Auct. Rhetor. ad Heren. Qui se*, inquit, *propter vinum*, *iracundiam*, *amorem rationem*

---

(1) *Aristotel.* Nic. III. c. 1.

fugisse dicet, is animi vitio videbitur nescisse, non imprudentia. Quare non imprudentia se defendet, sed culpa contaminabitur. (Lib. 1. c. 4.).

VIII. *Theoria expenditur Bohemeri de gradibus doli, et cor pingendi vehementiores adfectus innuitur.*

1. Interea venimus eum in locum, ubi theoriam *Bohemeri* de gradibus doli necesse est breviter expendere. Distinguit hic scriptor tres doli gradus (*ad Carpzow. pract. crim. quaest.* 1. *obs.* 1.) scilicet *infimum*, *medium*, et *summum*. Infimum esse doli gradum scribit *indirectum* habere animum delinquendi, cohaerentemque alicui facto, cujus facile praevideri potest exitus criminosus. Quomodo indirectus hic animus se debeat habere, quave ratione sit intelligendus nec luculenter effertur nec facile percipitur; nisi hujusmodi infimus doli gradus fortasse recidat in culpam latam, de qua sequenti capite disseremus. In praemeditato delinquendi animo *summus* gradus a *Bohemero* costituitur: sed iste quoque gradu ad nequitiam apte refertur doli qua consulto improbi homines delinquunt. Restat gradus *medius*, quando scilicet dolus in ipso delinquendi momento surgit, forasque erumpit. Quoties id evenit, sane evenire non aliter solet quam vi gliscentis alicujus cupidatis. Itaque tunc res redit ad impetum adfectuum. Recte observavit *De Ferrante* (*ad hoc cap. not.* 58.) non hinc doli discrimen si quis diu cogitasset delinqnere, aut re rata deliquerit, sed utroque casu semper adest dolus. Praeter ergo

necessitatem inaudita hactenus videtur induci graduum doli distinctio. Dolus enim omnis ad duas a nobis expositas species, nequitiae (§. VI.) impetusque adfectuum (§. VII.) commode refertur. Optandum porro magis quam adsequendum quod ab *illustr. Filangero bohemeraniae* doli divisionis fautoris proponitur (*Scienza della legisl. lib. III. cap.* 38.) scilicet leges sic scribi et promulgari oportere, ut pro quolibet gradu summo medio, et infimo doli in singulis delictis peculiares et diversis doli gradibus respondentes poenae edicerentur. Minuta haec diligentia leges in immensum augeret sine necessitate, plusque confusionis, quam certitudinis in judiciis pareret.

2. Et quoniam generatim adfectuum paullo supra meminimus, occasionem teneamus, nobisque fas sit breviter heic vehementiores percurrere, et quibus solent homines, tamquam ventis aequora, frequentius agitari, atque in crimina rapi. Nam praeter quam quod non est injucundum delineatos conspicere adfectus, quibus nemo non agitatur; certe eorum naturam, vimque cognoscere jurisconsulto criminali vel in primis utile, ac necessarium. Sunt quidem, nec hercle pauci numero, vilis improbique animi homines, qui et nequitia, et frigidi delinquunt: at etiam exculti humanitate viri frugi, atque honesti interdum adfectuum impetu abrepti in transversum aguntur; (1) estque delinquentibus familiaris excusatio se se adfectuum impetu deliquisse; ut

(1) Nihil magis experientia probat; et ut res exemplo illustretur, nequissimum hominem quis

judices ad misericordiam alliciant, legitimasque poenas evadant.

IX. A. *Ira*.

1. Jus vero inter adfectus, quibus commoventur mortales, nullus fortasse saepius suscitatur, estque *ira* vehementior, quam insani leonis vi (1) comparare non dubitat *Flaccus* (*lib.* 1. *od.* 16.) Si quid sit ira quaeras, eam nihil aliud esse ajo, quam perturbationem animi natam ex sensu acceptae injuriae, in ultionem continuo tendentem. Et tam inordinatas in temperamentis sanguineis praesertim, et cholericis,

---

non fatetur *Caracallam*, qui *Getam* fratrem non tulit in imperio socium, eumque in matris sinu interfecit? Nemo tamen bonum, strenuumque civem non agnoscit *Horatium*, etsi ira percitus sororem transfoderit, hostem interemptum lugentem. *Animi vero perturbationes in errorem impellunt etiam sapientem.*

(1) Hominem ira percitum, atque infiammatum veluti pingit *Seneca de ira lib.* 1 *cap.* 1. *Flagrant, et micant oculi, multus ore toto rubor exaestuante ab imis proecordiis sanguine. Labia quatiuntur, dentes comprimuntur; horrent ac subriguntur capilli; spiritus coactus ac stridens, articulorum seipsos torquentium sonus, gemitus mugitusque, et parum exploratis vocibus sermo praeruptus, et complosae saepius manus, et pulsata humus pedibus, et totum concitum corpus; magnasque minas agens. Foeda visu et horrenda facies depravantium se, atque intumescentium. Nescias utrum magis detestabile vitium sit, an deforme.*

tamque violentas humorum, spirituumque motiones concitat; ut in tanta perturbatione nihil prius animo observetur, quam cupiditas ultionis, ad quam parandam, et exequendam voluntas veluti abripitur. De ira sane pronunciari peculiariter potest illud *Aristotelis*: *non uti ratione motum animi*. Hinc irae.

> *Qui caeco stimulatur igne,*
> *Nec regi curat, patiturque fraenos,*
> *Haud timet mortem, ruitque in ipsos*
> *Obvius enses.*
>
> (Senec. *in Med. v.* 590. *et seq.*)

2. At quaecumque vis sit, atque impetus irae, *nulli sunt*, ut *Seneca* scribit, (*epist.* 116.) *tam feri, ac sui juris adfectus; ut non disciplina perdomentur*: immo, quia ira concitatissimus est omnium adfectuum, plures natura suppeditavit eam temperandi, et comprimendi modos, quibus, nisi ab hominibus ii supine negligantur, vehementiam ira remittet, effervescet, extinguetur. Occasionem namque irascendi vitandam non tantum ratio suadet, sed et irrumpenti irae, ac furenti remedia ministrat, I. nos monendo, ut parumper sistamus, et quietem quaerendo corpori, sinamus spiritus, humoresque, qui celeriori motu feruntur, ad pristinam redire harmoniam: II. ne injurias renuncianti fidem statim adhibeamus, et ea exequi properemus, quae suggerit ira. *Da spatium tenuemque moram*: (*Stat. Thebaid. lib.* x.) III. ut nosmetipsos veluti metuamus, nec nobis penitus permittamus: IV. ut cogitationem avertamus ab injuriis, animumque aliis cogitationibus distrahamus, atque oblectemus. Denique heic locum habent

seria de continendis adfectibus monita, atque praecepta. Tunc considerare debemus irasci haud unquam utile, aut necessarium. (1) Res enim famam, et quae alia nobis obvenerunt damna, tutius, meliusque reparari per nos posse tranquillo, sedatoque animo; plura contra ex ea luctuosa, ac poenitenda deinde nasci. *Irae .... altis urbibus stetere caussae cur perirent funditus*: Et ad ea animadvertentes, quae ratio nobis in animo insonat.

Qui non moderabitur irae
Infectum volet esse dolor quod suaserit, et mens
Dum poenas odio per vim festinat inulto.
Ira furor brevis est: animum rege, qui nisi paret,
Imperat, hunc froenis, hunc tu compesce catena.
(Horat. *lib.* 1. *epist.* 1.)

3. Quamquam vero, ut plurimum in potestate nostra non sit irascei, tamen nascentem debemus opprimere iram, natam temperare. Nam ideo rationis munere homines auxit natura, ut ejus imperio adfectus regerent, ac moderarentur.

---

(1) Sunt qui iram duce *Aristotele*, dummodo modica sit; e ratione gubernetur, laudent velut armaturam, et propugnaculum virtutis,

Sdegno guerrier della ragion feroce.

Sed perbelle opinionem hujusmodi ridit *Montaigne Ess. de moral.* singularem hanc armorum cum ira comparationem miratus. *Nous remuons*. scribit, *les autres armes, et celle ci nous remue; notre main ne la guide pas; c' est elle, qui guide notre main.*

Si excusso froeno equis rapiatur auriga, ea in re ipsius, ut plurimum culpa arguitur, qui fumantia equum colla non repressit: hinc homines, si cum deberent rationi ausculture, iramque compescere, maluerunt ei obsequi; quam remedia adhibere, quibus irae impetus refroenatur; caussa eorum, quae forte admissa sunt criminosa, ipsi fuerunt: unde dolo videntur egisse: et quae ira vincti gessere, eisdem jure, ac merito adscribuntur.

X. B. Amor.

1. Neque vero ira minus frequens, vehemensque est *amor*, adfectus homini cognatus, qui his in rebus ei par; coetera tamen vel maxime differt; sed praecipue quod ira rapimur ad delendos, amore incitamur ad procreandos homines. Debilis, levisque initio oritur; sed vires adquirit eundo, et paullatim sic vertitur in naturam; ut non male philosophi amorem id esse dicant in animo, quod animus ipse in corpore est hominis. Nam in eo quod amatur, cor alte defigit amantis. Torquet deinde crudelis,

et intimas saevus vorat
Penitus medullas, atque per venas meat,
Ut agilis altas flamma percurrit trabes.
(Senec. Hypol. v. 637. et seq.)

Postremo, ut Graeci ajunt *mentem undequaque cooperit:* jam nihil sperat, nihil vult, nihil cupit amator, nisi quod misere deperit obje-

ctum. (1) Ut eo potiatur, nulla magni habet pericula, omnia audet: quod non male antiquorum Sophi in *Medeae* (2) fabula demonstrarunt. Sed quid plura loquor? Quis enim tam immitis ingenii, aut melanchonici temperamenti, qui jucundam vim, trucem saevitiam, suavem insaniam quandoque non expertus amoris? Paucis quos aequus amavit Jupiter.

2. Coeterum, si viceret pudorem libido, timorem audacia, et per amorem turpe quid sit, criminosumque admissum, caussa rei in amantibus quaerenda est, qui principiis non obstiterunt. Quod agnovit *Amator comicus* (*In Mostell. act.* 2. *sc.* 4.), qui apposite juvenem aedibus novis, ignaviam tempestati, amorem imbri comparat. Quemadmodum, inquit. Inquilinus nequam, indiligens, immundus, cum tempestas venit, lavit parietes, perpluunt tigna,

---

(1) Rem quoque exornat elegans *Tassi* dialogismus in *Amyntha att.* 2. *sc.* 5.

Dafne. Sara forza l' amar se non fia voglia.
Tirsi. Ma non si può sforzar chi sta lontano.
Daf. Ma chi lunge è d' amor?
Tirsi. Chi teme, e fugge.
Daf. E che giova fuggir da lui ch' ha l' ali?
Tirsi. Amor nascente ha corte l' ali, appena
Può su tenerle, e non le spiega a volo.

(2) Ita *Medea* a *Virgilio* non excusatur, quod *Jasonis* amore capta tot patrarit facinora. *Eclog. VIII.*

Soevus amor docuit natorum sanguine matrem
Commaculare manus; crudelis tu quoque mater:
Crudelis mater magis, an puer improbus ille?
Improbus ille puer, crudelis tu quoque mater.

putrefacit aer operam Fabri, ita cum juvenis immigrat in ingenium suum, venit ignavia; ea tempestas est, ea verecundiam ei deturbat, et virtutis modum, quem si obtegere nequeat, pro imbre amor advenit; is usque in pectus permanat, corque permadefacit; ut res, fides, fama, decusque simul deserant, atque suopte ingegnio amator nequior fiat. Quare merito subjicitur dolo impetus amoris, et hominibus jure imputatur quidquid ipsi eo impelleute peccaverint. Facilem namque poterant nascentem comprimere amorem: et vero extinxissent, ut poterant, et debebant: si mens non laeva fuisset, si gustu dare dulce amorem considerassent, fel usque ad satietatem oggerere; si denique animadvertissent levibus curis magna bona perire, easque cum utilioribus, severioribusque commutassent. Nam

Otia si tollas, periere cupidinis arcus,
Comptemptaeque jacent, et sine luce faces,
(Ovid *de remed. amor*.)

XI. C. Zelotypia.

1. Amoris importuna comes solet esse *Zelotypia*, suspiciosa animi affectio umbris dare corpus idonea, et omnia suo veneno gaudia inficere amantium. Gelida tristisque cura, extrema desperationis, atque furoris omnes adigere potens quicumque inconsulti facilem ei animum praebent. (1) Testis *Radamistus*, qui prae susci-

---

(1) Nemo melius zelotypiam pinxit, quam *Joannes Casa* Etruscis hisce carminibus.

pione, ne *Zenobia* uxor praegnans, et fugae impar, quam perdite deperibat, in hostium potestatem veniret, tametsi vehementer amaret, transfodit, et in Araxem provolutavit. (*Tacit. lib.* 12. *Annal.*) Quondam zelotypia Asiaticorum dumtaxat hominum mentes incredibili vi percellebat. Sed postea nostrarum quoque regionum homines pervasit; estque nunc etiam illis infesta, quibus nullo finita limite Philautia dominatur, qui nondum didicerunt suo pondere res aestimare, quorum denique mens praejudicatis non est exuta opinionibus, queis fuerat recens imbuta. (V. *Montes. Espr. des loix liv.* 16. *cap.* 14.)

2. Quaecumque autem zelotypiae sit vis, quicumque impetus; eam tamen avertere, atque etiam restinguere prudenti non impossibile, vel malesano, ac impotenti amori, unde plerumque ortum habet, sedulam curam adhibendo, vel animadvertendo zelotypiam, mala, quae tantopere timet, accelerare: immo fere omnia irae remedia et ad zelotypiae avertendos effectus comparata sunt: quae, si qui ejus morbo laborant, adhibere neglexerint, hujusmodi ipsorum desidia, atque oscitantia in sedanda tam exitiosa animi perturbatione vitio eisdem tribuetur; et dolo egisse putabuntur, si quid criminosum impetu zelotypiae commiserint.

Cura che di timor ti nudri e cresci,
E più temendo maggior forza acquisti,
E mentre colla fiamma il gelo mesci,
Tutto 'l regno d' amor turbi e contristi.

XII. D. Ebrietate.

1. Tandem et *ebrietas* mentem sua sede quodammodo pellit, et eumdem, quem adfectus, impetum in hominibus gignit. Vinum, quo solent quandoque homines solvere curas, aliaeque species factitiarum potionum ebrietatem inducunt, quam praeterea ex fumis lignorum, herbarum, nec non ex opio sibi quaerunt, qui orientalem incolunt orbis plagam. Lyei autem vis sic sanguinem agitat, spiritusque velociter in cerebrum impellit, ut non amplius ideis sua consistat firmitas, sed continuo fluitantes nutentur: tum etiam indecori motus corpore suscitantur, et animus ad arrogantiam, libidinem, (1) loquacitatem vel maxime fit proclivis.

2. Quamquam ebrii neque compotes sui, neque eorum ut plurimum sint conscii, quae agunt, attamen si non fortuito, ac preater expectationem, ut puta, quoties suas, vinique vires ignorarent, in ebrietatem inciderint, quae ejus impetu (2) forte patraverint, ipsis aequo

---

(1) *Potae*, canit *propertius* (*Eleg. lib. IV.*) fortasse expertus, *non satis unus erit.*

(2) Effectus ebrietatis eleganter *Horatius* exponit (*lib.* 1. *od.* 18.)

At ne quis modici transiliat munera liberi
Centaurea monet cum Lapithis rixa super mero
Debellata: monet Sitoniis non levis Evius,
Cum fas, atque nefas exiguo fine libidinum
Discernunt avidi. Non ego te, candide Bassareu?
Invitum quatiam . . . .
. . . . *saeva tene cum Berceynthio*

jure adscribuntur. (V. *Matth. Proleg. de crimin. c.* 2. *n.* 13.) Nam rei principium in eis fuit, qui ut debebant, et poterant, sibi non caverunt a vino. (1) Quod si quis se excusatum a delinquendo contenderet propter meri vim, et vehementem, et inexcogitatam, ei cum Poeta reponere (*Plaut. in Trucul.*) possis.

Non places: in mutum culpam confers, quod nequit loqui.
Nam sinum, si fabulari posset, se defenderet;
Non vinum hominibus moderari, sed vino homines solent.

Cornu tympana, quae subsequitur caecus amor sui,
Et tollens vacuum plus nimio gloria verticem,
Arcanique fides prodiga, perlucidior vitro.

(1) *Aristoteles Nicomach. III.* 7. Legis cujusdam memini latae a *Pittaco* prudentissimo Mithylniensium legislatore, unoque ex septem Graecie sapientibus qua poena duplex in eos constituta erat, qui ebrii delinquerent; ut ita et propter crimen impetu ebrietatis commissum, et propter ebrietatem mulctarentur. Statim vero subjicit: *In ebrios duplex poena constituta est; in ipsis enim principium est nam situm in ipsis erat ne ebrii fierent. Ebrietas enim caussa inscientiae est.* Nuper vero cl. *Filangerius* (*cit. loc.*) gravissimis argumentis luculenter evicit ebrietatem consuetam et voluntariam proportionatis opportunisque poenis cohibendam esse: idque magnopere fore in civili societate necessarium, cujus seutentiae ultro libenterque adsentior.

Qui quidem probi sunt : verum qui improbus est , sive subibit ,
Sive adeo caret temeto , tamen ab ingenio est improbus .

XIII. Levius adfectuum impetu, quam nequitia delinquitur.

Sed quamquam impetus adfectuum ad dolum pertineat, dolique sit species (§. VII.); levius tamen impetu, quam nequitia delinquitur. (1) Qui enim nequitia peccant, ii considerate, et plena voluntate eligunt peccare (§. VI.). At illorum actiones, qui impetu adfectuum rapiuntur ad delinquendum , proprie non sunt voluntariae, etsi voluntariis proxime accedant (§. VII.) Egregie *Tullius* « *In omni*, scripsit , *injustitia permultum interest , utrum perturbatione aliqua animi , quae plerumque brevis est , et ad tempus ; an consulto , et cogitato fiut injuria. Leviora enim sunt ea , quae repentino aliquo motu accidunt, quam ea , quae praeparata , et meditata inferunt* . (*Lib. de offic. cap.* 8) Quis non magis matricidium imputandum putet *Neroni*, quem nullus vehementior, tristiorque adfectus ad tantum scelus impulit, sed sola nequitia, animique vecordia; quam *Oresti*, qui caussam dicens cur *Clytaemnestram* occiderit inquit, *Nunc enim, quae prodidit lectum mei patris est interfecta ?* (*Euripid. Orest. v.* 937.) Itaque

(1) *Philo Judaeus special. leg. pag.* 791. *edit. Parisiensis : Dimidiatum esse facinus , ubi non antecessit longa animi deliberatio .*

licet, qui impetu deliquerunt, debeant existimari contraxisse delicta, quia impetus dolo subjicitur; nihilominus ratio est habenda imbecillitatis humanae; et eorum, qui impetu deliquerunt, solent leges aliquatenus plerumque misereri et aequi judices debent poenas adversus ipsos lenire, ut suo loco trademus.

CAPUT VI.

De culpa.

I. *Culpae acceptio, et definitio.*
II. *Quot culpae gradus.*
III. *Culpa differt a dolo.*
IV. *Ea non vere, sed quasi contrahuntur delicta.*
V. *Quid casus?*
VI. *Nequit absolute casus hominibus imputari.*
VII. *Quando sit imputabilis.*

I. *Culpae acceptio, et definitio.*

1. Si culpa, de qua jam dicere aggredimur, generatim et proprio sensu sumatur, ea significat peccatum. (1) Hinc frequentes apud scriptores formulae *in culpa esse*; *culpa teneri*, (*Cic.* 1. *offic. ad Attic. lib.* 15.) nempe peccato. Sed jurisconsultis alia peculiaris erat culpae significatio, qua culpam pro negligentia

---

(1) Culpa etiam dicebatur nota censoria, quam appingebant critici libris, quos damnabant. V. *Scalig. in not. ad Varron. R. R. lib.* 1. *cap.* 59.

accipiebant. Quo sensu nos etiam heic culpam sumimus, atque consideramus.

2. Solet autem culpa a plerisque juris romani interpretibus definiri factum inconsultum, quo alter injuria laeditur: (V. *Vin. Com. ad instit. l.* 3. *tit.* 15. §. 2. *n.* 7.) quae definitio nobis neque satis ampla, neque satis concinna videtur. (1) Primum enim culpa hac definitione cohibetur ad inconsulta solum facta, quibus alii injuria laeduntur. At debent sub culpa generatim venire non solum facta inconsulta, unde laesio derivat in alios; sed etiam illa, quibus respublica directim adficitur (Cap. III. §. II.). Deinde factum inconsultum, quod in ea definitione effertur pro culpa, culpae effectus est, non ipsamet culpa. Rem propius attigere interpretes illi qui absolute culpam definierunt praetermissionem diligentiae. (V. *Caravit. Inst. crim. lib.* 4. §. 1. *cap.* 74. *n.* 92.) Nam culpa proprie in negligentia consistit, (2) seu diligentiae defectu. Attamen aliquid amplius desideratur in altera hac definitione, ut quid culpa sit penitus possit intelligi. Si igitur rem

---

(1) Multo rectius *Samuel de Coccei in grat. Dissert. proem. XII.* §, 526. Culpa definiit, factum, quod homo intelligit, vel intelligere debet aliis periculosum futurum. „

(2) *Hottomani* interpretis eruditi quidem, sed liberioris ingenii subtilior, quam oportet, est philosophia, qui negligentiam a culpa distinguit, ut antecedens a consequente. V. *Hotiom. in l. si servum* 91. *Dig, de V. O.* §. *praeterea Inst. ad l. Aquil.*

sedulo consideremus, constat profecto negligere, sive debitam in agendo non adhibere diligentiam rem esse, quae a voluntate proficiscitur. Quippe voluntatis est satagere, ut intellectus quid sit agendum adtendat, et quomodo agendum. Itaque culpam fusius aliquanto, sed, ut arbitror, clarius, et rectius poteris definire voluntariam diligentiae praetermissionem, seu negligentiam ab oscitanti profectam voluntate, unde sequuntur delicta, et alii injuria laeduntur (cap. III. §. VIII.).

II. *Quot culpae gradus.*

1. Quoniam vero culpa in negligentia consistit, seu quod idem est, in voluntaria diligentiae praetermissione (§. I.) tot erunt e contrario ejus gradus, quot gradus sunt diligentiae. Tres autem gradus diligentiae, tamquam ejus species, possunt opportune distingui. Est enim diligentia minima, seu infima, est media, est demum maxima, (V. *Scholiast. Harmenop. lib.* 6. *tit.* 2.) Ac diligentia quidem maxima est, quam homines prudentissimi, et sollicitissimi iis in rebus, quae sua intersunt, solent adhibere; media, quae communis, quali utuntur homines frugi, et satis prudentes; minima demum, quae communissima, cujusmodi est hominum alioquin imprudentium. (V. *Genuens. lib.* 1. *cap.* 4. §. 17. *de jur, et offic.*) Ut igitur in maximam, mediam, et infimam distinguitur diligentia; ita in tot similiter gradus distinguenda culpa, seu negligentia. (1)

(1) *Bortolus in l. Quod Nerva Dig. deposit.*

Romani juriscunsulti divisionem in maximam, mediam, et infimam re quidem amplexati sunt; sed ex usu stoicae philosophiae, cui litabant, singulos hosce culpae gradus aliis extulerunt nominibus. Quippe latam dixerunt culpam, quae maxima. levem, quae media, infimam demum culpam appellarunt levissimam. Sed dum re consentias, parum refert, quibus utare vocabulis. Itaque illis morem gerentes, consuetudine receptam nomenclaturam nos etiam haud aegre adhibebimus.

2. Levissima igitur est culpa maximam negligere diligentiam, quae vix ulli hominum crimini verti potest: nam prudentissimi rari sunt, et constat vel prudentissimos interdum dormitare; ut bonus quandoque dormitavit Homerus. Hujus culpae exempli gratia redarguitur paterfamilias, qui ignem diligentissime non custodit. Nocte intempesta non adeo caute compressus

---

quinque tractat culpae species latissimam, latiorem, latam, levem, et levissimam. Contra *Zasius lib. 1. Respons. singular. cap. 2.* duas solum distinguit culpae species latam, et levem. Sed nihil subest caussae, cur ille species ampliet culpae, hic vero restringat. Profecto commode romani jurisconsulti culpam in tres gradum dividunt, cum sic facilius quam si plures, aut pauciores admitterentur, momentum illud indicari possit, quo unusquisque gradus incipit, et finitur enim una media, quam altera defectu, altera excessu ejus distat, etsi utraque ei appropinquet. V. *Mascov. not. ad Puffend. j. n. et g. lib.* 3. *cap. VII. n.* 16. *litt. a.*

excitatur ignis, larem exurit, serpit foris jam proximae ardent aedes, fit magnum incendium.

3. Communem vero prudentium hominum diligentiam, curamque praetermittere levis est culpa; cum scilicet non providetur, quod solet navus quilibet, et frugi homo providere; aut non ea adhibetur peritia, quam adhibent, qui ejusdem sunt professionis. Talis est culpa domini, qui incuria servorum orto incendio neglexit eam adhibere diligentiam, quam quilibet adhibuisset adtentus homo, ut flammae extinguerentur. Talis quoque est medici culpa, (*Instit. lib.* 4. *tit.* 4. §. 7.) qui ideo aegrotum occiderit, quia male eum secuerit; aut perperam ei medicamentum dederit. (1)

4. Lata denique culpa est communissimam non adhibere diligentiam: quam humana natura desiderat, solentque etiam discincti praestare nepotes. Putatoris culpa lata est, si non proclamans ramum ab arbore evulsum in viam publicam dejicit, cujus ictu viator opprimitur (2).

---

(1) Sed ob culpam medici nunc raro, vel nunquam in judicium vocantur. Eventus mortalitatis imputari quidem medico non debet. Sed cur, ut *Plinius* querebatur, soli medico, si per imperitiam erraverit, impune erit occidere homines?

(2) Hinc arborem putantes, aut tale quid facientes apud Athenienses olim proclamare solitos apud Romanos *cave* ostendit *Theodor. Marcil. ad* §. 5. *Institut. de leg. Aquil.*

III. *Culpa differt a dolo.*

Posteriores ambae species culpae in adductis superius exemplis expositae (§. II.), jure crimini imputantur, vixque differunt a dolo malo, ut praeclare ait jurisconsultus *Paulus* (*dig. lib.* 48. *tit.* 8. *leg.* 7.) Sed differunt tamen; adeo ut nulla sit culpa tam gravis, et lata, quae possit dolo comparari. Scio equidem doctissimum *de Simoni* (*Dei delitti di mero affetto par. I. cap.* 10.) varia romani juris loca collegisse, quibus culpam maximam seu latam aequiparatam dolo esse contendit. At quae ad id confirmandum ab eo argumenta in medium afferuntur, vix probabilia videntur, nec certissimi rectissimique theorematis vim infringere possunt. Inest siquidem in dolo improbum delinquendi propositum; culpa autem est ex segnitie, vel ex simplicitate, quae comitem semper habet imprudentiam. Itaque quamvis non solum consilio subjecerimus dolum, sed etiam culpam (*Cap. III.* § *VIII.*); (1) tamen qui dolo agit, ex proposito init delinquendi consilium (*Cap. V.* §. *III.*); qui vero culpa incidit in crimen, in *eo negative* dumtaxat consilium adest

(2) *Aristotel. Moral. lib.* v. *c.* 10. „ Si ita praeter id, quod expectari potuit damnum detur, „ erit infortunium. At si ita ut expectari, ac „ praevideri aliquo modo potuerit, sed non improbo animo, culpa erit aliqua: nam culpae affinis est, qui in se habet delinquendi principium, qui vero extra, infelix.

delinquendi culpa quidem: ut dolus provenit generatim a voluntate: nam qui culpa irretitur in se habet agendi principium. Sed quoniam culpa (*utimur verbis Hugonis Grotii*) actio neque mere scientis est, et volentis, qualis est, qui dolo agit; neque mere ignorantis, atque inviti; (*De J. B. et P. lib. III. cap.* 11. §. 4. *n.* 1.) proinde „ dolus sceleri tribuitur, culpa vero imprudentiae „ *Donat. in Hecyr. Terent.*

IV. *Culpa non vere, sed quasi contrahuntur delicta.*

1. Itaque dolo proprie, et vere contrahuntur delicta (*Cap. V.* §. *III.*); culpa autem quodammodo, et quasi. Aequitas enim imperat, ut rursus nos docet phylosophus Stagyrita, (*Lib. de art. orat.*) ne pari loco habeamus injurias, et culpas, ex proposito siquidem illas improbi inferunt homines, his qui iretiuntur, *negative* solum censentur consilium iniisse delinquendi, nec ex malitia, sed ex imprudentia peccasse (§. III.). Quare quae culpa sunt contracta delicta non veri, dolo nempe patrati criminis poena vindicantur; (1) sed generatim vel nihil vel lenissime, mitiusque coercentur. (2)

---

(1) *Seneca de ira L.* 16. -- *Delictum in duobus non eodem modo* (Sapiens) *afficiet si alter per negligentiam admisit; alter curavit, ut nocens esset.*

(2) Culpa in primis recensetur inter legitimas caussas leniendi, et indulgendi criminum poenas, ut sequenti libro docebimus.

2. Utrum vero pecuniaria solum poena, an etiam corpus affligens possit decerni pro delictis culpa contractis, acriter inter se digladiantur rerum criminalium scriptores. (V. *Ant. Matth. ad lib.* 48. *dig. tit.* 18. *cap.* 4. *n.* 11.) Multa docte disputat suo more *de Ferrante* nostrum hunc locum commentans (*Not.* 62.), concluditque jure romano praeter damni reparationem nullam infligi poenam ob crimina, quae ex culpa provenerint. Si quando id occurrat indictum, habendum esse tamquam regulae exceptionem, praesertim ex caussa mali exempli, ut de praebente periculum amatorium, ex cujus haustu sequuta sit mors adicitur lege cornelia de sicariis. Ego vero, quomodocumque explicandae sint leges romanae, arbitror in eos, qui lata culpa delinquerunt poenam, quae corpus affligat, posse dictari. Nam parum abest, quin dolo videatur deliquisse is, qui lata culpa crimen patravit: unde *saepe*, ut cecinit *Seneca* (*Hercul. fur.* v. 1238.), *error ingens sceleris obtinuit locum*. Commentariensis incuria custodiam evasit reus; judex per summam juris imperitiam innocentem condamnavit: quis, amabo, non intelligit utrosque tam gravi culpa crimen contraxisse; ut metuat aliqua corporis castigatione eorum punire maximam negligentiam, ac imperitiam? (*Gomes.* 3. *resol.* 3. *n.* 16.) (1) Atque his exemplis, quae ex iisdem romanis legibus hausimus, in apricum

---

(1) Lege Divina is capite punitur, (quae summa poena est) cujus culpa homo periit, quod bovem cornupetam, per quem periit sciens aluisset. *Exod.* 22. 29.

profertur error illorum interpretum, qui minime, ut par erat, latam culpam ab aliis levioribus ejusdem speciebus distinguentes, generatim tradiderunt, nullam prorsus ob culpam corporis poenam esse infligendam. (*Ferrar. in prax. titul.* 52. *glos.* 7.)

V. *Quid casus?*

Quod si neque dolo, negue culpa fuerint commissa delicta; tunc ea casu patrata dicuntur. Est autem *casus*, ut dixit *Festus*. (*lib.* II.) quod fortuito hominibus accidit. Propterea casum definimus, quem nullum potest praevidere humanum consilium, aut cui praeviso resisti non potest. Casus tamen, (1) si placeat de eo aliquantisper philosophari, duplici potest sub adspectu intueri. Nam casus producitur alter a rebus physicis, ex viribus, quae ipsis inhaerent juxta ordinem, connexionemque causarum naturalium: alter vero est casus, ipse quoque a rebus physicis productus, sed quae hominum imperio subsunt, et quas possunt homines sua industria dirigere, atque adtemperare. Stultum prorsus foret quaerere, an queat casus priori sub adspectu consideratus referri ad culpam, de qua hactenus disseruimus. Quis potest ventis, marique praeesse, aut vim frigoris, aestusque temperare, aut

---

(1) Casus frequenter accipitur etiam pro calamitate, infortunio. Cui non notum *Virgilii* illud *Aeneid II.*

Quod si tantus amor casus *cognoscere nostros*.

vices dirigere tempestatum, impetumque froenare ignis, et fulminum, aliarumque similium calamitatum promanantium a caussis naturalibus, caelitusque immissarum, quas latini *vim divinam* dixerunt' Quod si quis sciscitetur, an culpae quodammodo accedat casus sub altero adspectu consideratus, inquio, juxta generalem, quam initio tradidimus casus definitionem, censendum tantum a culpa casum abesse, quantum ab eo praevidendo longe homines absunt. Hujus generis sunt naufragia, inundationes aquarum, aedium ruinae, mortes animalium, impetus latronum, pyratarum, hostium insidiae, seditiones, tumultus, qui *casus majores* a jurisconsultis romanis vocantur, et damna fatalia. (*Dig. lib.* 50. *tit.* 17. *leg.* 23.)

VI *Nequit casus absolute hominibus imputari.*

Quaecumque autem casu evenere delicta, ea nequeunt hominibus imputari, sed adscribuntur fortunae, inquit *poeta*, in homines saepe peccanti. Abest enim ab agente delinquendi consilium, quod praecipue in omnibus est spectandum actionibus. (Cap. III. §. VIII.); nec ex proposito is, aut voluntaria negligentia incidit in calamitatem: sed fortuito, ac praeter expectationem (§. V.). (1) Unde monet *Tullius Tuscul. III.* 16.) *culpam nullam esse, cum id quod*

(1) Duo illa fortunam, et injuriam *Menander* optime distinxit:
Injuria illud distat infortunio,
Hoc casus, illam quod voluntas efficit.

ab homine praestari non potuit, *evenit*: *Anicetus* libertus apud *Tacitum* (*Annal.* XIV. 3.) in pessima causa non male ajebat: *quem adeo iniquum* (fore), *ut sceleri assignet*, *quod venti*, *et fluctus deliquerunt*? Et erat inter Graecos vetus, et celebre oraculum:

Carum occidisti, *dum vis succurrere; nullum*
Crimen habes; manus est tibi purior, ac fuit ante.

Quare delicta casu commissa, existimantur, quasi non evenisset, eorumque infelices quidem, sed tamen innocentes auctores ab omni poenarum metu liberantur. (1) Quandoquidem verissime scripsit *Plato* (*Lib.* XII. *de LL.*) nullis infortunat s poenis esse afficiendos, (1) quod fortunae nullus imperare possit legumlator, sed malos solum, ignavosque debere semper puniri, ut meliores demum, fortesque evadant (3)

---

(1) *Nicolaus Syracusanus* (*in Orat. pro captivis apud Diodor. lib.* XIII.) „ Sicut par est „ eos punire, qui data opera injuriam inferunt; „ ita aequum est ignosci iis, qui praeter voluntatem suam peccant. „

(2) Huc spectant supplicum jura, quae memorat *Grot. de J. B. et Pac.* II. 21. 5., quaeque concernebat qui fortunae ictu in calamitatem incidissent. Huc pertinent civitates confugii, de quibus *Josue XX.* 2. et Ara misericordiae, quam miseri Athenis sacram fecerunt,

(3) Caedes tamen, quamquam fortuito casu admissa, haud prorsus olim videtur abiisse absque animadversione. *Samuel petit. ab jus Attic.*

VII. *Quando casus sit imputabilis.*

Sed saepe qui evenit casus, vel fuit culpae conjunctus, vel culpa ei caussam praebuit. Atletha in stadio forte colluctatorem occidit. (1) Casus hic cum culpa est conjunctus. (*Dig. lib.* 7. *tit.* 2. *leg.* 4.) Non enim id agere debebat, ut interficeret; sed ut vivum humi prosterneret,

---

lib. 7. *tit.* 1.) hanc ex *Platone*, et *Pausania* legem excerpsit: *Qui alium casu fortuito necesset extra fines patriae annum annum exul esto.* De Romanis V. *Quintil. lib.* 7. *Instit. cap.* 4. Sed hujusmodi animadversiones non propter delictum irrogabantur, sed indictae potius videntur, ut homines ad cavendum in agendo excitarentur Antiquis etiam sacris canonibus, quos collegit doctissimus *Antonius Augustinus Epist. lib.* 35 *tit.* 6 habentur in fortuitum homicidium impositae poenitentiae, quae exempli caussa injungebantur, ut scilicet, qui suo facto, licet involuntario, alios movit ad peccandum, poenitentiae, et emendationis testimonio eos revocaret ad bonam frugem. V. *Gonzal. in cap. II. de homicid. n.* 13.

(1) Salebrosa est disquisitio quoties inter venandum, ut non infrequenter evenit, tristis casus contigerit. Si non consueta quaevis et necessaria ad avertendum quodcumque infortunium adhibita fuerit diligentia, hujusmodi praetermissio plus minusve culpa non vacat. Quod si venator caverit quae cavenda sunt, et socius venationis vel impatiens vel imprudens non aeque caverit, seque periculo objecerit, quo cecidit circumventus qui poterit luctuosus casus venatori imputari?

vinceretque. Sua culpa autem casui praebet caussam quisquis operam dat illicitis rebus, vel licitis, sed nec tempore, neque in loco opportuno. Vicini armentum in campo fugasti: pecudes metu actae limites campi egrediuntur, incidunt in foveam, pereunt. Huic casui tua culpa praebuit caussam, qui operam navasti illicitae rei. Miles alieno tempore, puta vigiliarum, aut alio in loco, quam qui ad exercitandum adsignatus est, dum jaculis ludit, praetereuntem trajecit. (*Instit. lib. IV. tit.* 3. §. 4.) Ei, qui evenit casui militis culpa praebuit occasionem, qui licitae alioquin rei dedit operam; alieno tamen tempore, et non opportuno in loco. Jam vero quoties casus fuit cum culpa conjunctus. vel culpa ei caussam dedit; toties non tam fortunae tribui debet; quam illi adscribendus, qui satis, ut par erat, non cavit, aut in illicita re, quod nefas, aut in licita, sed non opportune, versatus est. Itaque criminis, quod sequutum est, haud eum penitus expertem habebimus, sed illud quodammodo culpa contraxisse jure existimabimus. Atque his in circumstantiis verum est, quod tradit jurisconsultus *Marcianus* casu etiam delinqui. (*Dig. lib.* 48. *tit* 19. *leg.* 11.)

CAPUT VIII.

Doli, culpaeque incapaces, incapaces delinquendi.

I. *Generalis proponitur regula, obiterque de universitatibus agitur: divisio*
II. *Infantes.*
III. *Impuberes.*

IV. *Minores.*
V. *Surdi, et muti.*
VI. *Amentes, furiosi*
VII. *Prodigi,*
VIII. *Senes.*
IX. *Dormientes.*
X. *De brutis animantibus.*

I. *Generalis proponitur regula, obiterque de universitatibus agitur: divisio.*

Quoniam ergo sine dolo, et culpa de quibus huc usque disseruimus (Cap. V. et VI.). nequeunt delicta patrari; necessario inde sequitur eos omnes delicta admittere posse, qui sunt utriusque capaces, et alterutroque ad delinquendum accesserunt. Quod de universitatibus etiam, collegiis, corporibus quibuscumque statuendum venit. (V. *Reyger in. thes. voc civitas n. 4. Besold. delibat. jur. ex lib. III. dig. qu.* 26.) Cum enim ista moralem constituant personam, dolo culpave membrorum, quibus coalescunt, existimantur delinquere. (1) Non uno

(1) Quandoquidem qui in quamlibet coeunt civilem societatem idem volunt, idemque velle censendi sunt; ideo singularum societatum concipi debet una voluntas, unusque intellectus. Hinc est, quod singulae societates unam veluti personam constituunt, quae ad differentiam suppositorum physicorum moralis vocatur, (V. *Heneicc. J. N. et G. lib.* 11. §. 20.) Itaque eas perinde, ac singulos cives obligant leges quas si eaedem violaverint, merito deliquisse censentur.

autem id fieri modo juris publici scriptores tradunt. (V. *Hotom. quaest. illustr.* 42. *Gundling. de univers. delinq. ejusq. poen.*) Nam aliquando peculiaris quidam ordo civitatis, qui illustrem ejus praecipuamque partem constituit, deficit ab officio peccatque, aliquando cives in universum crimine irretiuntur. Ac priori quidem casu eos solum crimen apprehendit, qui illius ordinis sunt, coetus, collegii, puta decuriones; altero casu civitas universa de crimine tenetur. Contra vero pronum est intelligere I. qui doli culpaeve natura sua sunt expertes, et II. qui utriusque quidem capaces, sed utroque tamen caruere dum deliquerunt; (1) eos omnes delicta nequaquam contrahere. De his altero capite acturi, de illis in praesenti sermone instituamus.

II. *Infantes*.

Jam vero inter eos, qui natura sua dolo, culpaque vacant, in primis occurunt *infantes*. Sunt porro infantes quicumque nondum excesserunt

---

(1) Non ergo absolute consentanea vero videtur pervulgata illa *mimi* sententia v. 636. — *Quod vitiosum est, quo animo facias, nihil interest.* — Adeo certum est scientiae progressui nihil magis opponi, quam vulgi axiomata sine praevio examine amplecti; et nihil infestius in judiciis criminalibus, quam principia practica sententiis, adagiisque suffulta. Exulent tandem praelucente philosophia omnes, quibus obruimur, praejudicatae opiniones.

septimum aetais suae annum, sic dicti quod fari non possunt. (1) Quorum quidem imbecille corpus, organa nondum evoluta, usuque confirmata in caussa esse constat; ut nequeant adhuc animi facultates exserere, quarum exercitium a corporis compage, et robora vel maxime pendet. (V. *Senec epist.* 121.) Unde brutorum instar animantium natura sensitiva dumtaxat ducuntur, et instinctus ope vix confusas rerum ideas adquirere valent (Cap. II. §. III.): ex quo fit, ut rationis lumine eorum mentibus luculenter nondum affulgente, quae faciunt, quemadmodum scribit *Aristotiles* (*Magnor. moral.* 1. 34.) nescientes faciant, (2) et malitia careant, consiliique inopia penitus laborent. Apposite, sapienterque *poeta philosophus cecinit* (*lib. III. de rer. nat.*).

Nam veluti infirmo pueri, teneroque vagantur
Corpore.; sic animi sequitur sententia tenuis.

Itaque neque dolus in infantes cadit, neque culpa; ac proinde, ut eleganter inquit jurisconsultus *Modestinus*, consilii innocentia eos a delinquendo tuetur. (*Dig. lib.* 48. *tit.* 8. *leg.* 12)

---

(1) *Var. lib* 5. *de L L.* = *Fatur is, qui primum homo significabilem ore emittit vocem, ab eo, antequam ita factant pueri, dicuntur infantes; cum id faciunt; jam fari.*

(2) *S. Augustinus* relatus a *Gratiano in can. aliquis* 15. *quaest.* 1. „Quomodo (Infans) reus constituetur, qui nescit, quid facit ? „

III. *Impuberes*.

1. Qui pereundi pericula, quibus infantia premitur debilis atque fluxa, fauste evaserunt, sed nondum si feminae duodecimum, si mares decimumquartum eatatis suae annum excessere, in pueritia versari dicuntur, *et impuberes* appellantur. (V. *Narbon de aetat.*) Solent ut infantes (§. II.), ita quoque impuberes generatim doli culpaeve extorres censeri, et propterea delinquendi; idque in romanis legibus scriptum invenimus. (*Dig. lib.* 21. *tit.* 1. *leg* 23. *lib.* 48. *tit.* 10. *l.* 22.) Quod tamen absolute, et indiscriminatim vero non est; sed solum accipi debet de admodum impuberibus, qui proximiores sunt infantiae, vel qui difficile, tardeque adolescunt. (1) Reliqui vero, qui non longe

---

(1) Non est natura universim consitutum tempus pubertatis. Nam foeminae, quarum molle corpus, et imbecille, citius pubescunt, quam mares, qui corpore utuntur forti, validoque. (V. *Buffon Histoir.de l' hom.To. II.*) Atque mares inter, ac foeminas alii citius, serius alii adolescunt. Pendet id, ut docent filii medicorum, a corporis temperamento, qualitate alimentorum, etc. Praesertim vero clima in caussa est celerioris, aut tardioris pubertatis inter homines. In meridionalibus plagis foeminae octavo, nono, ac decimo anno jam puberes sunt. In Europa decimoquarto anno mares et foeminae duodecimo ut plurimum pubescunt. (V. *Montesq. espr. des. Loix liv* XVI.) Hinc merito ibi communiter est recepta imperatoris *Justiniani* constitutio, qua, licet alia ex caussa, dirempta veteri notissima

absunt a pubertate, vel qui citius adolescunt, doli saepenumero capaces dignoscuntur. Nam augescente in pueritia corpore, evolutisque ejus organis, et corroboratis, ingenitam sibi incipiunt pueri exserere rationalem naturam (Cap. II. §. IV.), atque, ut homines decet, animi facultatibus uti. Opportune, sciteque sequitur *Lucretius*: (*Loc. sup. cit.*)

Inde, ubi robustis adolevit viribus aetas,
Consilium quoque majus, et auctior est animi vis.

Cum ergo tam foeminae, quae duodecimum, quam mares, qui decimumquartum annum praetergressi non sunt, doli queant, esse capaces, delicta quoque contrahere possunt: (*Donnell. Comment. in jus. civ. lib.* 21. *cap.* 10.) si ea excipias, in quae rapit homines coeca libido, ut stupra, adulteria. Hujusmodi siquidem delicta, ut respondit jurisconsultus *Papinianus*, post pubertatem incipiunt:) *Dig. lib.* 48. *tit.* 10. *leg.* 36.) unde impuberes alioquin doli capaces, ea contrahere nequeunt; sed illi solum contrahent, qui praecoces, etiam ante duodecimum si foeminae, decimumquartum si mares aetatis suae annum procreandi vim nacti sunt (1).

---

romanorum jurisconsultorum controversia, his annis pubertas definita est. (V. *Leg. ult. Cod. quando tut. esse des.*)

(1) Refert *Glossa in summ.* 10. *quaest.* 1. puerum novem annos natum nutricem suam gravidasse, idemque ex D. *Gregorio* narrat. *Anan. in cap.* 1. *de delict. puer. num.* 6. Alia exempla

2. Sed an dum deliquerunt re ipsa fuerint doli capaces foemina duodecim, mas quatuordecim non excedentes annos, id sagax, prudensque judex praeter corporis habitum, a quo vis animi maxime pendet (§.II.), a moribus colligere poterit, et reliqua eorum vita: scilicet si quae alia sunt impuberum aut dicta maligne, aut improbe facta, sedulo perpendentur a judice, et cum acie ingenii comparabuntur, vique ratiocinandi, qua eum praeditum esse noverit. Neque enim judici fas erit uni, aut alteri fidere conjecturae, vel probabili argumento niti. Quandoquidem nihil magis est lubricum, quam ex ambiguis ut plurimum, fallacibusque indiciis de alieno animo, puerili praesertim, quidquam statuere. Puer quidam Athenis adductus est in judicium, quod laminam auream substulisset, quae a Dianae corona deciderat. Judices, ut doli facerent experimentum, talos, crepundia, et eamdem laminam puero obtulerunt: qui cum laminam sibi sumpsisset, punitus est tamquam sacrilegus. (*Aelianus lib. V. v. hist. cap.* 16.) Profecto quis non intelligit hoc casu temeritati esse objectum, quod erat dirimendum ratione?

IV. *Minores*.

Pueritiam excipit adolescentia, ver naturae:

---

his similia collegit *Farinaccius in prax. par* 3. *q.* 93, *num.* 8, ad quem ablegamus lectorem harum rerum curiosum. Vix haec scriptis commiseram, cum rumor urbe increbuit, puerum decennem virginem puberem gravidasse.

hac aetate organis vim omnem suam nanciscentibus corpus perficitur; animus suas liberius exserere incipit, et exercere facultates. (*Buffon. Hist. de l' homme tom.* 11.) calor sanguinis, corporis robur alacrem efficiunt juventam: jam evolvuntur adfectus, augentur cupiditates, saeviunt, dominantur. Interea cereus in vitium flecti adolescens, monitoribus asper, rapitur custode remoto adfectuum aestu; quorum in adolescentia vehementissimus impetus. Et quoniam doli, culpaeque capax evasit, non ambigitur, quin consequenter capax sit delinquendi. Nihilhominus interpretes (*Gomez.* 1. *resolut.* 2. *n.* 34.) quidam juris romani *minores* tradunt non obligari ex delictis, quae omittendo contrahuntur (cap. I. §. III.) Quod si, ut limitat *Gonzalez* (*In cap.* 2. *de delict. puer.*) cohibeatur ad eas solum criminosas omissiones, quae ex culpa proveniunt, haud vero ex dolo; (1) non admodum dissentirem. Nam juvenis iram colligit, ac ponit temere, sublimis est, cupidusque, et amata relinquere pernix: (*Horat. in art. poet.*) uno verbo, mutator in horas: quod nondum vitae usu, atque experimento assueverit serio ac diligenter, ut par est, animadvertere. Sed qui poterit criminis expers haberi, si dolo

(1) Jure romano ne impubes quidem servus doli capax, flagitii expers censetur, si omiserit auxilium domino ferre, aut reticuerit necis auctorem. V. *Leg.* 1. *dig. ad S. C. Silauran.* Alia saepe memoratus *De Ferrante* (*Not.* 66. *ad hunc loc.*) ex eodem jure exempla collegit, quibus id ipsum confirmatur.

omiserit agere, quae poterat, debebatque? Profecto aeque crimen est dolo omittere, quae geri non debent, ac omittere agenda, et leges utrumque juxta aestimare videntur (Cap. I. §. II.)

V. *Surdi, et muti*.

1. Sed cito flos juventae evanescit. Virilitas conversis studiis succedit, aetas doli, et nequitiae, in qua cum versantur homines sedato aliquantisper aestu cupiditatum, et vitae usu edocti rarius impetu, plerumque proposito agunt: unde capaces vel maxime sunt delinquendi, nisi *surdi et muti* in lucem prodierint, aut tales evaserint ante adeptum usum rationis. (1) De his enim, utrum ejus doli, qui requiritur ad contrahenda delicta (Cap. III, §. VIII.), sint natura capaces, ac proinde delinquendi, (V. *Lettre sur. les sourds et muets*) gravior, quam vulgo existimatur quaestio est, obscurior, ac difficilior. Atque hujusmodi quaestionem, quod pertinet ad peccata theologis examinandam, et definiendam permittentes heic solum quod spectat ad delicta attingimus, de quibus in foro criminali res est. Qui praelucente philosophia analysim instituere operationum mentis humanae,

(1) Non una est caussa physica surditiei; plerumque originem habet ab obstructione, seu compressions nervi acustici, vel a dura aliqua carnis prominentia, qua intercluditur tubus auricularis. (V. *Boiss. de sauvages Nosolog. Med. class.* 6.) Qui autem surdi nascuntur, ii muti necessario sunt, quia tyrocinio carent loquelae, non vero quia aphoni.

ostenderunt I. aliorum hominum societatem, ejus sermo est instrumentum (Cap. II. §. V.), uberiorem, generalioremque penum esse, unde homines ideas derivant: II. exercitium plerarumque mentis operationum penitus quodammodo pendere ab usu vocabulorum, quae tamquam signa ideas repraesentant, atque significant. Quae si ita sint, ut esse illi tradunt, jam surdi a nativitate, quod nequiverint discere sermonem, et ideis numero paucis ex aliis sensibus profectis auctam mentem habebunt, et nescii adquisitas ideas vocibus tamquam earum signis adnectere, impares erunt ad plerasque exercendas mentis suae operationes. Certe surdus perceptione, conscientia, adtentatione praeditus, signorum tamen expers, quibus ideas adfigat, pene reminiscentia carebit; adeo ut saepe in eodem statu constitutus haud recordabitur se alias in ipso fuisse versatum: idque exemplo comprobatur surdi illius mutique a nativitate, qui in ipso flore adolescentiae exemplo verba fundens nihil fere nosse, nihilque prorsus reminisci visus est philosophis teologisque ad praecedentem ejus animi statum rimandum accitis; quod exemplum latino sermone relatum a *P. Jacquier* nostro olim collega emerito *Instit. philosoph. part.* 1 *art.* 1. *Neu ex mem. acad. Parisien.* excerptum attulimus praeteritis in editionibus nostri hujus operis. Memoria surdus praeterea carens nullum fere signum habebit, quo valeat absentes res sibi repraesentare: imaginatione pollens, sed qua suo lubitu uti nequit, ideae in eo haud excitabuntur; nisi forte ipsi occurrant objecta, quibus illas jampridem conjuxerat; demum vacuus reflexione, impul-

siones recipiet ab externis objectis in sensibus productas, eisque instinctu obsequetur (V. *Condillac., Essai sur l' origin. des connois. humain. sect. IV. liv.* 2.)

2. Quae praenotata hactenus sunt innueram ego cum primum elementa haec adornavi atque in lucem emisi juris criminalis. Quid porro inde sequeretur facile quisquis colligere potest. Non eram tunc equidem nescius artem surdos mutosque instituendi ad exercendas mentis facultates, verbaque sive scripto exaranda, sive etiam ore eliciendas saeculo XVII. primum in Hispania inventam, deinde a *Wallisio* excultam in Anglia, et a *Contrado Aramanno* in Batavia enucleatam editis libris *surdus loquens* Amstelod. 1692. *et de loquela* ibid. 1700. medio fere superiori saeculo *a Pereyra*, Parisiis magno cum plausu, fructuque exercitam fuisse. (V. *Andres stor. d' ogni letterat. t.* III. *p.* 621. *edit. parm.*) Hinc excripseram hoc ipso in loco verba *cl. Buffon. hist. naturel. de l' hom. du sens de l' ouvie t. III.*) quibus dilucide eleganterque hujus artis salutares effectus breviter recensentur, unusque enixe commendatur. Sed exinde industria illustris *l' Epée*, et sollertia nunc insignis *Ab. Sicard* institutio surdorum eo usque progressa est; ut perfectionis quodammodo apicem ea videatur attigisse. (1) Celeberrima proinde Pari-

(1) Non mechanico solum magisterio laudatus *ab. Sicardus* excellit in surdis mutisque a nativitate Parisiis sollertissime, ingentique cum fructu instituendis; sed etiam quam tenet rationem sequiturque methodum in arduissima infelicium

siensis schola evasit, et unde aliae per Europam scholae sunt propagatae. Superioribus annis heic quoque Romae schola pro surdis mutisque aperta est cura et liberalitate cl. mem. *Paschalis de Petro* romani advocati Sac. Consistorii. Viget et hodie schola haec in aedibus *viri eminentissimi*, collegae olim nostri *Cardinalis Michaelis de Petro* illius germani fratris, et

---

horumce hominum institutione dilucide solideque exposuit edito opere, cui titulus -- *Cours d' instruction d' un sourd-muet de naissance par Roch-Ambroise Sicard Directeur. A Paris chez le Clerc ans* XI. 1803.

Cum vehementer cuperem hujusmodi legere opus, nec opportuna mihi foret occasio illud adquirendi commode, accidit, ut ejusdem operis exemplar una cum aliis lectissimis varii argumenti operibus sibi Parisiis comparandos, Romamque mittendos egregius medicae artis professor et archiater pontificius *Thomas Prelà* curaverit.

Qua est cultissimus hic vir propensa in literas voluntate, statim mihi Sicardiani operis copiam liberaliter fecit. Sic voti compos factus nonnulla, quae a me desiderabantur explicata nosse circa surdorum mutorumque institutionem, magna cum voluptate ab auctore enucleata perspexi *Dans le discours prèliminaire*. Un des plus grands obstacles contre le quelle l'instituteur doit être toujours sur ses gardes, ce seroit de croire, que le Sourd-Muet qu' il entreprend d' instruire, voit le choses comme nous le voyons; qu' il attache aux mots les idèes, que nous y attachons, et qu' il lie ces mêmes mots dont on lui a fait connoître la valeur, pour en former des phrases.

pietatis erga infelices surdos mutosque munificis haeredis, floretque laetissime sollertia institutoris expertissimi *Ab. Mariani Romani*, qui novam suo ingenio, opportunissimamque methodum invexit surdos instituendi atque edocendi. Nuper nos de romana hujusmodi schola surdorum, quae prima in Italia est instituta copioseque meminimus altero opere nostro, cui titulus *Stor. dell' univ. e letter. rom. lib. V.*

3. Interea in tam amplo artis erudiendi surdos mutosque incremento fas mihi non est novam nunc praetermittere discussionem propositae initio gravissimae quaestionis circa surdos mutosque a nativitate, vel qui fortasse tales evaserint ante adeptum usum rationis (1) Age ergo: ars

---

C' est, comme je le dirai plus basse, un erreur dont ne peut se garantir le célèbre inventeur de cette sublime découverte. Il faut marcher ici avec la plus grande circonspection, se méfier de sa propre facilité a parler et à comprendre; analiser tous le mots, dont on veut donner la conoissance à l' élève; distinguer avec une grande justesse le sens propre et le sens figuré, les mots dérivés des primitifs, la phrase composée de la phrase simple, l' incidente de la proposition principale.

(1) Quaestionem de surdis et mutis a nativitate utrum doli capaces solidius quidem quam coeteri rerum criminalium scriptores *Bohemerus (ad Carpz. quaest.* 147. *observ.* 1.) pertractavit: sed tunc nondum ars infelices illos edocendi exporrecta erat, eosque progressus fecerat, qui in dies evasere uberiores. Hinc eo magis necessarium nobis est visum hujusmodi retractare quaestionem,

instituendi surdos ope potissimum sensus visus adeo nunc exporrecta est ut appareat multa ex parte sensu illo posse suppleri sensui, quo surdi carent, auditus. Nihil enim impedit, quominus, ut voces ore emissae, et per aures ad animum traductae signa inter homines conventionalia sunt idearum, quas ingerunt mentibus et quas repraesentant, sic digitorum gesticulationes, nictus, atque symbola, atque hieroglyphycae notae, nec non literae scripto exaratae aequipollentia sint signa idearum per oculos intromissarum in mentem. Si id ita sit, jam nihil videtur obesse, quin surdi apta methodo instituti seduloque institutioni attendentes ideas etiam metaphysicas atque abstractas rerum moralium aliquomodo adquirere possint, iisque praelucentibus ratiocinari. Quod mirifica illa surdorum exempla confirmant, quae passim leguntur, saepe etiam audiuntur, aliquando propriis quoque oculis occurrunt spectanda. Nonnulli enim acutiores ingenio surdi, quique uberiorem ex scholastica institutione fructum collegerunt, comparato sibi scriptionis visibiliumque signorum adminiculo congruentia interrogantibus responsa scripto edunt, propositis quaestionibus etiam abstractarum, moraliumque rerum apte satisfaciunt; quin immo et geometriae demonstrationes conficiunt, problemata solvunt. Itaque ex habito magisterii praesidio magnopere per sensum visus proficere posse hujusmodi surdi, diuturna disciplina constantique attentione suffulti, videntur; et prope

---

novaque ratione illustrare, ne quid in hac nuperrima nostri hujus operis editione desideretur,

coeteris accedere qui per auditionem facili negotio proficiunt. Hinc fas esset colligere surdos sic institutos atque excultos evadere posse capaces illius doli, quo contrahuntur delicta. Possunt ii siquidem ex habita institutione abstractas ideas colligere superioris, legis, obbligationis: boni malique, virtutis ac vitii, praemii et poenae quas praesupponit, et ex quibus complexa doli idea coalescit. Id porro si quolibet suffocato scrupulo haud difficulter nunc admitteretur de surdis mutisque in schola edoctis atque expolitis, haud tamen facile concedendum de iis, qui scholastica caruerunt institutione, vel qui sive hebetudine ingenii, sive constantis diuturnaeque attentionis defectu aut nihil, aut parum profecerint. Profecto et hi quidem, ut surdi rite instituti, dolo non carere in agendo videntur. At haud propterea ipsi quoque illico capaces censendi doli illius, qui requiritur ad contrahenda delicta. Meret res haec gravissima aliquanto diligentius a me enucleari. Tu interea, candide lector, ad ea, quae breviter dicturus sum sedulo velim animadvertas.

4. *Duplex* in subjecta disquisitione, ne vocis amplitudine ambiguitateque decipiamur, duplex ut ego quidem arbitror, dolus est distinguendus: alter dolus *proprius* hominum est, qui integro fruentes organo acustico plus minusque a teneris usque unguiculis et domestica disciplina, et communi magisterio instituti sunt, quibusque abstractae ideae, ideaeque rerum moralium prono alveo in mentem penetrarunt per auditum, opeque sermonis, quem audiendo didicerunt. Hic est dolus ille, qui in hominibus oritur quatenus homines non solum rationales sunt; sed etiam

quatenus ad rationem suam, ut par est audiendo, dicendoque ex aliorum hominum magisterio evolvendam exercendamque usu sermonis pares eo ipso evaserunt. Atque de hujusmodi dolo disserimus nos jus criminale tractantes. Est porro et alter dolus, *communis* hominibus cum *brutis animantibus*, quae rationis munere usuraque destituta sunt. Ab *instinctu naturali* provenit dolus iste, et cum eo confunditur. Hujusmodi instinctu stimulatore, atque duce videmus animalia non solum appetere ea, ad quae naturaliter feruntur, sed etiam ingeniosa esse et acutissima in parandis mediis, adhibendaque ratione, qua adpetitibus suis satisfaciant. Ecquis fraudes, fallacias, subdolas artes ignorat, quibus pleraque utuntur animalia, ut praedam aut capiant, aut rapiant? Nonne, coeteris innumeris pene omissis exemplis domi cuique ante oculos *felles* obversantur? Quam hi sunt sagaces, versipelles, prompti in aucupandis escis, quarum jucundo odore alliciuntur! Et si in fragranti furto deprehendantur, ut velociter aufugiunt, caute se celant, subtrahuntque minis ferulaeque improvidae famulae coquinariae! Age vero: et si felles dolose agent, dolus tamen, quo agunt, a naturali instinctu provenit gulae ventrique satisfaciendi, qui eos acuit, atque extimulat, sic in surdis mutisque, qui vel institutione scholastica non sunt exculti, vel nihil aut parum ex ea profecerunt, quae et ipsi agere videntur dolose, ab instinctu naturali proficiscuntur, seu ab illo dolo, quem homines cum animalibus habent communem; unde fit ut quae naturaliter appetunt, iis quacumque possunt ratione, vi, calliditate, artificioque quaerant potiri. Sic irruunt, si occasio

praesto sit in mulieres, sic rebus alienis insidiantur, sic irae laxant habenas, se sic ulciscuntur. Ecquis porro auserit inhaesitanter certoque affirmare haec omnia surdos mutosque agere eo dolo, de quo in exponendo jure criminali, tractamus, quique hominum proprius est, quatenus homines rationales sunt, et proinde ideas peculiares abstractasque, quibus complexa hujusmodi doli idea conficitur, non sensu auditus usuque sermonis potuerunt acquirere; exortes vero ipsi scholasticae institutionis, et domestica disciplina saepe rudi semper imperfectae ideae illae in eorum mentes aut haud satis, aut nequaquam dilucide penetrarunt. Huc profecto referenda sunt quae initio nostrae hujusce disquisitionis innuimus de sermone, cujus usu homines uberius luculentiusque, quam ex usu signorum visus subsidio habitorum ideas derivant, signanter abstractas rerumque moralium, nec non de exercitio indicavimus plerarumque operationum mentis humanae quod penitus quodammodo pendere videtur ab usu vocabulorum, quae tamquam communia signa ideas repraesentant atque significant.

5. Interpretes juris romani alio prorsus modo, ac a nobis factum est, surdos mutosque distinguentibus, alios scilicet excultos in scholastica palaestra et alios domesticae vulgarique institutioni relictos duas illorum, qui naturae vitio surdi et muti in lucem prodierunt species distinguere solent. (V. *Michalor. de coec. surd. et mut. cap.* 35.) Nam ii scribunt, esse inter surdos mutosque, qui *nullum habent intellectum*, et qui *intellectum habent*. Illos amentibus et furiosis assimilant, traduntque doli ac delicti immunes esse censendos. De coeteris

contra sentiunt, adeo ut absque ulla haesitatione affirmare non vereantur et capaces esse delinquendi, et pro delictis, quae commiserint, posse puniri. Utrum isthaec doctrina rei veritati respondeat, amplexanda sit, atque in foro sequenda unusquisque facile intelliget qui eam ad trutinam revocaverit exegeritque ad normam, quem paullo ante indicavimus.

6. Natura vero quidam muti ne esse possint, haud surdi, non admodum liquet. Nam quod memoriae prodidit *Herodotus* (*lib.* 1. *histor.*) *de Croesi* filio, qui cum mutus a puero fuisset articulate ad hostis impetu exclamavit, quodque narrat *A. Gellius* (*Noct. Attic. lib. V. cap.* 9.) de quopiam Samio Athleta, qui cum loquens antea non fuisset ob similem caussam, ut narrat *A. Gellius*, loqui coepit; ea, si vera sint, tamquam ostenta produntur. Coeterum in ingenti illa turba surdorum mutorumque, quibus parisiensis schola hactenus redundavit, nunquam fere inventus est mutus, qui surdus quoque non foret: idque ipsum in schola romana se comperiisse testatus est mihi perspicax illius hodiernus praeceptor *Ab. Marianus*. Quod si linguae morbosa stupiditate, aut paralisi in trachea quis fortasse mutus esset, non surdus, quidnam de eo censebimus? Qui animadvertunt eum, si non activa, ut ajunt, passiva saltem sui usura sermonis, et ab aliis hominibus qui libere, perfecteque mentis operationes exserunt, atque exercent, hoc solum distare, quod nempe ipse sit aphonus, illi expedito utuntur organo loquelae reentur mutum dumtaxat, nec tamen surdum doli culpaeque non esse prorsus incapacem, et propterea delinquendi, Idque eo magis statuunt

de iis, qui surdi et muti evaserunt post jam adeptum usum rationis; quod quidem facile poterit intelligere quicumque parumper velit attentionis, et reflexionis vim hac super re exercere. Difficile tamen est definire, utrum hi omnes, etsi existimentur doli capaces, dolo reipsa deliquerint, cum fari nequeant: unde prudenter scribit *Bohemerus* (*Instit. crim. sect.* 2. *cap.* 1. §. 22. *not.* 2.), *quod confessio delicti ab hujusmodi subjectis per interpretem facta, numquam ita comparata est; ut ad poenam capitalem descendere liceat.*

VI. *Amentes, furiosi.*

1. De iis vero, qui vel tenera et florescente, vel matura et confirmata jam aetate, in furorem inciderint, dubitari nequit, quin sicut doli culpaeque natura sunt incapaces; ita extorres fiant criminum, quae furentes commiserint. Idque etiam de illis statuere oportet, qui insania laborant, et sunt mentecapti. Quamvis enim si spectes proprietatem verborum, furor sit mentis ad omnia coecitas; insania vero, ut scribit *Tullius*, (*lib.* 3. *Tusc. quaest.*) inconstantia sanitate vacans, quae tamen potest officium tueri, et communem vitae cultum, atque usitatum; nihilominus apud jurisconsultos promiscue usurpantur haec nomina ad eam significandam mentis abalienationem, qua quis bruto in agendo similior videtur, quam homini. (1) Profecto in

(1) Jurisconsulti furiosum a mentecapto ita secernunt. Furiosus quadam animi agitatur, mente-

his, qui hujusmodi morbo laborant, idearum ortus non respondet caussis externis; sed ab interna cerebri dispositione pendet, (1) nata praeter voluntatis imperium: (V. *Boerhaav. aphor.* 700 *et Wansviet. in not. ad eumd.*) unde dolo non agunt, neque consequenter delinquunt, nisi intervallis sapiant. Etenim quo tempore furor subsedit, mensque suo rite officio fungitur, si delinquant, cum potuerit dolo agere, tunc palam est eos crimine irretiri (2).

2 Sed prudenter heic aliquis sciscitabitur, quemadmodum valeat cognosci, fuerit ne crimen saeviente insania commissum, an remisso furore? Quae quidem quaestio de eo non solum potest moveri, qui furit ex intervallo; sed etiam de illo, qui aliquando dicitur insanisse, vel in amentiam, furoremque circa tempus illud incidisse, quo crimen patravit. Scriptores rerum criminalium distinguendo quaestioni respondent, *Gomez. var. resol* 1. *num.* 71.) quae

---

captus magis in quiete est, nullaque extrinsecus edit signa furoris. (V. *Menoch.* VI. *praesumpt.* 45.)

(1) *Cl. Wansvieten loc. cit. --mutatione*, scribit, *superficiei nervi cerebri medulla, quaecumque fuerit, oritur in intellectu percipiente cogitationis mutatio, quod nihil repraesentat, quod est in actione organi, vel passione objecti. Nexus autem ideae cum illa mutatione medullae cerebri non concipitur ullo modo*, et *a nemine explicatus fuit: experimentis tamen certissimis constat, eidem mutationi necti eamdem cogitationis mutationem.*

(2) Stultitia ergo, idest valde modica insania,

distinctio non displicuit *Matth.* Volunt enim, ut si iis, qui hactenus sanae mentis fuit, tempore admissi delicti insanisse dicatur, praesumamus potius eum nequaquam laborasse dementia, quando facinus perpatravit. Semper enim quis talis praesumitur, qualis debet esse natura. At natura quisque compos est mentis: aliquis vero, et quidem substantialis arguitur naturae defectus ex mentis impotentia. Sin quandoque furiosus fuerit delinquens, aut furit per intervalla, eum potius deliquisse saeviente insania, ac furore putant doctores: idque satis prudenter ab eis traditum est. Quippe difficillime, raroque convalescunt, qui hoc morbo laborant, et nunquam fortasse, ut est in proverbio. Coeterum quaevis praesumptio veritati cedat oportet. (V. *Thomas dissertat. de praesump. furor. et demen. edit.* 1719.) cujus sedulo inquirendae in judices onus incumbit. Quamvis ergo exposita scriptorum distinctio arguta sit, et non illaudanda; tamen evadit inutilis, quod praesumptionibus duntaxat non oporteat judicari quempiam dolo commisisse delicta. Itaque consultius suggerit *Joannes Brunemannus* medicos a judicibus esse adhibendos, ut inquiratur, an reus semotae sit mentis, vel potius insaniam simulet, quod non raro evenire testatur. (*In process. crim. inquis. cap.* 7. *membr.* 1. *n.* 86.

---

quae vitae officia tuetur, sentitque quod agit, non excusat a delictis. Quis enim reus renunciabitur, quando nemo tam sapit, ut simul etiam non desipiat? Perbelle *Despreaux satyr.* 4.
Tous les hommes sont fous, et malgrè tous leurs soins
Ne different entr' eux, que du plus, ou du moins

VII. *Prodigi*.

Solent plerumque adolescentes, aliquando etiam viri utilium tardos esse provisores, et prodigi aeris: nam senes quaerunt, et inventis misere abstinent, ac uti timent. Illa autem nonnulli interpretes juris romani, qui res criminales attigerunt excusant a delictis, in quae post interdictam bonorum administrationem non committendo inciderint, sed omittendo. (*Clar. qu.* 66. *n.* 10. *Farinacc. qu.* 94, *n.* 47. Cujus doctrinae, ac distinctionis eam adducunt rationem, quod *Prodigi* in romanis legibus comparantur furiosis; quos vidimus immunes abire a contrahendis delictis (§. VI.). Equidem fateor leges romanas illos, quibus ob luxuriem interdictum est bonis, passim comparare furiosis, et innuere sicut amentium, ita prodigorum nullam esse voluntatem. (*Dig. lib.* 45. *tit.* 1. *leg.* 6. *lib.* 56. *tit.* 17. *leg.* 4.) Sed maxime admiror, bonos illos viros non intellexisse, vel non intelligere simulasse, Prodigos non comparari furiosis abalienatae mentis caussa, dolique defectu, sed propter vesanam rei familiaris abliguritionem. (1) Quis luxu perditam romanam juventutem, quae duce *Catilina* privatam inopiam publica

---

(1) Quid quod? Nonne ipsa prodigalitas criminosa esse videtur, ut certe digna coercitione? V. *leg.* 1. *dig. de cur. fur.* Eratque apud Graecos lege cautum, quemadmodum refert *Alexand. ab Alexand.* (*X. genial. dier.* 14.) ut qui patrimonium prodigerat, sepulcro patrio non humaretur, sed extraneo.

ruina tegere conabatur, doli flagitiique expertem habebit; an potius iniquissimae proditionis sontem non redarquerit?

VIII. *Senes.*

1. Quod si homines sana semper usi mente in corpore sano quae duo summa inter humana sunt bona, aut victores morborum, quibus medio in cursu saepe solvitur vita, feliciter pervenerint ad *senectutem*, jam rursus in eum statum relabuntur, in quo pueri sunt versati, et tandem moriuntur. Nihil enim non est natura obnoxium variationi; omnia postquam suae perfectionis apicem attigere; sensim imminuuntur, deteriora fiunt, pereunt; sic quoque homo. (V. *Buffon loc. cit*) Ejus organa assiduo, longoque usu debilitata, ac attrita, pristinaeque expertia elasticitatis, obtusa, atque obdurata imparem reddunt animum, quemadmodum evenit in pueritia propter illorum tenuitatem atque mollitiem (§. II.), ad facultates suas, ut consueverat, exserendas. (*Ludov. Vives de anim. liq.* 2.) In sene, vere scribit eleganterque *Sallustius*, umbra nomenque hominis relictum est vires corporis effetae, sensus oculorum atque aurium hebetes, memoria labat, vigor animi languescit, denique senio confectus parum animo valet. Plerumque tales evadunt homines, ubi ad octogesimum pervenerint quae decrepita dicitur et ultima hominis aetas. (*Narbon. de aetat. ann.* 80. *quaest.* 1. *n.* 2.) Si igitur effeti hi *senes* (1)

---

(1) Hujusmodi effetos senes antiqui *bis pueros*

criminosa facta gerant, non magis videri debent capaces esse delinquendi, quam infantes sunt, puerique, qui cum dolo careant, delicta contrahere nequeunt (§. II.). Nam

Senex cum exemplo est, jam nec sentit, nec sapit,
Ajunt solere eum repuerascere.

(Plaut. in Mercat.)

2. Verumtamen quemadmodum puerorum citius alii, alii tardius adolescunt (§. III.); sic inter homines quidam senescunt ocyssime, atque repuerascunt; quidam serius aliquanto deficiunt, viresque corporis et mentis vigorem amittunt. Pendet id, ut medici docent, ex corporis temperamento, nec non ex vivendi ratione in adolescentia praesertim adhibita, quae, si ut plurimum evenit, per voluptates transigatur, effetum corpus celerrime tradit immaturae senectae. Quae cum ita sint, quando de senibus delinquentibus quaeri contingat, non tam aetatis provectae judicantes oportebit habere rationem; quam habitus corporis, morumque senis, qui forte deliquit. Si enim qui plenus est annis, adhuc integrum servet mentis vigorem, et firmo corpore utatur; tantum abest, ut is existimandus sit malitia non deliquisse, ut potius graviori dolo ad delinquendum accessisse videatur (1). Quippe sunt isti diuturno usu rerum humanarum ut

---

dixere, et pueris in toto civili, et canonico jure aequiparantur.

(1) *Sfort. Oddus de restitut. in integr. par.* 29. 80. *n.* 116. vult senes perspicaces, atque robustos non solum non mereri; sed arcius esse puniendos, quo magis, addit, deliquerunt.

plurimum effecti nequiores. At ubi judices annosum hominem viribus corporis deficientibus jam consenuisse, et animo desipiente relapsum jam esse in pueritiam deprehenderint; a crimine immunem habebunt, quod naturae infirmitate doli incapax rursus evaserit.

IX. *Dormientes*.

1. Coeterum cujuscumque aetatis sint homines, semper indiget somno, atque oportet, ut dormiant, corpus namque humanum vigilia laboreque fessum reficit, levat, roborat somnus, dulce solamen miserorun mortalium. Et quoniam somnus est intermissio functionum sensuum externorum, atque cessatio motuum a voluntate prodeuntium, (V. *Le diction. encyclop. articl. sommeil*) jam patet homines eo obrutos doli culpaeve incapaces esse, atque ideo delinquendi. Si qui ergo eo morbo laborantes, qui *somnambulismus* audit, (1) quidpiam egerint criminosum, id eis nequaquam imputabitur. Quidquid enim gerunt, ex voluntate non agunt, sed vividissima vi perciti imaginationis, quam

(1) Latent adhuc caussae hujus morbi. Nam medici, quos onus premebat easdem quaerendi, satis duxerunt, ut vulgus, communes somnambulorum historiolas audire, atque admirari. Si quis eis forte delectetur, adeat *Korman. de miracul. vivor. fol.* 220. *et Sandler disquisit. physic. medic. fol.* 152.

oppressi sopore neque advertunt, neque corrigere valent, ac moderari.

2. Sed potest quandoque aliqua somno culpa conjungi, ut si sopore vincta mulier infantem opprimat secum in lecto cubantem; aut qui solitos surgere noctu, et alios invadere, solus dormivit, nec ancipiti claustro suum cubile firmavit. Illa enim scire poterat a dormientibus pueros facile opprimi; hic vero sui sibi morbi conscius necessarias debebat adhibere cautelas. Utrique merito culpae redarguuntur; cujus ergo si quid per somnum deliquerint, id prorsus non evadet impune. (1)

X. *De brutis animantibus*.

1. Universi rerum criminalium scriptores multum operae impendunt in *brutis animantibus* a delinquendo liberandis. Sed haud satis intelligo, cur illorum censuerint habendam esse rationem una cum illis homnibus qui quoniam natura dolo culpaque vacant; proinde incapaces

---

(1) Culpae illud quoque adjiciendum subjungit *Matthaeus* (*Proleg. de crim. cap.* 2. *n.* 13.) si quis aluerit inimicitias, in primis capitales, quibus per somnum instigantibus surrexerit, et adversarium occiderit: (*Arg. Leg. si merces.* 25. §. *culpae dig. locat.*) Idque fieri posse historia testatur. Refert enim interpres quidam *Hyppocratis* Lutetiae Parisiorum contigisse, ut noctambulus gladio cinctus Sequanam transierit, interfectoque eo, quem cedere vigilans constituerat, domum redierit.

sunt delinquendi. Bruta siquidem animantia longe natura hominibus sunt inferiora, et ab eis valde differunt. Nam soli ea naturae sensitivae limitata, rationali carent natura, qua prae illis homines aucti fuerunt (cap. II. §. III.) propterea ratiocinandi, ut ratiocinantur homines sic ample solide acute, volendique non eo prorsus modo, quo homines volunt, nec non libere eligendi facultatum expertia bruta animantia, ac suo naturali instinctu ducta ad agendum, in eis dolus non cadit, neque culpa, (*Arist. V. Eth.* 10.) nec consequenter delictum. (1) Quare jus omne, ad quod ubi exiguntur actiones, deprehenditur, an delicta sint aestimandae, hominum caussa constitutum est, ut recte observavit *J. C. Hermogenianus,* non bestiarum (*Dig. lib.* 1. *tit.* 5. *leg.* 2.)

2. Quod si quandoque caedem hominis, et inhonestiora quaedam facta etiam in brutis puniri voluisse legumlatores, et reaspe vindicata fuisse legimus, (2) id non propter crimen, cujus sunt incapacia, factum est; sed ne vel

---

(1) Veteres tamen romani jurisconsulti ad haec animadvertentes, quod ab animalibus forte contigerit damnum hominibus inferri, non vocarunt delictum, sed ea pauperiem fecisse dicebant. (*V. leg.* 1. §. 1. *Dig. si quadr. paup. fec. dicat.*)

(2) Saxones jumentum quoque olim punisse, cui rapta mulier imposita fuerat, narrat *Daniel. Moller.* (*III. Semestr. VII. n.* 9.) Plura animantium cum correis hominibus magistratuum sententia, caesorum exempla habentur apud *Guid. Pap. qu.* 238. *Jul. Clar. V. Sent.* §. *fin. q.* 99. *n.* 8.

contaminata nefario flagitio animantia hujus memoriam adspectu suo renovarent, vel ut illorum supplicio territi homines, quantopere sibi a delictis abstinendum sit, intelligerent. (1) Quin his de caussis in bipennes etiam, resque alias inanimes, quae forte hominibus nocuissent, legibus *Draconis* animadversum apud Athenienses notavit *Budaeus*, (*In leg. aut fact.* §. *eventus dig. de poen.*) et *Plato* ipse solum fulmen caelitus immissum sivit immune a poenis abire.

CAPUT VIII.

Doli, culpaeque capaces, interdum incapaces delinquendi.

I. *Expositio principiorum.*
II. *Ignorantes, et errantes.*
III. *Ignorantia, et error quotuplex.*
IV. *Quaenam ignorantia, errorque liberent a delinquendo.*
V. *Extranei.*

---

(1) Lepida sane saeculo XV. in plura Europae fora irrepserat jurisprudentia. Quasi enim insecta agros depopulantia delinquerent, quamplures leguntur ea aetate serio in illa latae a judicibus condemnatoria sententiae. Quin immo plerumque antequam promulgaretur sententia, advocati seligebantur, qui in judicio insecta defenderent adversus alios perorantes pro incolis, (*V. l' Histoir. Critiq. des pratiqu. superstit. par le P. Le Brun.*).

VI. *Inviti*.
VII. *Coacti*.

1. *Expositio principiorum*.

1. Post eos, qui quoniam doli, culpaeque natura incapaces sunt, delinquendi quoque incapaces habentur, illi veniunt, qui utriusque quidem suopte ingegnio, capaces, interdum incapaces sunt delinquendi. Quaestio heic continuo fortasse movebitur, qui fieri possit, ut homo doli culpaeque capax; aliquando tamen incapax sit contrahendi delicta. Sed statim de hac re desinet quaerere quicumque animadvertat non aliter, quam dolo, et culpa contrahi posse delicta (Cap. IX. §. ult.). Si igitur homines dolo, culpaque caruerint, cum forte inciderunt in crimen : quamquam capaces utriusque, nihilominus erunt illud contrahendi incapaces. Id autem toties evenit, quoties aliquid obstat, ne aut quid faciunt intelligant, aut libere agant. Tunc enim ab eis consilium abest delinquendi, quo dolus constat, et culpa (Cap. III. §. VIII.): eoque ipso criminis erunt expertes, quod contrahi sine dolo, culpaque non potest (Cap. IV.) §. ult.) Cum vero debeat actio quaecumque, ut possit imputari, ab agente et intelligi, et libere agi (Cap. III. §. VII.); huic insuper patet quidquid aut non intelligentes, aut non libere agentes faciunt homines, id eis non esse imputabile. (1) Itaque etsi vel maxime sint do-

(1) Homo eius est natura sua finitum, seu limitatum, et quo ad intellectus, et quo ad cor-

li, culpaeque capaces, quoniam tamen dum inciderunt in crimen nec sua eorum voluntati libertas, nec intellectui necessaria cognitio constitit; proinde delinquendi incapaces habendi, immunesque tunc abibunt a contrahendis delictis.

2. Sed his principiis expositis, quae fundamenta sunt totius futurae tractationis, age singulatim videamus hoc capite, ut supra proposuimus (Cap. VII. §. I.), quinam doli, culpaeque capaces, interdum incapaces sunt delinquendi.

II. *Ignorantes*, et *errantes*.

1. Principio qui coeteroquin doli, culpaeque capaces sunt, interdum delinquendi incapaces evadunt, quando scilicet ignorantia obructi, vel errore decepti in crimina incurrunt. Sunt autem *ignorantes*, qui, nullam *errantes*, qui falsam (1)

---

poris vires attinet. Ob intellectus limitationem ignorantiae, et errori, ob limitationem virium corporis vi externae subjicitur. Cum vero ex natura sit hominem per semetipsum agere, non autem per alios ad agendum adigi; inde sequitur saepius ignorantia, vel errore, quam vi externa impediri, quin ei actiones suae possint imputari, recte *Pindarus Olimpien. Od.* 8.

Circa hominum mentes aberrationes,
Suspenduntur innumerabiles.

(1) Si addas, vel qui non sufficientem ad ferendum de re judicium notionem mente gerunt, habebis completam, et metaphysicam *Wolfii* definitionem.

rei ideam, atque notionem habent. (1) Ambos eadem tractatione complectimur, quia utrorumque par est ratio in delictis habenda: immo, si accurate loqui velimus; nulli pene agunt ignorantes, sed omnes ferme, qui tales vulgo dicuntur, errore impliciti veniunt ad agendum. Nam ignorantia, quae in privatione consistit, nullius forsan actionis principium essse potest. Sed ignorantia erroris, error actionis persaepe initium. Sane nullum arbitror posse exemplum adduci actionis ab ignorante patratae, ut non et errorem quoque in ea deprehenderim. Ita *Abimelechus* (*Genes XX.* 4. 5.) *Saram Abrahami* adfectabat, non tantum quia eam Abrahami uxorem nesciebat, quod est ignorantia; sed potius quia haud esse existimabat uxorem Abrahami, quod error est. Jam vero, ut proposito insistamus, nesciunt ignorantes quid faciunt, aliudque agere reentur errantes, quam quod re ipsa agunt. Itaque primo eum intellectui non constiterit necessaria cognitio, quae forte admisere, eis imputari non possunt. Deinde dolo culpaque ipsi caruerunt. Nam ei certe deest delinquendi consilium, qui vel nescit quid facit, vel aliud agit, aliudque se agere

---

(1) Triplex metaphysicis errorum fons, atque origo. I. a consuetudine ex ideis incompletis, atque inadaequatis ratiocinandi: II. ex facta a teneris unguiculis, et diuturno usu confirmata idearum inter se discrepantium conjunctione. III. ex quodam studio nosmetipsos decipiendi, ut philantiae obsequamur (V. *Malebrach. Recherch. de la veritè liv.* 1. *et* 5.

arbitratur (§. I.). Qui ergo ignorantes possunt, atque errantes delinquendi esse capaces ?

2. Quod quamquam generatim, atque absolute verum sit; speciatim nihilominus multifariam restringitur, ac limitatur. Quare operae pretium erit accurate quaerere, ac definire quando ignorantes, atque errantes sint nec ne delinquendi incapaces, ac proinde immunes abeant a contrahendis delictis.

III. *Ignorantia, et error quotuplex*.

1. Ut autem cognoscamus, recteque definiamus quandonam ignorantes, atque errantes capaces sint, vel incapaces delinquendi, varias ignorantiae, errorisque divisiones explicemus oportet. Triplex adspectus, sub quo possumus ignorantiam, erroremque intueri, tres utriusque divisiones suppeditat. (*Burlamaq. Dr. nat. cap.* 1. §. 12.) Ignorantiam enim, atque errorem vel in suo objecto, vel in sua origine, et qualitate, vel demum quoad relationem, quam uterque babet ad actionem, possumus considerare. Priori casu ignorantia in *juris et facti* distinguitur; altero casu in *voluntariam*, atque *vincibilem*, *involuntariam*, ac *invincibilem* (cap. III. §. VI.); postremo tandem in *accidentalem*, atque in *essentialem* dividitur (1)

---

(1) Diversam *Philosophi* tradunt ignorantiae divisionem. Aliam nam ne ignorantiam agnoscunt, quae in homines derivat ex defectu idearum, quas nullo modo possunt adquirere, aliam, quae ex quarumdam idearum connexione, quam haud valent

2 Ignorantia *juris* est cum quis legem ignorat, cujusmodi fuit ignorantia *Jonathae*, qui non audito patris edicto, nesciusque execrationis ab eo comminatae adversus comedentes antequam hostes funderentur Israelis, paullulum mellis gustavit, legemque fregit. (*Reg. lib.* 1. *cap.* 10.) Est ignorantia *facti*, cum quis nullam facti alicujus, quod aliquomodo refertur ad actionem, quae initur, notitiam habet. Patrem interfecit *Oedipus*, matrem duxit uxorem; coeterum ignorantia facti utrumque egit. *Lajum* namque sibi patrem esse nesciebat, *Jocastam* vero matrem.

3. Rursus ignorantia *voluntaria* ea est; quam quis evitare, ac depellere poterat adhibita diligentia, velut quando scire neglexit quae poterat scire, scireque eum oportebat; *involuntaria* vero, quae citra alicujus culpam, vel negligentiam obrepit, ut si scire non erat officii, vel sciri non potuit; qualis fuit *Noachi* ignorantia, qui vini, quod recenter ipse ab uvis expresserat, virium ignarus, incidit in ebrietatem (*Genes.* 10. 3.) Si autem cura, ac diligentia potuerit se quis ab ignorantia expedire, ac liberare; ea *vincibilis* est, ut Paganorum polytheismus; sin autem nullo modo potuerit ignorantiam a se removere, est *invincibilis*; qualis Americanorum de religionis verae mysteriis ignorantia, in

percipere, nascitur; ut vis qua corpora, et animi in se mutuo agunt; aliam demum, quae originem trahit ex reflexionis circa ideas, quas habemus, vel habere possumus, earumque connexiones, defectu; haec sola hominibus est imputabils.

qua versabantur, antequam reliquo humano generi innotescerent (1).

4. Tandem ignorantia *essentialis* est, quae circa circumstantias versatur actioni, quam inficit, necessarias. Talis Trojanorum ignorantia, qui ea nocte, qua eversum est *Priami* regnum, *Aeneae* socios Grajorum armis indutos, pro hostibus caedebant. (*Virgil. Aeneid. lib. II.*). *Accidentalis* ignorantia circumstantias spectat, afficitque, quae rei essentiam non mutant; qualis amici nostri, qui auri fame nuper pauperem foeminam provectae aetatis, foedique oris, quam divitem putabat, duxit uxorem. Nec locuples, et potiore metallis libertate carens, incassum nunc suae queritur ignorantiae. (2)

---

(1) Voluntariae, et involuntariae ignorantiae distinctionem eamdem juris publici scriptores habent, ac vincibilis, et invinciblis sed perperam: nam ignorantia ebrii, puta, invincibilis est, quam diu scilicet durat illa suavis insania; et tamen est voluntaria; quia ut inquit *Aristoteles* (*ad Nicom. III. 7.*) *situm in homine erat, ne ebrius fieret*. Ut hinc prodeuntem confusionem evitent, novam coguntur divisionem facere, quam nos ut superfluam rejicimus, ignorantiae invincibilis, et involuntariae in se, et *in sua caussa,* atque in se, sed non in sua caussa. (V. *Heinec. nat. et gent. lib.* 1. §. 50.)

(2) *Puffendorfius* aliam hujus loco tradit ignorantiae divisionem in *efficacem* nempe, et *concomitantem*, quarum illa sit, quae si abesset, actio omitteretur; haec, quae nihil ad agendum vel omittendam actionem confert. Inutilis porro hujusmodi est divisio quod ad effectus, de quibus

5. Quae huc usque de ignorantia dicta sunt, eadem et de errore dicta volo: ideo utramque rem unico vocabulo *ignorationis* complexi jam fuimus (Cap. III. §. VI.)

IV. Quaenam ignorantia, errorque liberet a delinquendo.

1. Si modo expositas prae oculis habeamus ignorantiae, et erroris divisiones, commode intelligemus quaenam ignorantia, errorque a delinquendo liberet eos, qui natura sunt doli, culpaeque capaces. Ac primo quidem essentiali ignorantia, ac errore laborantes sunt delinquendi incapaces. Cum enim hujusmodi error, atque ignorantia versentur circa circumstantias actioni reique necessarias, et essentiales (§. III.), qualis est criminosa qualitas; illorum intellectui necessaria non minus deficit cognitio (§: II.), quam voluntati excogitatum delinquendi propositum. Equidem nihil eorum, quae ignoramus, vel adpetere possumus, vel adversari: unde nullam esse ignoti cupidinem trasnplatitium est. Contra

---

heic quaerimus, attinet, ut notavit *Barbeyraccius* (*in op. de off. hom. et civ. lib.* 1. *cap.* 1. §. 2. *not.* 2.) qui nostram in essentialem et accidentalem partitionem substituit. Nam, ut sequenti §. videbimus. Essentialis ignorantia semper liberat a delinquendo, sive efficax ea sit, sive concomitans. Sic incestus *Oedipo,* cujus supra meminimus, imputari non poterat, etsi tanto in *Jocastam* amore flagrasset, ut etiam sciens eam sibi matrem ab ejusdem tamen amplexibus abstenturus non fuisset.;

patet de illis, qui ignorantia accidentali irretiuntur, dici non posse eos delinquere ignorantes. Non ergo liberantur a delinquendo.

2. Sed non solum essentialis, verum etiam involuntaria, et invincibilis debet esse ignorantia, ut valeat, qui ea obrutus peccavit, delinquendi incapax haberi, et criminis exors. Nam si potuerit is ignorantiam a se depellere, noluitque facere, vel neglexit, in ipso quaerenda est caussa ignorantiae, istique caussam culpa sua praebuit. Quare criminis tenebitur. Culpa autem semper adest in illis, qui rei illicitae operam dantes ignoranter delinquunt. Itaque non excusantur a delictis, quae forte patraverint: praesertim cum eorum ignorantia semper habeatur accidentalis; cum satis sit in rem criminosam in genere consensisse. Non ergo *Judae Thamarem* nurum suam ineunti praesidio esse potuit ignorantia, (*Genes.* 38. 15.) quia in re illicita versabatur; et quisquis adversarium interfecturus amicum interemit, reus procul dubio erit homicidii. (1)

---

(1) Qui caedens erravit, tamen occidendi consilium iniit, et exequutioni mandavit. Contraxit ergo crimen. Nec obstat quod in contractibus error personae habeatur pro essentiali. Nam ut quis ex contractu obligetur necesse est non solum, ut suum ad contrahendum in genere consensum accomodaverit; sed etiam ut cum aliquo vere contraxerit: quod in errante circa personam persaepe nequit intelligi. Ut vero quis delicto obligetur sufficit dolo culpaque crimen commisisse, quamvis illud non fuisset commissurus, si

3. Denique animadvertendum est ignorantiam, erroremque juris semper pro voluntario, et vincibili haberi. Leges enim naturales Dei O. M. providentia satis per rectam rationem sano homini, vel leviter adtendenti innotescunt. (V. *Domat. des loix civil. dans leur ord. natur.*) Quod intelligendum est, ut prudenter *Grotius* observavit (*de J. B. et P. lib.* de principiis generalibus juris naturae, quae manifesta sunt cuique, ei de quibus dubitare nemo potest, aut nescientiam praetexere, velut non occidendum; haud vero de iis quae non cuique obviam, sed abstrusiorem illationem secum ferunt, quemadmodum fas non esse per vim possessori rem nostram eripere. Leges vero humanae sufficienter promulgatae censentur, officiumque est boni civis in legum studium incumbere, aut saltem earum necessariam sibi notitiam comparare. Generatim propterea ignorantia, errorque juris non eximunt homines a contrahendis delictis. (1) Secus autem se res habet in iis, qui igno-

---

personam novisset, in quam deliquit. *Vid. infra cap.* 10. §. *II.*) Ex contractu enim obligatio personae adquiritur, cum qua contrahitur; ex delicto obligatio nascitur ad poenam ex legis violatione nullo habito respectu personae, quae crimine laesa est. (V. *cap. XI.* §. *I. et II.*

(1) Id vero non ita stricte intelligendum est. Aetas namque, stupiditas, jurisque naturalis ratio aliquanto subtilior mitiorem quandoque sententiam possunt suadere. Quid autem dicendum de hoc aliarum super alias acervatarum legum civilium cumulo? Cum paucae hae essent, atque in

rantia, vel errore facti delinquunt. Facta siquidem propter multiplicem accidentium, ut vocant, et circumstantiarum varietatem, loci, temporis, personae, caussarum incitantium, tum ob fascinum sensuum, vel ignorantiam, aut pravitatem testium, ex quibus interdum necesse est factorum notitiam haurire, facile, ac pluribus modis nos circumducere possunt, et in errorem pertrahere. Ad hanc speciem erroris *Seneca* signanter allusit (*Hercul.. Oet.* v. 90. *et seg.*) quando cecinit:

Quis unquam sceleris nomen errori dedit?
Multis remissa est vita; quorum error nocens,
Non dextra fuerat.

V. *Extranei*.

1 Sed quod de ignorantia, erroreque juris modo docuimus, aliquam in *extraneis* patitur

---

templis, et foris palam expositae, morumque disciplina traderentur, vix ulli ignorare licebat: hodie studia sunt, et robustissimorum ingeniorum. In tanta ergo, qua jampridem obruimur, civilium sanctionum copia, quid mirum si plerasque possis impune ignorare? Nam saepe vel doctos, accuratosque praetereunt. Coeterum ex pluribus juris romani locis collegit *Donnellus*(*Comment. de jur. civ. lib.* 1. *cap.* 18. *et seq.*) Bardos, rusticos, foeminas facilius a delictis excusari, in quae incurrerint omittendo. Nam inscitiae in eis adjungitur inconsiderantia, vitium huic personarum generi familiare.

exceptionem. Quamvis enim et isti, saltem tacite, sese legibus civitatis, ad quam veniunt, praesumantur obligare, (1) statim ac norant, ut scribit *Puffendorfius*, (*Jur. et G. lib. III. cap.* 2.) *hanc legem in universum dictam omnibus, qui intra territorium ejus civitatis cupiunt versari*; ideoque scire eos oporteat civitatis leges, et ad eas adtendere; tamen cum plures soleant esse, nec adeo cognitu faciles peculiares cujusque civitatis, vel reipublicae leges criminales, fieri potest, ut aliquae extraneo, licet in eis cognoscendis diligenti, nondum innotescant: tunc quidem, si advena legum ignarus quidpiam forte adversus eas admiserit, cum neque doli, neque culpae possit redargui; utique ipsi proderit juris ignorantia, qua se a crimine poenaque tuebitur. Eleganti doctrinam hanc omnem exemplo *Tullius* confirmat. (*De*

---

(1) Extranei censentur in constitutiones, legesque reipublicae illius, atque civitatis, in cujus territorium ingrediuntur, consensisse: alias non admitterentur. Nam *les loix politiques demandent*, ut scribit *Montesquieu* (*Espr. des Loix. liv.* XXVI. c. 21.) *que tout homme soit soumis aux tribunaux du pays, ou il est, et à l' animadversion du souverain*. Cum ad hanc doctrinam non animadvertisset *Lockius* mirum quantum a ratione aberrarit, dum (*Chap. I. du Gouvernem. civil.*) monstrum quoddam effingit juris puniendi legibus, et civilibus societatibus anterioris, quo omnes pollere in omnes contendit ad naturae leges vindicandas, quod fuse oppugnabimus ubi de poenis.

Invent. lib. 2. *cap.* 31. *Apud quosdam lex erat, ne quis Dianae vitulum immolaret. Nautae quidam cum adversa tempestate in altum jactarentur, voverunt, si eo portu, quem conspiciebant, potiti essent, ei Deo, qui ibi esset, se vitulum immolaturos. Casu erat in eo portu fanum Dianae ejus, cui vitulum immolari non licebat. Imprudentes legis cum exissent, vitulum immolaverunt. Accusantur.* Ignorantia, qua tamquam extranei, irretiebantur legis, quae in loco vigebat, ad quem appulerunt, eos a crimine liberavit.

2. Duo autem heic sedulo debent animadverti: primum scilicet, ab iis quae contra naturae leges extranei commiserint ignorantia non excusari, utpote vincibili, atque voluntaria (§. IV.). Eos enim nosse facile intelligitur fieri nequaquam posse, ut cujuscumque civitatis, quae exculta sit humanitate, legibus ea non sint interdicta, quae natura nefas admittere cunctis hominibus recta ratio suadet, quibusque non prohibitis nulla ferme potest vigere hominum societas: alterum erat civitatis leges, quae actiones jure naturae, ut ajunt, indifferentes propter publicam privatamque utilitatem interdicunt, ignorasse eum non praesumi, qui non adeo brevi temporis spatio moratus est in civitate. (1) Quod si adhuc ignoraverit, id ei merito impu-

(1) Observavit nihilominus *Servinus* (*de la legisl. crim. lib.* 1. *c.* 1. *art.* 4. §. 5.) quaedam esse civilia delicta, quae in adventus non cadunt, et de quibus proinde ii haud unquam teneantur.

tabitur; quia cum potuerit scire, atque debuerit; scire tamen neglexerit. Solet autem legibus sufficiens definiri temporis spatium, quo elapso, si extranei ipsas violaverint; eaedem leges declarant illos teneri de crimine, et ignorantia excusari. (1)

VI. *Inviti*.

1 Sed non solum quando ignorantia, erroreque obruuntur qui natura capaces sunt doli, culpaeque; sed etiam cum agunt inviti, delinquendi incapaces evadunt. *Invitos* heic accipimus, quorum actiones spontaneae non sunt, (2) idest a voluntate non proficiscuntur se ipsam determinante ad certum, et ante cognitum finem. (3) Quod, ut facilius intelligatur, iterum meminisse oportet, voluntatem aliam praeter liber-

---

(1) Tempus hoc Romae duorum, in provinciis romanae Ecclesiae dominio subjectis trium mensium spatio est circumscriptum a legibus edictalibus, vulgo *Bandi generali* §, 137. 157.

(2) Inviti latiori sensu dicuntur etiam, qui ignorantes peccant. *Vid.* locum *Aristotelis,* quem retulimus *cap.* III. §. VII. *not.* 2.

(3) Scriptores in evolvendis, tradendisque invitorum, et coactorum notionibus summopere variant. Aliqui coactos vocant, quos nos heic invitos dicimus, et coactorum diversam habent acceptionem ab ea, quam sequenti §. exhibebimus; alii aliter. Nos significationes selegimus, quae opportuniores, atque clariores.

tatem sibi inhaerentem facultatem habere, quae dicitur spontaneitas (Cap. III. §. VII. not. 1.) Est autem *Spontaneitas* facultas se ipsum dirigendi ad certum, et ante cognitum finem. Ex duabus hisce voluntatis facultatibus hae aliae sequentes manant humanarum actionum divisiones. *Heinec, Element. J. N. et g. lib.* 1. *c.* 2. §. 59.) Actiones *spontaneae* sunt, ad quas se ipsam voluntas determinat: *liberae* quas agere, vel omittere in nostra est potestate; illis actiones *invitae* his *necessariae* opponuntur. Spontanearum porro actionum aliae *ultroneae* sunt, ad quas patrandas nulla hominem necessitas extrinsecus impulit, aliae *coactae*, quas tali urgente necessitate quis patravit. (1) Harum divisionum mox patebit utilitas, atque necessitas.

2. Jamvero constat invitos delinquendi esse incapaces. Etenim eorum actiones spontaneae non sunt, id est non proveniunt a voluntate se ipsam determinante ad agendum; veluti si quis mea manu alterum feriat, vel si me urgeat ut alterum impellam; unde et nullum in eis intercedit improbum consilium, necessarium ad delinquendum, nec sua eorum voluntati constitit agendi libertas. Non sunt ergo imputabiles eorumdem actiones (Cap. III. §. VII.). Profecto vix accipiendae pro actionibus hominis, quae a quoquam fiunt, altero ex ispsius organis

(1) Consulto actiones omisimus, quas vocant *mixtas*: siquidem, ut bene advertit laudatus *Heineccius loco cit.* cum eae itidem necessitate extrinsecus urgente fiant, coactis commode accensentur.

abutente. Itaque non est *Origines* idolatria pollutus, cum eum in templum *Serapidis* satellites *Severi* rapuerunt. Manibus enim pedibusque tractus, liber haud fuit eo non venire.

3. Quod si quis sua culpa in eas inciderit circumstantias, in quibus versatur invitus; eum non adeo facile immunem prorsus renunciarem criminosae labis: cui rei rationes statim occurrent intelligenti, et meditanti superiores doctrinas. Coeteros *Dinae* docebit exemplum. Cum *Jacob* discedens a fratre *Esau* venisset cum universa familia Salem urbem Sichimitorum, ibique tentoria fixisset, *Dinam* ejus filiam incessit curiositas, vitium sexui peculiare, indigenas visendi mulieres. Itaque egressa tentoriis libere coepit civitate vagari. Filius principis Sichimitorum forte et ipse curiosus conspiciendi formosam peregrinam (erat namque adolescens) ei obviam iverat. Vix ac aspexit, statim ejus amore inflammatus est; cui, ut cito mederetur, *Dinam* rapuit, raptamque constupravit. (*Genes. XXXIV* 2.)

VII. *Coacti*.

1. Verum enim vero aliter, ac de invitis statuimus (§. VI.), sentiendum est de coactis. Eos heic dico *coactos*, qui metu ad illa agenda feruntur, quae metu non impendente, aut remoto, nequaquam essent gessuri. Actiones enim coactae, quae admittunt, spontanae sunt (§. VI.). Voluntas siquidem, etsi metu adacta; tamen se ad agendum i[illegible] determinat: unde in coactis intercedit co[illegible]lium peccandi, et consequenter ipsi crimini irretuntur.

Nec sua voluntati eorum, qui coguntur, libertas non consistit, etsi tali necessitate egerint. Ut enim docte disputat theologorum facile princeps D. Thomas, (1. 2. *quaest.* 6. *art.* 4.) voluntas coactionem pati non potest. (1) Si quis mihi mortem minetur, nisi me, aut alterum inique perimam; metu commovebor, trepidabo: nam homo; sed semper incolumis mihi erit libertas unum prae alio elegendi. Constat ex intimo sensu, unde libertatis humanae eruitur validissima probatio (Cap. 2. §. IV. not. 2.) Et quoniam non licet occidere, alieno ferro cadam quam meo, jus alienum non tangam. Sic demum habe, nullam posse homini tantam imponi necessitatem; ut ab eo, quod semel animo concepit, absterreatur: virumque probum, ac frugi (V. *Wolff. Metaphys.* §. *DXXI.*) *non civium ardor prava jubentium, non vultus instantis tyranni mente quatiet solida* (*Horat. lib. III. Od.* 3.) Ita tres viri Judaei iram regis, mortemque spernentes, potius elegerunt conjici in ardentem fornacem, quam mutae statuae cultum reddere soli vero numini debitum. *Cogi potest, qui nescit mori Lucretiam*, cujus adeo celebre facinus, hoc adspectu considera, atque

---

(1) Id quoque observavit *Epictetus* apud *Arian. T.* 17. Postquam enim adpetitionem, non nisi alia adpetitione vinci posse docuit, statim subjicit. *At inquiat quis, qui mihi mortis proponit metum, me cogit. Profecto non quod imminet in caussa est, sed quia tibi satius videtur aliquid eorum facere, quam mortem oppetere. Quare te tua opinio, id est voluntas fecit volentem.*

intuere: haud poteris certe renunciare innocentem. Metu namque infamiae Tarquinio est adsensa minanti cum mortua jugulatum servum nudum in lecto positurum, ut in sordido adulterio necata diceretur. Libera mori, maluit foedari. Vere ne igitur animum insontem, corpus violatum dixit ipsa parentibus, posteri posteris praedicarunt? (1)

2. Si autem metus, quo quis coactus deliquit, non levis sit, vanusque; sed justus, probabilis, gravis, uno verbo, qualis cadit etiam in constantem virum; aequum erit humanae misereri imbecillitatis, poenarumque rigorem adversus eum temperare, atque remittere. Idque maxime observabitur, si leges, quas coactus violavit, sint positivae, quae plerumque non censentur hoc casu voluisse obligare. *Res* enim *est*, ut cecinit ille, (*Martial. Epigr. XI.* 59.) *imperiosa timor.* (2)

---

(1) Elegantissimis vernaculis versibus *Lucretiam* redarguit celeberrimus *Zappi*, cui sua non imputavit elegantior aetas *Themedi* in romano foro litasse, et virgines *Musas* coluisse, litterasque humaniores. Sic autem cecinit:

Rendersi al fallo, e poi morir non basta,
Pria morir che peccar; incauta, e stolta.
Ebbe in pregio il parer: non l' esser casta.

(2) Lectorem monitum volumus nos metum non excepisse ab eo incussum, qui nos cogendi jus habet. Nemo enim ad delicta nos cogere potest, et efficere, ut animam praeferamus pudori. Haec vulgata alioqui distinctio, in contractibus dumtaxat locum habet.

CAPUT IX.

Qui caussa sunt alienorum delictorum

1. *Doctrina fundamentalis.*

1. Nunc age, quemadmodum qui doli, culpaeve capaces sunt, licet externas criminosas actiones ipsi nequaquam committant, delicta tamen contrahere possint, expediam.

2. Constat actiones morales a duplici *caussa* proficisci, alia *morali*, (1) alia *physica* (Cap.

---

(1) *Veltuysen. de princip. honest. et decor* duo recte distinguit genera caussarum moralium, quarum aliae tales sunt in se ipsis, et hae propriae vocantur caussae morales, de quibus in praesenti capite agimus; aliae vero tales non sunt, nisi per accidens, quibus proinde nequeunt caussarum physicarum actiones imputari. Elegans caussae moralis per accidens exemplum effingitur a *Quintiliano* (*Instit, Orat. lib.* 7. *cap.*3.) *Juvenes qui convivari*

III. §. III.): haec non solum intellectu, et voluntate agit, verum etiam corpore, ut si quid mea manu fecerim, aut scienter omiserim, quod agere oportebat; illa influit tantum in alienas actiones, seu omissiones mandato jussu etc. (*Genuen. de Jur., et offic, lib.* 1. *Cap. V.* §. 22.) Utrique porro caussae facta, vel omissa imputantur; quia sunt ab utraque (Cap. III. §. VII.) *Ciceronis* caedes *Antonio* aeque, ac *Popilio* imputanda. Nam Antonius roganti Popilio curam committens interficiendi patriae parentem quem ultionis aestu flagrans immitis hic triumvir proscripserat, ejus mortis caussa moralis fuit; caussa vero physica Popilius, qui crudele munus est exequutus eloquentissimum suum occidendi patronum. Coeterum facta vel omissa nunc morali, nunc physicae caussae magis adscribuntur(*Heinec. J. N. et G. lib.* 1. *Cap. IV.* §. 122.) Si enim caussae moralis voluntas fuerit efficax, velut in hero, parente, ei magis, quam caussae physicae actio, vel omissio imputatur; si minus efficax fuerit, ut si adhuc alter egisset, vel omisisset, plus physicae caussae, quod sequutum est crimen tribuitur, quam morali. (*Henr. Koekler. Exercit. jur. nat* §. 508.) Qui igitur dolo culpave caussa, moralis nempe, fuerunt alienorum criminum, delicta con-

---

solebant, constituerunt, ut in litore coenarent. Unius, qui coenae defuerat, nomen tumulo, quem extruxerant, inscripserunt. Pater ejus a transmarina peregrinatione rediens cum ad litus idem appulisset, lecto nomine sospendit se. Dicuntur hi caussa mortis fuisse, nempe per accidens.

trahunt aeque, ac illi, qui ea exequuti sunt, (1) scilicet ipsorum physica caussa extiterunt. Quod cum probe intelligerent romani jurisconsulti saepe tradiderunt non solum teneri eum, qui fecerit; sed etiam, qui dolo malo curaverit, ut quid fieret criminosum: nihil interesse utrum ipse, quid facias, an per alium fieri cures, caussamque crimini praebeas. (*Dig. lib.* 48. *tit.* 8. *l.* 15.)

3. Sed non pari semper ratione caussa moralis, et physica caussa de eodem crimine tenentur. Nam aliquando uni, aliae aliquando illud magis est imputandum. *Puffendorfius* id metitur ex gradu influxus, quem una, prae altera habuit in promovendo perficiendoque delicto. Secus placuit *Barbeyracio* sollerti ejus illustratori, qui (*in not. ad lib.* 1. *de off. Hom. et Civ. cap.* 1. §.9. *not.* 27.) spectandum potius tradit consilium propositumque ita ut si caussa physica, etiam sine impulsu suasionis, praemii, jussionis crimen commissura foret, tamquam *principalis* caussa delicti habeatur: sin vero caussa physica fuerit a caussa morali ad delinquendum excitata, inducta, adacta; tunc principalis haec, minus vero *principalis* illa censenda est caussa, ac proinde minus imputabilis.

---

(1) Sed considerandum est, quod scribit jurisconsultus *Ulpianus* (7. *Leg.* §. 4. *dig. de iurisd.*) = *Potest,* inquit, *quis efficere sine dolo, quod alter mandat ex dolo*, = ut de *Praeteo* Argivorum rege, et *Bellerofonte* narrant: quo casu mandanti tantum crimen imputatur, si illud sine dolo, sit etiam sine culpa (*Genuen. de offic. loc. cit.*)

II. *Mandantes, mandatarii.*

Mandantes igitur cum caussa sint, ut mandatarii criminosa sibi mandata facta committant, rei sicut illi evadunt, eodemque crimine irretiuntur. (*Anton. Matth. Proleg. de crimin. Cap. II. n.* 12.) *Uriae* caedes non solum *Joabo*, qui eam procuravit; sed etiam *Davidi* fuit divino oraculo crimini adscripta, quod eam illi procurandam mandasset. (*Reg. lib.* 2. *cap.* 12) Re enim vera par scelus est, nec inter se differunt, improbum factum vel sua admittere manu, vel aliena fieri curare. (1) Quin immo major mandantis culpa arguitur, quam mandatarii; neque enim hic peccaturus fuisset absque mandato, et ille efficax fuit mandatario caussa delinquendi (§. I.). Mandator quidem sceleris caput est, mandatarius, manus atque instrumentum mandantis, non ejus generis, quod mere passive se habet, ut securis in manu lictoris, malleus in manu artificis, sed quod cooperativum in scholis vocatur, quia in producendo effectu insita quadam vi simul movetur. (V. *Stryck. Diss. de mand. delinq.*) ut milites imperatoris jussu pugnam capessentes. Quemadmodum enim in bello militum virtus, centurionum industria, fortuna denique ipsa plurium sibi vin-

---

(1) *Valerius Max. lib.* 9. *cap.* 12. „ Ne *Vitius* « quidem *Salassus* proscriptus parum amari exi« tus, quem latentem uxor interficiendum, quid « dicam, tradidit, an ipsa jugulavit? Quanto e« nim levius est scelus, cui tantummodo manus « abest! «

dicant; laus tamen omnis feliciter confecti praelii adscribitur imperatori; sic in delictis mandator, aeque, ac mandatarius rei evadunt; sed sceleris infamia ad mandantem potissimum pertinet, qui efficaci voluntate illius caussa moralis fuit (§. I.). Attamen *Auctor dei delit. e delle pene* (§. XIV.) mandatarium censet illo gravius esse puniendum, qui publicae rei maxime intersit criminis exequutionem vertere, perfectionemque impedire.

III. *Nonnullae quaestiones*.

1. Quamvis vero mandator contrahat crimen, quod mandatarius est exequutus; quaeri tamen posset an teneatur quoque gravioris flagitii, quod ille patraverit praeter suam voluntatem, atque expectationem; ut si mandatarius fines excedens mandati occiderit, quem mandans solum vulnerari mandaverat. Ac nemo dubitabit, opinor, quin caedes, etsi sequuta praeter voluntatem mandantis; huic tamen, tamquam ejus caussae, sit omnino adscribenda. Quippe scire mandator debeat facile posse mandatarium mandati fines excedere, nec in ejus esse potestate strictum ensem sic moderare, ut vulneretur solum, non etiam interficiatur adgressus. (1) Si enim animadvertit, vel animadvertens neglexit,

---

(1) Eleganter *Lycus* apud *tragicum Hercul. Fur. v.* 403. *et seq.*
Arma, inquit, *non servant modum*,
Nec temperari, *nec reprimi facile potest*,
Stricti ensis ira.

caedis caussa fuit, de qua procul dubio tenebitur.

2. Quod si revocato mandato, nihilominus illud mandatarius impleverit, poterit ne sequutum crimen mandati imputari? Certe statim ac mandans tempore habili revocavit mandatum, eo ipso desiit esse mandatario caussam delinquendi: unde videtur expers ipse criminis, quod suo arbitrio ac libidine mandatarius commisit. Doctores nihilominus scribunt (*Bajard. ad Clar.* §. *fin. qu.* 89. *Gramm. decis.* 38. *n.* 3. *Gomez var.* 3. *n.* 41.) hoc etiam casu revocantem mandatum puniri extra ordinem, forte propter periculum quod futurum imminet ex sola datione mandati. Quae ratio eosdem sapienter movit, ut traderent nudum mandatum, mandatique solam acceptationem, ubi res sit de gravioribus flagitiis, ut criminosam in foro debere traduci, poenisque coerceri. Sic namque deterrentur cives a corrumpendis animis aliorum civium, improbisque punitis mandatis sepes quodammodo struitur scelestis hominibus, ne tam facile eorum opera noxii evadant, qui alioquin futuri essent innocui (*Cap.* IV. §. IV.).

3. Quaeri etiam opportune solet de mandatario, qui simulans acceptare mandatum, etsi mercedem a mandante retulerit; nihil tamen egit, illumque fefellit. Bene recteque opinantur scriptores nonnulli et mandantem et mandatarium esse in hoc casu extra ordinem puniendos. (V. *cl. Paolet. inst. theor. pract. crim. lib.* 3. *tit.* 10.) Nam res est pessimi exempli, proposita solutaque mercede quemquam ad delinquendum allicere, atque impellere: egregie vero est improbus non solum qui peccat, sed etiam qui peccandi

promissione subdole ab alienis manibus abstrahit praemium sive mercedem animo marsupium colligendi ex aliena nequitia.

IV. *Ratihab entes.*

Si fidem adhibeamus jurisconsulto *Ulpiano* solet *ratihabitio* (1) non solum in contractibus, sed etiam in maleficiis mandato comparari, atque ad rei gestae tempus retrotrahi. (*Dig. lib.* 50. *tit.* 16. *leg.* 152.) Hinc, ut scribit idem Ulpianus, si quis alium meo nomine dejecerit, idque ego ratum habuero, mandasse videor. (*Dig. lib.* 45. *tit.* 16) Num ergo qui ratihabent aliena delicta, sicut qui mandant, crimen contraxisse dicentur? (*Decian.* IX. *trac. crimin.* 38. *Clarus* §. *fin. quaest.* 87. *n.* 5.) Non desunt inter rerum criminalium scriptores, qui tradunt adstringi me legi corneliae de sicariis, si ratum habuero homicidium meo nomine gestum. Sed qui poterit commissum antea delictum ratihabenti imputari, si quo tempore est patratum, nesciebat hic ab alio admissum iri? Alieno sane laetatur flagitio, qui illud postea ratihabet, eoque ipso animum foedabit, improbique notam incurret; et hoc sensu verum est, quod ait *Quinti-*

---

(1) Ratihabitio expressa est, vel tacita: expressa fit aut re, aut verbis, aut actu. (V. *Digest. lib.* 46. *tit.* 8. *leg.* 5.) Tacita concurrit pluribus in casibus, quos exequutus est *Petrus Pekius* (*in cap. ratihabitionem* 10 *de R. J. in* 6.)

lianus (*Declam.* 225.) *simile nimirum esse natura scelus facere, et probare.* At cum is nullatenus influxerit tamquam caussa in alienum facinus, de eo nequaquam tenebitur. (1) Recte *Tiberius* caussam *Pisonis* ablegans senatui. *Si legatus*, inquit, (*Piso*) *officii terminos, obsequium erga imperatorem exuit, ejusdemque morte, et luctu meo laetatus est; odero, seponamque a domo mea, et privatas inimicitias, non principis ulciscar. Sin facinus in cujuscumque mortalium nece vindicandum detegitur; vos vero et liberos Germanici, et nos justis solatiis adficite.* (*Tacit. annal. III.*)

V. Jubentes, obsequentes.

Qui imperant delinquere procul dubio instar mandantium delicta contrahunt, quae eorumdem jussu fiunt. Est jussus domini, patris, magistratus, coeterorumque, qui supra alios legitimam exercent potestatem, et imperio potiuntur. Quibus quidem si quidpiam imperetur criminosum admitti, id jubentibus magis imputatur, quam illis, qui sunt obsequuti; quod jubentes efficaci voluntate obsequentibus caussa moralis fuerint delinquendi (§. I.). Nam jussus eorum, qui imperandi potestate potiuntur, vim quamdam habent admixtam, et parendi necessitatem

---

(1) Ipsemet *Ulpianus* id intellexisse videtur in interpretatione edicti praetoris de infamibus, negans infamem esse, qui nuptias contra edictum praetoris contractas postea ratas habuit. (V. *dig. lib.* 3. *tit.* 1. *leg.* 13.)

quodammodo afferunt. Itaque imperati sceleris culpa redit fere tota in jubentes, (1) qui caussam iis praebuere delinquendi, quibus, ut inquit *Tacitus*, sola obsequii gloria relicta est. Nec tamen qui paruerunt immunes abeunt a crimine contrahendo, (2) cujus ipsi physica caussa fuerunt (§. I.). Nulla siquidem tanta viro bono imponi potest necessitas, ut facinoris alicujus labe se maculet, et

---

(1) *Ad auctores redit*
Sceleris coacti culpa.
Senec. Troad. 870, 871.

(2) Si princeps, si magistratus non privato suo nomine, sed jure imperii, vel jurisdictionis quidpiam jusserint fieri injustum, id subjectae eorum potestati personae exequuntur ne absque piaculo? Huc referri exempli gratia possunt caedes *Uriae*; clades *Tessalonicensium etc.* Difficile et periculosum in hujusmodi quaestione versari. Generatim verum est non spectare ad subditos judicium de superiorum jussis quae praesumptionem justitiae comitari *Puffendorfius* scripsit (*de J. N. et G. lib. VIII.* 1. 6.) Observat tamen *Boemerus* (*ad Carpzov. quaest.* 4. *obs.* 1.) exemplisque confirmat aliquando ita jussae rei patulam claramque esse injustitiam; ut prorsus non evadat sceleris purus quicumque obsequitur superiori. (V. *Strich de offic. necess. circ. delic.*) Nemo christianus ignorat quid in similibus casibus divina ei, quam profitetur, religio suadeat atque praescribat.

Nunquam non potest esse virtuti locus. (1)

Hinc recte *Aristoteles* 3. *ethic.* 1.) ridiculam fuisse scripsit *Alcmaeonis* excusationem apud *Euripidem*, quod patris jussu matris delicta punisset. Sed propter vim, quae jussui inest poenae semper leniuntur eos, qui deliquerunt, aliquando etiam penitus indulgentur, ut suo loco videbimus. Ita rex *Mithridates* (*Appian. de bel. Mithrid.*) *Atilium* sibi insidiatum merito adfecit supplicio, ejus servos impunitos dimisit, quod heri sui imperio parere coacti essent.

VI. *Consiliarii, consultores.*

2. Illi etiam, quorum iniqui consiliis alii deliquere, caussa moralis esse videntur delictorum, quae *consultores* commiserunt. Scite *Plautus* -- *Qui monet*, inquit, *adjuvat.* (*in Curcul. act.* 1: *scen.* 3.) Pravis namque suasionibus animum corrumpit maleficii insolentem, et ad peccandum efficit alacriorem. Sed cum in *consiliariis* minus efficax deprehendatur voluntas; proinde crimen consultori magis quam consiliario (§. I.) adscribendum.

2. Coeterum inter eos, qui consilium dant delinquendi, alii monent solum, hortantur, instigant; alii praeterea instruunt, et perficiendi sceleris viam ostendunt, veluti si quis furem doceat, qua parte aedium paterfamilias pateat

---

(1) Quare merito est improbata veteris illius *poetae* sententia -- *Pro dominis peccare etiam virtutis loco est.* -- *Puld. Syr. vers.* 567.

injuriae, quibus ferramentis horrea effringi possint; (*Matt. proleg. de crimin. cap. I. n.* 8.) si quis adultero locum, tempus, occasionem explicet stupri inferendi, etc. Illos *Puffendorfius* generale scribit consilium dare delinquendi, hos vero speciale. (*cit. op. lib.* 1. *cap.* 5. §. 14.) Sed quamvis generatim utrique caussa saltem minus efficax sint reputandi alienorum criminum; primos tamen vix dici possunt influere in consultorum facinora: unde subjungit laudatus Puffendorfius eos saltem in foro humano pro delinquentibus haberi non posse. Interpretes quoque, qui res criminales attigerunt, (*Farinac. quaest.* 129. *par.* 3. *Clarus* §. *fin. quaest. Menoch.* 2. *de arb. cas.* 357. *n.* 17.) dubitasse videntur, num hortari, monere, instigare quempiam ad delinquendum, generale nimirum praebere delinquendi consilium, satis sit; ut consiliarius tamquam reus traducatur in foro propter plurimos inter se pugnantes locos juris romani. (1) Quare satius duxerunt

(1) Non aliter poterunt discrepantes inter se loci juris romani, quos prolixe refert *Matth.* (*loc. sup. cit.*) consiliari, quam si dicamus ambiguitatem nominis *consilii*, quod habetur in veteri illa formula *ope consilio* ansam praebuisse jurisconsultis quaerendi utrum ex solo praebito furandi, puta, consilio, quod nulla sequuta est praestita furto opis, consiliarius commissi furti complex fieret. *Sabinus* novae sectae in jurisprudentia fundator sententiam amplexus est adfirmantem. At *Labeo*, qui jampridem principatum supra jurisconsultos adfectaverat, quamquam

distinguere utrum sua sponte alioquin peccaturus fuisset, qui petiit consilium; an si alter male non consuluisset fore, ut is a peccando iisce abstinuisset; ut priori casu consiliarius traducatur ut reus, secus autem altero casu. At de illis, qui speciali dederint delinquendi consilium fas non est dubitare, quin ut rei sint traducendi. Hi enim longe magis, quam illi influunt in aliena delicta, cum rationes aperiendo delinquendi, tantum non architecti dici possint totius flagitii.

VII. *Ferentes opem.*

1. Quod si qui non solum dederint delinquendi consilium, sed opem praeterea tulerint delinquentibus; ii profecto potius una simul cum primariis flagitii auctoribus delinquere, quam alienorum criminum caussa esse viderunt. Non enim moraliter tantum, sed etiam physice quodammodo influunt in aliena delicta. Itaque eodem fere crimine tenentur, quo primarii facinoris auctores irretiuntur, praesertim in illis flagitiis, in quibus leges reos expresse declarant tam

---

pronus in novas opiniones, constans tamen fuit in tuenda veteri regula juris civilis, juxta quam ex suprascripta formula *ope consilio* hoc impunitum abibat, nisi illa insuper accessisset. Quam regulam sequutus est quoque Imp. *Justinianus* (§. 2.) *Instit. de oblig. quae ex delict. nasc.*) His fontibus derivatae antinomiae legum excerptarum a *Triboniano* ex sequentium jurisconsultorum fragmentis, qui ut erant Labeonis, vel Sabini doctrinis imbuti, diversas eorum fuerunt amplexati sententias.

auctorem delicti, quam opem huic ferentem, et utrosque pari poena persequuntur. (*Dig. lib.* 47. *tit.* 2. *leg.* 54. *lib.* 48. *tit.* 9. *leg.* 7.)

2. Opem vero tulisse non solum is intelligitur, qui in ipso crimine auxiliaris adfuit delinquenti, exempli gratia, caesum ne fugeret, aut injuriam propulsaret attinuit; sed etiam is, qui licet crimini committendo non interfuerit; ferramenta tamen, tela, venena commodavit, sciens cujus rei caussa commodaret. Illum his recte adjiciunt rerum criminalium scriptores. (*Clar.* §. *fin. qu.* 90. *Ferrar. tit.* 52. *gloss.* 6. *n.* 2.) qui tametsi manus non moverit; delinquenti nihilominus adstitit terrendi caussa; ut si quis armatus praesto fuerit caedenti, aut stupranti, vel excubitoris officio functus est delinquenti. Tandem ille quoque opem tulisse existimatur, qui post commissum crimen rei fugam juverit, instruxerit, quique latitantem receperit, atque celaverit. (1)

VIII. *Qui possunt delicta impedire, et non impediunt.*

1. Postremo inter caussas morales ii quoque recensentur, qui possunt impedire delicta, et non impediunt. (V. *Genuens. loc. cit.*) Non prohibuisse dicimus non modo eum, qui, cum praesto esset quievit, et cum posset non succurrit;

---

(1) Notissima est sententia *Phocilidis* v. 128.

Et qui furatur, et qui celat furem,
Ambo veri sunt fures.

sed et qui cum conscius esset, non praemonuit, vel indicavit, (1) ut instans periculum praecaveretur. Atque hi, quod moraliter aliquatenus videantur influere in aliena delicta, ab eis prorsus non abeunt exortes. (2) Nam, ut inquit jurisconsultus *Paulus*, qui non facit, quod facere debet, videtur facere adversus ea, quae non facit. (*Dig. lib.* 50. *tit.* 17. *leg.* 121.)

2. Sed an omnes generatim personae, quae cum possent non prohibuerunt delicta, quaecumque ea sint, ut rei valeant in foro traduci, heic non immerito quaeras. Plerumque enim homines aut pavore, aut socordia, aut quod putent se ad id non adstringi, negligunt subveniri laboranti; adeo ut omnium fere nomine ad judicem deberent deferri, si in foro rei habeantur quicumque cum possent crimina non impedierunt: quod non foret profecto ex usu reipublicae, neque communibus hominum moribus conveniret, praesertim cum inopportune nimis eum vexes judiciis, qui quiescere, quam periculo se objicere maluit.

(1) . . . *animumque nefas scelerare silendo.* *Silius Italicus lib.* 16. *v.* 610.

(2) *Sapienter Cicero: injustitiae*, inquit, *duo genera sunt: unum eorum, qui inferunt, alterum eorum, qui ab iis, quibus infertur, si possint, non propulsant injuriam.... Qui autem non defendit, nec obsistit, si potest, injuriae, tam est in vitio, quam si parentes, aut amicos, aut patriam deserat.* (*De offic. lib.* 1. *cap.* 7.)

IX. *Distinguuntur personae, et crimina.*

1. Verum enim vero rem hanc omnem tu, qui legis, facile compones, atque expedies, si crimina distinguere velis, atque personas. Quod namque spectat ad crimina, si quodcumque delictum tu cum posses non impedieris, haud statim nomen tuum referam in censum reorum, sed reus solum in foro eorum criminum postulaberis, quorum leges, quibus respublica utitur, expresse eum teneri edicunt non solum qui fecit, sed etiam, qui neglexit prohibere, atque impedire. Sic romanis legibus in delictis raptus, parricidii, majestatis, aliisque nonnullis cavetur aeque flagitio irretiri horum scelerum auctores, ac eadem non indicantes, (1) neque prohibentes.

---

(1) Qui non indicant, utrum illico pro reis habendi, quidquid romano jure edicatur, haud facile quisque sibi persuadebit, idque docere plures merito renueruut scriptores rerum criminalium. (*V. Clar. n. Sent.* §. *fin. q.* 87. *De Simon cit. op. par.* 1. *cap.* 2.) Nonne multa fierent testibus praesentibus, multa etiam scientibus? Rectas tamen tamquam conscios nemo prudens aequusque eos habebit, etsi crimen neque denuncient, neque impediant, nisi rite acciti fuerint ipsi in judicium, atque interrogati. Contrariam prorsus sententiam *Bartolus* tenuit, propugnavitque solam scientiam in crimine perduellionis sufficere, ut quis tamquam perduellis habeatur. Quam quidem ob efferam sententiam ejus discipulus *Baldus* scripsit (*Cons.* 1. 34.) animam magistri in inferno cruciari.

(V. *cod. lib.* 9. *tit.* 13. *leg. un.*) Hi proinde tamquam rei traducuntur in foro legitimis poenis coercendi.

2. Praeter crimina oportet etiam personas distinguere, quae cum possent, illa non impedierunt. Nam quaedam personae ad impedienda aliena delicta nullo peculiari jure obligantur, sed dumtaxat, aut communi civitatis foedere (sic enim in civitatem coivimus, ut alii aliis praesidio essemus) aut ex officio generico humanitatis. Ad hanc personarum classem primum omnes cives pertinent vinculo civilis conjunctionis obligati: deinde universi omnino homines propter illam naturae cognationem, quae est inter ipsos homines. Si hujusmodi personae neglexerint impedire delicta cum possent, merito erunt redarguendae, quod inter morales caussas recenseantur, quae influunt quodammodo saltem in alienas actiones (§. VIII). Sed quod non sit ex usu reipublicae, neque conveniat communibus hominum moribus, eos immunes sinemus abire a criminali quaestione, nec poterunt ut rei in foro traduci. (1) Aliae vero personae obligantur ex peculiari officio, aut facere aut impedire, veluti parentes [illegible] filios, pastores

---

(1) Aliquando tamen civilibus legibus contrarium expresse sancitum est, ut olim in Aegypto quicumque crimina non impedivissent quando poterant, eadem poena puniebantur, qua illorum auctores. Idem obtinuisse apud Lacedemonios meminit *Plutarch.* (*Instit. laconic.*) Id quam opportune, sciteque fortasse nunc sanciretur, ex dictis liquet.

populorum adversus populos, educatores, seu civiles, seu ecclesiastici, magistratus, legum custodes, et administri, excubiae, ii quibus negotium mandatum est, coeteri. (V. *Marc. Antonin. lib.* IX. §. *cum not. Gataker.*) Igitur si omnes hi praetermiserint, quoniam caussa fuere alienorum delictorum (§. VIII.), dubium non est, quin ut correi redarguantur de crimine, (1) et tamquam delinquentes traducantur in foro. Ut enim sapienter cecinit *Seneca* tragicus, (*Troad.* v. 191.)

Qui non vetat peccare, cum possit, jubet.

X. *De maritis.*

Utrum *maritus* has inter personas sit collocandus, quae peculiari jure obligantur aliena impedire delicta, jampridem disputavit *Matthaeus*, (*Proleg. de crimin. cap.* 1. *num.* 16.) doctissimus omnium interpretum, qui ex professo res criminales tractarunt. Quae quidem quaestio semper gravis, nec injucunda certe non inutilis videtur hoc aevo, quod haud inepte vocari [illegible] mulierosum. Nunc enim tam mollibus homines imbuuntur moribus, veluti perpetuo foeminis servituri. Et siquidem recta ratio suadet debilem viribus, animique impotentem regi a forti, et sagaci, estque divina lege sancitum foeminas viris subjectas esse debere, idque secumfert

---

(1) Quare *Tullius* se crimini *Verri* daturum profitebatur, etiam quae *Caecilius* sine Verre commisit, quod eum non prohibuerit, cum summam ipse haberet potestatem. *Divin. in Verr. n.* 35.

ipsa praesens conditio connubiorum; jam patet viros peculiari officio obligari animis moderandi muliebribus. Si dotis compendio illecti, aut seducti sexus illecebris mariti patiantur domesticum sibi imperium extorqueri ab uxoribus, qui poterunt ab earum flagitiis immunes censeri? (V. *Juvenal. satyr. VI.*) Sapienter *Valerius Messala* olim majores nostros monebat, disserens in senatu *frustra nostram ignaviam ad alia vocabula transferri; nam viri in eo culpa, si foemina modum excedat*. (*Tacit. III. annal.*) Sed vincant segnes numero mariti, novae vitam ducendi rationis liberi sectatores, qui gliscente mollitie, veterumque morum corruptione prope nunc sunt innumeri, donec lege aliqua nominatim caveatur; ut crimen sit uxori non paruisse marito, et huic imputetur neglexisse impedire foemineam licentiam, vimque maritalis imperii ab uxoris, vel superbae, vel blandae insidiis non defendisse. (1)

(1) Eo solum casu cautum id invenimus jure romano, ut nempe, qui provincias regunt, si cum uxoribus proficiscantur, ex delictis teneantur, quae eae in provincia forte commiserint. *V. leg. 4. dig. de offic. proconsul. Tacit. annal. IV.* 10. Sed legibus Angliae maritus respondere, et satisfactionem praestare tenetur, si quid uxor lingua aut opere adversus alium egerit; eo quod non sit usus potestate, qua pollet, ejusdem errata corrigendi. Quin immo si maritus, et uxor simul feloniam committant, a legibus uxor neque ut principalis habetur in delicto, nec tamquam accedens; quod ratione obsequii, quo tenetur erga maritum, vis ei ab hoc illata putetur. (V. *Edward Chamberlain. notit. Angl. par.* 2. *cap.* 26.)

CAPUT X.

Adversus quos delicta committuntur.

I. *Explicatio.*

1. Sed non solum a quibus contrahuntur delicta; verum etiam adversus quos ea possunt committi, par est nosse, atque enarrare. Constat delicta omnia in societatem generatim admitti, inter quae et illa comprehendenda, quibus religio violatur, praediximus (cap. III. §. II.) siquidem eam labefactant, ejusque fini opponuntur. Sed praestat tamen heic rursus animadvertere, nonnulla inter delicta directim afficere societatem, quae speciatim appellavimus *violationes pacti socialis;* alia vero delicta, et haec numero longe plura, singulos cives primario laedere, quae ipsa quoque reflexim demum recidunt in societatem (cap. III. §. II.). Nam si *nefas nocere patriae*, ut graviter *Seneca* ratiocinatur, *ergo civi quoque: nam hic pars patriae*

est. Sanctae partes sunt, si totum venerabile est. (*De ira lib. 2. cap.* 31.

2. Civium instar hac in re *extraneos* etiam habebimus (Cap. III. §. V.) Quippe statim ac extraneis licuit per magistratus in suum ingredi territorium, in civitate morari; eo ipso intelligitur eis concessum fuisse publicum patrocinium, legumque indultum praesidium, ut tuti securique instar civium degerent in civitate: unde in eos quoque delicta admittuntur. Id porro non eo jampridem scripseram sensu, quem *cl. De Ferrante* mihi videtur affingere (*V. not.* 75. *in hoc loc.*), ita ut de extraneis heic expresse meminerim, quasi ii non sint homines, vel talis generis habendi ut dubitari possit, an adversus eosdem crimen quis valeat patrare. Ego vero et optime scio sacra hospitalitatis esse jura, extraneosque inviolandos; quin immo et gravius aliquando in istos, quam in cives delinqui. Sed nemo statim non percipit eo me spectasse, nimirum ut pari jure censendi intelligerentur extranei, ac cives ipsi habentur quoad patrocinium tutelamque, quam leges civitatis iis praestant adversus injurias aliena audacia irrogatas.

3. Jam vero delicta, quibus cives primario laeduntur, proprie sunt, et dicuntur a nobis *injuriae privatae* (cap. III. §. II.). Quando igitur constat delicta omnia in societatem generatim admitti, convertendus est hoc capite sermo; et cohibendus dumtaxat ad socios, seu cives, de quibus quaeri meretur, quinam inter eos injuriis affici possint. (1)

(1) Antonius Matthaeus, jam saepe a nobis

II. *Incognitae personae.*

Principio non ambigitur, quin omnes indiscriminatim possint affici injuria, qui sunt ejus sentiendae capaces. Itaque existimabimus etiam in illum injuriam inferri, quem quis nolens affecit injuria. Nam facit injuriam, ut recte innuit jurisconsultus *Ulpianus*, (*Dig. lib.* 47. *tit.* 10. *leg.* 7.) qui scit se injuriam facere, etiamsi nesciat cui faciat. (1) Ac licet is, si cognovisset Cajum, puta, non esse Lucium Titium, abstenturus se fuisset ab injuria ei inferenda; tamen haec circumstantia non impedit, quin Cajus injuria intelligatur affectus. Praevidere enim poterat injuriaturus, atque debebat se facile errare posse in persona: unde si nihilominus non destitit injuriam inferre, videtur etiam in incognitum voluisse delinquere. (V. *Cujac. recit. in Paul. tom.* 5.) *Praevalet*, apposite concludit jurisconsultus *Paulus*, (*dig. lib.* 47. *tit.* 10. *leg.*

---

laudatus, se primum esse gloriatur, qui hujus capitis argumentum peculiari tractatione adornaverit. (*V. Proleg. de crimin. cap. III.*) Nos ingenue, ut decet, fatemur multa ab eo nostrum in usum huc transtulisse: quae tamen sic nostro more deduximus ex suis genuinis principiis, remiscuimus, et novis quaestionibus auximus, ut nobis non defuisse possimus consideranti videri.

(1) Certe fas non est hunc potius, quam illum injuria afficere: unde cuicumque injuria sit illata, semper qui intulit fit reus injuriarum, si sciens prudensque ad injuriandum accessit. V. *Barbeyrac.* ad *Puffend. droit de la nat. des gens liv. I. chap. III.* §. 49. *not.* 1.

18.) *quod principale est, eum injuriam mihi facere velle. Nam certus ego sum, licet me alium putet esse, quam sum; et ideo injuriarum habeo.* (1)

III. *Personae, quae sensu carent.*

1. Neque vero solum adversus personas, quae sentiunt injurias (§. II.); sed etiam contra personas, quae incapaces sunt injurias sentiendi, inferri possunt injuriae, velut infantes, amentes etc. Quippe, ut inquit paullo ante laudatus *Ulpianus, injuriam ex delicto prodeuntem is etiam, qui non sentit, pati potest.* (*Dig. lib.* 47. *tit.* 10. *leg.* 3.) Ac re quidem vera non ex sensu patientis metiendiae sunt injuriae, et pendenda delicta; sed ex dolo ejus, qui injuriam inferre est aggressus, et crimen patrare (Cap. V. §. III.)

2. Coeterum nihil refert quod hujusmodi personae se sponte objiciant injuriis. Cum enim intelligendi facultate uti non valeant (Cap. VIII. §. II, et VI.), quid velint prorsus ignorant. Volebat, inquis, caedi furiosus: at nesciebat

---

(1) Sed injuriarum non tenetur, qui cum servum caedere vellet adstantem liberum percussit, putans suum esse servum! Nam injuriandi animus ab eo, qui servum suum caedere vult, quod ei licet jure potestatis. (V. L. 4. *et.* 18. *Dig. de injur.*) At qui caedem intendit, sed non ejus, quem destinarat, is dolo non caret: unde merito injuriarum tenetur, nec errore excusatur a contrahendo delicto. (V. *supr. cap. VIII.* §. 14. *not.* 1.)

quid vellet: immo qui poterat velle, cujus nulla intelligitur esse voluntas? Tu igitur, qui obsequutus es, injurius in eum fuisti; et ideo injuriarum teneberis. (V. *Matth. proleg. de crim. cap.* 3. *n.* 2.)

IV. *Foetus.*

An vero in illum, qui nondum prodiit in lucem, sed adhuc est in utero matris injuria possit inferri, dubitabit fortasse aliquis, quod alia ejus videatur esse conditio, ac personarum, quae sentiendi facultate carent. Partus siquidem nondum editus in lucem, si fides jurisconsultis, homo non recte esse dicitur. (*Dig. lib.* 35. *tit.* 2. *Leg.* 9.) Injuriis porro ab aliena improbitate profectis, qui homines sunt afficiuntur, haud vero, qui nondum sunt nati. Quae vere quidem afferrentur de foetu adhuc informi, et inanimi. Qui enim potest intelligi facta injuria brutae materiae? Quamquam alioqui qui destruendo foetui operam dederit, in naturam peccaverit. Societatemque deliquerit, quarum illi hominem nasciturum subtraxit, istam futuro cive privavit. (1) Sed qui in utero est infans jam vivus, si

(1) *Philo* (*lib. de legib. special. pag.* 612. *edit. Genev.*) sic interpretatur notissimam *Moysis* legem, quae habetur *Exodi* XXI. 22. = *Si foetus adhuc est informe, qui percussit matrem, debet solvere mullam, tum quia impediit naturam ne perficeret opus suum, vitamque daret animanti adeo specioso, qualis est homo. At si foetus formatum jam est integrum, cujus scilicet omnia*

ejus corpori nocitum sit, non solum parentes ipsius, sed etiam is videtur injuria esse effectus; adeo ut tradere non dubitet *Puffendorfius* (*Jur. N. et G. lib. Cap.* 1. §. 7.) posse infantem, postquam jam adultus acceptae in utero matris injuriae hausit notitiam, suo nomine agere adversus injuriantem, ut tunc sibi illata vindicetur injuria.

V. *Volenti an fiat injuria?*

1. Nihil vulgatius est inter homines, magisque audias communi sermone usurpatum, quam *nullam volenti fieri injuriam*. Praejudicata hujusmodi hominum opinio non est nova, sed antiquis innititur auctoritatibus. Nam legimus *Aristotelem* (*Ethic. V.* 11.) expresse tradidisse alicui consentienti damnum quidem inferri posse; minime vero injuriam, quod injuria nemo afficiatur praeter voluntatem. Sicut enim injuriam inferre est spontaneum quiddam, et voluntarium, ita ejus contrarium est quiddam involuntarium. Itaque subjungit philosophus, *Glaucus* aurea arma permutans cum aeneis, nullam a *Diomede* passus est injuriam; erat siquidem in ejus potestate dare, vel non dare. Veteres quoque romani jurisconsulti, quod fortasse miraberis, vulgare hoc adagium amplexati, illud pro

---

membra naturalem occupant locum, et suis propriis pollent qualitatibus, percussor moriatur. (V. Selden. *de Jur. Nat. et Gen. secund. disciplin. Hebraeor. lib. IV. cap. I.*)

regula prodiderunt juris civilis *usque adeo* scribit *Ulpianus*, = *injuria*, *quae liberis nostris infertur pudorem nostrum pertingit; ut etiam si volentem quis filium vendiderit, patri, suo quidem nomine competat actio injuriarum; filii vero nomine non competat: quia nulla est injuria, quae fit in volentem*. (*Dig. lib.* 35. *tit.* 10. *leg.* 1.)

2. At nihil magis est falsum quam memoratum effatum, necnon regula romanae jurisprudentiae, qua effertur: nullam volenti fieri injuriam. Caedi siquidem, exempli gratia, dejici e saxo, aut fama laedi qui vult homo, id nec ex recta ratione vult, neque velle in ejus est potestate, denique imperfecta eligit voluntate, cum nempe affectus excusso froeno rapiunt aurigam. Ita interdum homines ignominia, aut doloris impatientia victi mortem sibi volunt inferri, quam recta ratione utentes fugiendam intelligerent; perfecta voluntate fugere vellent, et adsciscere in sua haud collocatum est potestate; uno verbo, ut de se fatetur *Medea* apud *Ovidium* (*Metamorph.* v. 19.), deteriora sequuntur. Si quis igitur licet ultro rogatus turbatae istiusmodi hominum morem gerat voluntati, in eos injurius censebitur, seque delicto implicabit. (1) Cogitare

(1) *Dejanira* (apud *Senec. Hercul. Oet.* v. 995.) hortans *Herculem*, ut ei mortem inferret.

Non erit, inquit, *totum scelus a te peractum;*
Dextra sternar tua, sed mente nostra.

Florus (*Rer. roman. lib.* 4. *cap.* 7. *in fin.*) *Quis scribit, sapientissimos viros* (Brutum, et Cassium) *non miretur, ad ultimum non suis manibus*

enim debet is qui rogatur, volentem affici injuria, vix distare a furioso, cujus voluntati ratio non moderatur. Si nihilominus se vinci passus sit, injuriaque volentem affecerit, suae audaciae debitas poenas persolvet. *Saul*, qui primus fuit rex Hebraeorum, amisso proelio adversus Palestinos, jam instantibus hostibus, et undequaque urgentibus, imminenti conturbatus periculo, et peccatorum conscientia agitatus ultro voluit ab armigero occidi. Hunc autem, si ei obsequutus fuisset, injurium futurum in dominum suum, nec sine crimine potuisse ipsum, etsi volentem, interficere, docuit eventus. Cum enim palantium non nemo genere Amalekita *Davidi* ementitus esset Saulem in praelio ultro volentem interimi occidisse, eum ultimo affici jussit supplicio adjecto hoc elogio: » Caedis tuae causa est super caput tuum: nam os tuum testatum » est contra te dicendo, ego mortem effeci » unctum Jehovae » (*Samuel. II.* 1.)

VI. *An quis possit in se esse injurius?*

1. Quae hactenus enarravimus evidenter ostendunt, quantopere oporteat cavere ab effatis vulgo celebratis, atque etiam a nonnullis regulis, quas jurisconsulti praescribunt. Nam saepe veri specie errorem obtrudunt; et si sedulo non animadvertatur, imponunt etiam probis viris; qui coe-

---

usos: nisi hoc quoque ex persuasione non defuit, ne violarent manus, sed in abolitione sanctissimarum, sapientissimarumque animarum judicio suo, scelere alieno uterentur.

tera alioqui prudentes, piaculum tamen aestimant axiomata communiter recepta ad examen revocare, vel quia stulta, et importuna reverentia ducuntur, vel, quod frequentius est, metuentes, ne quae juvenes didicere, cogantur senes perdenda fateri. Hinc tot in humana vita absurdae res, tanta hinc errorum copia in criminali jurisprudentia.

2. Atque ex his, quae supra a nobis exposita sunt, praeterea intelligitur (quod cominus respicit propositum nostrum) num in se quis possit esse injurius, nempe delinquere. Cum enim non omnia quae facimus, aut patimur in nostra sint potestate; sequitur ut si quid nobis intulerimus, quod in nostra potestate non est, in nos simus injurii, idque debeat crimen esse censeri. (1)

---

(1) Sed regerit heic quoque *Aristoteles* non posse quamquam sibi facere injuriam. Nam, inquit, aut contra universalem, aut contra particularem justitiam sibi injuriam quis facere diceretur. At contra neutram. Ergo etc. Quod etsi largiremur de secunda propositionis parte, quia justitia particularis est virtus, quae exercetur in alios; tamen altera propositionis pars manifesto falsa est. Si enim coeterae deficerent leges, adest certe sancta naturae lex, rectae rationis ope hominibus a Deo promulgata, quae diserte eis vetat in se esse injurios, ut sequenti §. fusius observabimus. Unde patet contra universalem justitiam peccare quicumque sibi injuriam inferre adgrediuntur.

VII. *Suicidium*.

1. **Non est porro in nostra potestate vitam deserere, extremumque oppetere fatum. Nam *Deus*, ut sapienter ratiocinabantur *Pythagorici* apud *Platonem*, (*In phaedon.*) nos in hac vita** tamquam in statione collocavit, cujus injussu nefas est ab ea discedere. Nam primigenia Deus est, et sola caussa nostrae existentiae, qui proinde solus ejusdem dominus, et arbiter est. Itaque nihil quidquam juris nos in vitam nostram habemus; de qua si aliquid triste velimus statuere, quod solius Dei jus est illegitime usurpamus. Et quemadmodum nunquam desinit Deus nostrae existentiae principium esse; ita nullus potest contingere casus, quo nobis fas sit vitam nostram, quae ejus est opus, et munus, destruere, et legitime uti jure, ac potestate, quae ipsi competit. (1) Quasi vero recta ratio, qua clare haec

(1) Haec fuit sapientiorum inter antiquos doctrina. *Vetat ille dominans in nobis Deus* (tradit *Tullius* cit. lib. 1. tusc. quaest.) *injussu hinc suo nos demigrare*: et apud inferos torqueri eos, qui ausi se interficere, ostendit *Virgil.* his versibus (*Aeneid. lib. VI.*)

Proxima deinde tenent moesti loca qui sibi lethum
Insonti peperere manu, lucemque perosi
Projecere animas: quam vellet aethere in alto
Nunc paupertatem, et duros perferre labores!

Non pauci tamen olim floruere philosophi, qui suicidium docuerunt, atque laudarunt. Ab eorum

colliguntur, praesto semper non foret hominibus aestu adfectuum plerumque in transversum abreptis; potentissimum eis insaevit studium conservandae vitae, amoremque vivendi: adeo ut homines, ut coetera animalia, statim atque nati sunt, ipsi sibi concilientur natura, et ab interritu alienentur; iisque rebus, quae interritum videantur afferre. Praeclare *Seneca, nullum animal*, ait, *ad vitam prodit sine metu mortis*. (*De benef. IV.* 17.)

2. Nec si mala, quibus forte homo urgetur, numero, et gravitate longe superent bona, queis paucis levibusque, et malo alicui semper admixtis fruitur; proinde hic furor non erit ne moriare mori. (1) Mala enim moralia non sunt mala nisi eis adsentiamur; cohibe adsensum, jam

---

doctrinis praecipue profluxerunt mores quamplurium gentium, quibus autochiria ut actio habita est illustris, vel saltem indifferens. Multi vero antiquorum memorantur, qui frigidi, et consequenter ad varia systemata, quae sibi conflaverant, se ipsos interfecerunt. Sed vetus hic furor videtur hac nostra aetate rursus homines invasisse, praeseitim qui incolunt boreales Europae plagas magis vi phanatismi, qui est saeculi morbus, quam defectu philtrationis spirituum animalium, (*V. Voltaire tom. du suicide*. Consuli meret *Istoria critica, e filosofica del suicidio ragionato. Lucca* 1761.)

(1) Sunt hac nostra aetate, ecquis nescit? non pauci, qui malesana, tristique imbuti philosophia, ut Cyraenaius *Hegesias* scribit, cujus meminit *Cicero* (*I. Tuscul. quaest.*), fallaci eloquentia enumerant incommoda, mala depingunt, qui-

penitus tolles; quin oporteat in temetipsum esse crudelem. Mala autem physica, si gravia non diuturna, si levia ferenda; pleraque opinione intollerabilia sunt non natura, omnia minora fiunt patientia, meliorisque sortis spe leniuntur, quae bene praeparata pectora semper fovet, atque sustentat. (V. *Formey diss. sur le meurtre de soiméme*) Nam *via prima salutis, quod minime reris:* et quamvis non desinant afflictari; tamen

---

bus hominum vita urgetur, et afflictatur; ut vivendi odium ingenerent mortalibus, suadeantque suicidium quod neque vetitum, neque illicitum, et perperam contendunt, et impie docent. Crudeles eorum conatus, beneficio naturae, quae potentissimum cunctis animantibus inseruit vivendi desiderium, in irritum cedent; nec timendum, ut quam ipsi in se non experiuntur doctrinam, multi amplectantur. Summopere tamen interest religionis, et societatis, ne semina haec pestifera serpant in vulgus. Nam difficile haud est iis imponere, qui vi phantasiae laborante, et infortunati (neque enim a felicibus adeo arbitror metuendum) possent fortasse seduci. Salutaris autem timor, quem et religio ingerit, et sanctio legum gignit, pene reddetur inutilis, si suasum catur hominibus melius mori, quam vivere, neque impium illicitumque extremum sibi consciscere fatum. Itaque severe prohibendi hujusmodi misantropi, ne scribendo incautos, maleque animo affectos conentur corrumpere, quemadmodum Hegesias a rege *Ptolomaeo* sapienter prohibitus fuit de hujusmodi argumento dicere in scholis, quod multi eo audito violentas sibi manus inferrent.

Fortius ille facit, qui miser esse potest.
(Martial. Epigr. III.)

Praesertim cum non liceat nobis numini refragari, a quo sortes pendent humanae, et provide, sapienterque bona, et mala hominibus tribuuntur. (1)

3. Profecto civilium societatum institutoribus, et iis deinceps populis leges tulerunt, cum conspicerent quemquam suopte ingenio satis valide ad vivendum hortari; supervacaneum

---

(1) *S. Augustinus* quaenam esse debeat christiani hominis doctrina luculenter exponit (*lib. 1. de Civ. Dei cap.* 26.) ex quo sequentia heic placet lectorum oculis verba subjicere. *Hoc dicimus, hoc asserimus, hoc modis omnibus approbamus, neminem spontaneam mortem sibi inferre debere, velut fugiendo molestias temporales, ne incidat in perpetuas: neminem propter aliena peccata, ne hoc ipso incipiat habere gravissimum proprium quem non polluebat alienum: neminem propter sua peccata propter quae magis hac vita opus est, ut possint puniendo sanari: neminem velut desiderio vitae melioris, quae post mortem speratur, quia reos suae mortis melior post mortem vita non suscipit*. E conspectu hujus sanae, veraeque doctrinae unusquisque percipiet, quid sentiendum de pluribus iis exceptionibus, quas nonnulli prudentes alioqui scriptores proponunt circa suicidium praesertim *Henricus*, *et Samuel De Coccej* Jurisconsulti gravissimi *Comment. in Hug. Grot. de J. B. et P. lib. II. cap. IX.*

visum est in quod imus, impellere. Non defuere tamen olim quoque gentes, apud quas *Autochiria*, cujus nullae adducerentur idoneae caussae, legibus improbata, et punita. (V. *Alexand. ab Alex. genial. dier. lib.* 5. *cap.* 28.) Verum nunc communi calculo recepta est doctrina illorum romani juris interpretum, qui volunt homicidam esse, et lege cornelia de sicariis teneri, qui violentas sibi manus intulerit, seu occidendi animo se vulneraverit. Nam si occiderit, inaniter quaeremus an legis sit reus. Atque is sane videtur esse in societatem injustus, qui cum gavisus commodis fuerit, quae ab ea in cives derivant; morte se subtrahit ab iis reddendis officiis, quae vi socialis foederis debet erga eamdem praestare. Hujuscemodi redarguebantur injustitiae cives illi romani, qui ut evitarent operas cloacarum communi commodo indictas a *Tarquinio Prisco*, sese vita privabant, (1) quorum proinde corpora

---

(1) Progressu temporis, bellicaeque gloriae frigescente cupidine invaluvit Romae, ut plures ad martia munera defugenda pollicem sibi preaciderent, ut militiae impares redderentur, quos latini *Murcos* dixere a *Murcia* fortasse Dea segnitiei. (V. *Amm. Marcel. XV. de Galliis.*) Atque nunc quoque alicubi id fieri fama volat, jure romano non transibat res haec sine nota criminis et absque poenae correptione. (*Leg.* 4. *cod. de Tyron.*) Quod nuperrimis legibus apud nonnullas gentes rursus severiusque cautum esse constat. Certe si necessitas urgeat salutis patriae tuendae adversus injustos aggressores, ecquis

rex cruci jussit affigi, et spectanda concivibus, volucribusque objecit voranda. (*Plin. Hist. Natural. lib.* 26. *cap.* 15.) quin immo moribus alicubi obtinuit, ut eorum, qui mortem sibi intulerunt cadavera furcae appendantur, aut a carnifice civitate extracta sub patibulo humentur. Quod foret semper ubique observandum, quoties tristis hic casus contingit, ut opinione confirmetur, quod natura nos monet, et divinis, sacrisque legibus inculcatur, nefas nimirum hominibus esse suo lubitu animum a corporis custodia dimittere, sibique audaci saevaque manu extremum properare fatum. Sic olim cum temere virgines Milesiorum suspendio vitam passim finirent, nec posset ullatenus furor compesci, cautum ut quae molli pectori non pepercissent, unco impacto nudae a carnifice traherentur. (*A. Gell. Noct. Att. lib.* 15. *cap.* 10.) Tunc demum pudore victa muliebris audacia, quae forte incommoda evaserat milesiis hominibus.

VIII. *Quando cum Romae delictum de se ipso statuere.*

Sed Romae nulla libertate florente lex fuit, quae mortis contemptores faceret reos. Et re quidem vera in romana historia multa occurrunt illorum exempla, qui sine criminis

---

inficiabitur malum esse criminosumque civem qui mavult debilitare se, ac mutilare, quam capere arma, et operam suam patriae periclitanti praestare?

nota mortem occuparunt, immo quorum, vel ex hoc ipso posthuma gloria narratur. Cui non auditus *Cato* ille *Uticiensis*, qui a *Tullio* praesertim summis in coelum laudibus effertur quod liber mori maluerit, quam cum pudore, atque dedecore *Caesarem* pati tyrannum, et reipublicae fato superesse. Nam Romani, digna liberis hominibus doctrina, sic instituebantur a teneris usque unguiculis; ut ingenuo strenuoque civi nihil turpius ducerent pudore, ac decore, nihil desiderabilius fama, atque gloria. Itaque vitae etiam periculo, ac discrimine illud fugiendum, hanc adipiscendam censebant. Nec toto, qua late patet, jure romano, suicidium in hominibus sui juris, vel punitum, vel improbatum reperias. Quippe et ipsi romani jurisconsulti, cum essent stoice eruditi, (V. *Everard. Otton. de stoic, J. C. philosophia*) ex stoicorum philosophia in jurisprudentiam transtulerunt celebre illud axioma *mori licet, cui vivere non placet*, ut *Ulpianus* respondit de servis, quibus naturaliter dixit licere in corpus suum saevire: (*Dig. lib.* 15. *tit.* 1. *Leg.* 9.) Et *Marcianus* puniendum quidem videri, inquit, qui manus sibi intulit, nec perpatravit, si nulla caussa id fecerit; sed statim addit ex stoica disciplina satis caussae esse si taedio vitae, vel alicujus doloris impatientia ita de se statuerit. Quae caussa quoniam fere est perpetua, ideo recte ex tota illa disputatione, quam prolixe habet Marcianus, collegit acutissimus *Bynkersoekius* (*Observ. jur. rom. lib.* IV. c. 4.) jure romano cuilibet fas de se ipso statuere; nisi quis mori, quam damnari voluerit ob conscientiam criminis.

2. Atque hic solus est casus, quo demum extincta reipublicae libertate, imperioque unius inducto coepit Romae delicto legibus verti sibi consciscere lethum. (1) Scilicet ea res, quod illorum comodo cederet, quibus metuendum

---

(1) Quamquam non defuerunt interpretes juris romani, etiam eruditi, qui indiscriminatim docerent prohibitum eo jure sibi mortem inferre. Sed exemplum, quod de milite afferunt, qui ubi se vulneravit, sibique intulit manus, nec factum peregit, nisi id fecerit impatientia doloris, aut taedio vitae, aut morbo, aut furore, aut luctu, aut pudore, quibus casibus cum ignominia mittitur, (*Leg.* 6. §. 7. *Dig. de re milit. leg.* 38, §. *ult. Dig. de poen.*) nihil eos juvat. Etenim quod juris est in milite ex militari disciplina, non continuo licet transferre ad non milites, quorum ab illis ratio est longe diversa, nimirum locant milites se vitamque suam pro salute principis, atque reipublicae; unde faciunt injuste, injuriamque reipublicae inferunt, si extra eam caussam vitam perdere volunt. Nec si naturaliter servo fas est in semetipsum saevire; id civiliter quoque ei licere videbitur. Quippe de se statuere nequit citra domini injuriam. Propterea malus servus ad *Ulpiano* appellatur (*in leg.* 23. §. 3. *Dig. de Aedil. Edic.*) cujus auctoritatem memorati interpretes afferunt. (V. *Binkersoek loc. cit.*) Quin immo pessimus erat vocandus, quia qui mortem contemnit, non magis utilis esse potest emptori, quam Lacaedemonium illud mancipium, quod maluit illisum parieti caput rumpere, quam operas domino praestare, ut narrat *Seneca* (*Epistol.* LXXVII.)

ab imperatorum tyrannide, et judicia carnificesque imminerent, passim urbe frequentabatur. Eorum namque, qui de se statuebant, humabantur corpora, testamenta manebant, pretium, ut scribit *Tacitus*, (*Histoir. II. III.*) festinandi. Sic evitata bonorum publicatione, fiscus privabatur eorum compendio. Postquam vero imperatorum plerique crudelitati, qua vel levibus suspicionibus capiti illustrioris cujusque civis struebant insidias, avaritiam conjunxere, durum sibi visum, ut fortunis fraudarentur ditiorum, qui voluntaria morte atroces calumnias, corruptaque judicia praeveniebant. Itaque iis, quos designarant ad caedem, utile duxerunt viam intercludere propria conservandi bona, sanxeruntque crimen fore (*Balthaxar. Gomez. de potest. in se ipsum lib.* 1. *cap.* 3.) sibi adimere vitam ob conscientiam metumque alterius flagitii. (1).

---

(1) Scite ergo observavit *Montesquieu* leges graecas, quibus Autochiria improbata, cui non idonea caussa, sed imbecillitas ansam dedisset, diversum a romanis legibus finem intendisse in prohibendo, puniendoque suicidio. *La loi de Platon,* scribit, *ètoit formée sur les institutions lacèdèmoniennes, où l' ignominie ètoit les plus grand des malheurs, et la foiblesse le plus grand des crimes. La loi romaine abandonnoit toutes ces belles idèes : elle n' ètoit qu' une loi fiscale:* (*Espr. des Loix civil. liv. XXIX. chap. IX.*).

IX. *De mortuis*.

1. Difficilior, et salebrosior videtur esse disputatio, num *mortui* possint affici injuria, sintque aliqua in ipsos admittenda delicta. Negat heic iterum *Aristoteles*, quis injuria haud sit personis; quae sensu carent, quales, vel in primis sunt mortui. (*loc. sup. cit.*) Certe cadavera haud sentiunt injurias, et non perituros animos alias in sedes translatos probra non tangunt mortalis exuviae. Sed cum *Plato*, ut refert in ejus vita *Laertius*, tria statuisset genera justitiae, quorum primum circa Deos, alterum circa homines, tertium denique circa mortuos versatur; quod postremum illi exequuntur, qui mortuis justa persolvunt; consequens est, ut his fieri dicatur injuria, si quis justa nequaquam persolvat. Proinde *Ulysses* apud *Sophoclem* monens *Menelaum* ad humandum *Ajacem*.

Menelae, inquit, *post tot dicta sapienter cavae*
Injuriosus sis in hominem mortuum.

Idque etiam romani videntur probasse. Nam jure civili cautum, (*Dig. lib.* 2. *tit.* 7. *leg.* 12.) ut si haeres, vel his, cujus curae hoc testator injunxerat, defunctum non funeret, amittat ab eodem relicta tamquam indignus, aut de dolo teneatur, aut extra ordinem cogatur. (1) Quin

(1) *Solon* quoque, ut *Cicero* refert (*lib. II. de Leg.*) poenam constituit in eos, qui defunctorum busta injuriis affecissent.

immo eo jure actio competit haeredi, vel bonorum possessori ob contumeliam cadaveri illatam, (1) et constituta est extraordinaria accusatio sepulchri violati adversus eum, qui aperto sepulchro ossa eruit, cadavera vexat, spoliat. Quod si quis tamen mordicus pergat urgere injuriam mortuis proprie fieri haud posse, non admodum repugnabimus; solumque defendemus, quod contemptim fit in mortuos, juris saltem interpretatione pro injuria haberi.

X. *Appendix*.

Coeterum illud heic appendicis loco opportunum erit subjungere, aliquando nimirum evenire, ut quamquam quis, vel maxime invitus patiatur injuriam; nulla tamen ei illata injuria videatur, nullumque crimen adversus ipsum intelligatur esse commissum. Quod toties contingit, quoties leges ipsae nos armant adversus delinquentes, publicaeque devotionis vindictam privatis permittunt. Tantum namque abest tunc crimen committi, ut e contra reipublicae plurimi interesse videatur, ut de quibusdam nocentioribus reis a quocumque statuatur. Quo casu

(1) *Ulpianus leg.* 1. §. *Etsi forte dig. de injur.* „ Etsi forte cadaveri defuncti fit injuria, cui haeredes, bonorumque possessores extitimus, injuriarum nostro nomine habemus actionem: spectat enim ad existimationem nostram, si qua ei fiat injuria „ *Paulus leg.* 27. *dig. eod. tit.* „ Si statua, patris tui in monumento posita saxis caesa est, sepulchri violati agi non posse, injuriarum agi posse Labeo scribit. „

injuria hujusmodi furfuris hominibus illata a privatis, quasi fungitur vice publicae poenae. Quippe frustra persaepe in hosce reos magistratuum imploraretur auctoritas, legumque ultio expectaretur. Ita exempli gratia furem nocturnum in agris, obsessorem viarum, desertorem militiae, et transfugam fas erit cuicumque occidere, quin delicto irretiatur. (1) Sic olim *Scipio Nasica* irruens in concionem sine crimine, immo cum laude *Tiberium Gracchum* interfecit qui seditiosis rogationibus reipublicae statum conabatur evertere. (*Liv. dec.* 3. *lib.* 4. *cap.* 4.) *Salus publica, suprema lex esto.* (2)

---

(1) Legibus romanis quamquam vis omnis interdicta esset; nam legibus XII. tabular. expresse cautum: *Vis a populo absesto;* tamen licebat insuper privata auctoritate prehendere adulterum. (*Leg. capite* 25. *dig. ad leg. Jul. de adult.*) et retinere debitorem fugientem, eique nummos extorquere. (*Leg. ait praetor dig. de his, quae in fraud. credit.*) Nam in his quoque speciebus vel maxime in mora periculum.

(2) Apud *Andocidem orat. I.* (*pag.* 220. *edit. Wechel.*) sequens extat lex Atheniensium adversus reipublicae perturbatores, et eversores. *Si quis democratiam Athenis evertat, aut si quis imperio populari soluto, magistratum aliquem habeat, Atheniensium hostis esto, impuneque interficiatur.* Confer. *Buddaeum de jur. Zelotarum in gent. Haebr.*;

XI. *Cautelae*.

1. Verum enim vero cavere sedulo oportet ne legibus ultro, atque extra necessitatem publica ultio privatis permittatur. Ut enim sapienter monet J. C. *Paulus*, (*Dig. lib.* 50. *tit.* 17. *leg.* 176.) non debet singulis concedi, quod per magistratum publicae fieri potest; alioqui occasio suppeditabitur majoris tumultus faciendi, et rixas excitandi inter cives. Imprudenter ergo, ut silentio coetera praeteream, quae heic exempla possent afferri, *Plato* impune permisit occidere curatorem agri, qui a convivio publico una die nocteque abfuerit, et eum, qui praeter legis voluntatem nuptiis, aut liberis procreandis operam navaverit. (*Lib.* VI. *et* VII. *de leg.*) Nam leviora sunt haec admissa; et alia ratio est illorum, qui ea commiserunt, ac transfugarum, puta, desertorumque militiae, ac perturbatorum eversorumque status reipublicae. Nam hos omnes publicae salutis caussa interficere potest cuique permitti. Quippe periculum imminet, ne dum publicae potestatis vis exposcitur, et expectatur, elapsi hostium potiantur, vel statum reipublicae evertant, regimen immutent, civitatem opprimant. In tam ancipiti gravique discrimine salutis publicae, quae suprema lex esse debet, conticescant oportet sublimiores rationes, quae a scripto a recentibus nonnullis adducuntur scriptoribus ne publica vindicta privatis permittatur. Quae quidem rationes coeteris in casibus vim possunt habere, quando nempe vel nullum vel non adeo ingens publicae saluti periculum imminet. (V. *Paul. Fris. de jurisd. et imp. cap.* 1. §. 27. *Auct. dei del. e delle pene* §. 34.)

At alii delinquentes facile possunt jussu curaque magistratuum comprehendi, quin adeo metuendum de gravi noxa, aut de fuga, quam licet arriperent, nullum tamen ab ea periculum reipublicae impendet.

2. Quod si tandem hujusmodi aliquid publicae devotionis caussa legibus permittatur privatis; id semper tale esse debet, ut poenae locum possit honeste subire. Sic caedere hominem et poena esse potest et crimen. Potest ergo privatis permitti, ut propositis insistamus exemplis, transfugam, desertoremque militiae, hostem, ac eversorem reipublicae occidere. At adulterium, puta, crimen dumtaxat est, nec poena esse potest. Si itaque *Clodius Pompejam Caesaris* adulteravit, nequit vice poenae Caesari permitti, ut Clodii uxorem adulteret. Turpis profecto haec esset retaliatio, quam nefas sinere leges civiles quae sunt, vel esse debent legum naturalium, vitaeque honestatis vindices, atque custodes. Idque de stupro, incestu, furto, convicio, calumnia dicas, similibusque flagitiis, quae natura probra sunt nec ulla legum permissione, vel tolerantia licita evadunt.

CAPUT XI.

Obligationes ex delicto natae.

I. *Obligatio ex delicto duplex.*

Qnicumque adversus cives sunt injurii (Cap. X.) et directim delinquunt in societatem, vel caussa sunt, ut alii aut injurias civibus inferant, aut quomodolibet rempublicam laedant (Cap. IX.), omnes ex suis alienisque delictis, quibus caussam dedere, obligantur. Est obligatio morale vinculum, quo quis necessitate adstringitur alicujus rei gerendae, vel tolerandae (Cap. II. §. VIII.). Scilicet delinquens intrinseco veluti sensu imbutus cogitur judicare merito se pati debere malum, quod imminet non obsequenti legibus, quia illud leges, ut par erat, observando, facile potuisset vitare. (V. *Puffend. J. N.*

et G. lib. 1. *cap.* 6. §. 5.). Dum ergo quis in rempublicam directim deliquit, tenetur poenam sufferre, quae in crimen suum praescribitur reipublicae legibus. At quando civis civem affecit injuria, quoniam haec injuria reflexim recidit quoque in rempublicam, cujus est ille membrum (Cap. III. §. II. Cap. X. §. I.); ideo tunc ipse et sustinendae poenae obligatione premitur, et obligatione insuper sarciendi damni, quod ex sibi illata injuria forte passus est laesus. (1) Cum enim in omni delicto semper intercedat publica noxa, et aliquando etiam damnum privato illatum, illa poena respondet, huic damni reparatio. (*Grot. de J. B. et P. lib.* 2.*cap.*17.) Unde *duae* ex delictis *nascuntur* obligationes, altera poenae subeundae, qua semper, altera damni reparandi, qua tunc solum delinquentes tenentur, cum alteri damnum injuria dederint.

---

(1) Recte ergo docet imperator *Justinianus* (§.1. *Instit de oblig. quae. ex. del. nasc.*) obligationes ex delicto prodeuntes omnes ex re nasci, id est ex ipso maleficio. Qui autem differunt obligationes a delicto natae ab obligationibus, quae ex contractu proveniunt, facile intelligitur. Nam ad constituendam ex contractu obligationem requiritur mutuus paciscentium consensus. At ex delictis obligamur nolentes etiam, et inviti, si non *in genere* et praesumptive, ut inquiunt, saltem *in specie*, et in casu alicujus a nobis commissi flagitii.

II: *Fundamentum obligationis subeundae poenae.*

Et ad poenam quidem cives delinquentes obligantur vi *socialis foederis*, unde subsistit civilis societas. Nam nisi poenae sancitae essent adversus eos, qui in societatem, sociosque peccassent; jam quomodo potuissent homines froeni impatientes contineri, ne eam rursus sibi vindicarent partem suae libertatis, qua se pro communi commodo abdicarunt?

Pari quippe boni numero, vix sunt totidem,
Quot Thebarum portae, aut divitis ostia nili.
(Juvenal. Satyr. III.)

Itaque intelliguntur consensisse cives, ut quisque eorum delinqueret, poenas teneretur is subire publicis legibus suo crimini (V. *Heinecc. J. N. et G. lib.* 2. §. 161.) indictas. (1) Atque observavit opposite *Rusca* (*Spec. jur. crim.*

(1) Quicumque vult finem, is necessario consentit in media, sine quibus finis obtineri non potest. Cum ergo sine poenis in delinquentes infligendis publica tranquillitas, et privata securitas, quae finis est status civilis (cap. II. §. V.) nequeat haberi; proinde ad eas subeundas merito cives, si deliquerint sese obligasse censentur; itaque obligatio descendit demum ab ipso sociali foedere, cui civilis societas innititur, saltem *in genere*, ut paullo ante notavimus, et praesumptive.

cap. 2. §. 85.) nullam civitatem duraturam, nisi statuatur in primis, quid sit quisque civis facturus, tum etiam quid subiturus si non fecerit. Hic fons, hoc fundamentum est obligationis subeundae poenae.

Haec obligatio non egreditur personam delinquentis.

Subeundae autem poenae obligatio, quae manet delinquentes (§. II.), nequit alios apprehendere, et egredi extra illorum personas. Neque enim potest intelligi homines in civilem coeuntes societatem adeo sui curam neglexisse, ut vellent non solum ex propriis, sed etiam ex alienis delictis ad poenam obligari, atque consensisse, ut hujusmodi obligatio, praeter sontes, alios quoque innoxios constringeret; siquidem id crudele foret, atque iniquum, nec necessarium dignoscitur adsequendo fini, propter quem poenae sunt in civili statu sancitae; (*Senec. de ir. lib.* 2. *cap.* 4.) immo etiam videretur ab eo esse alienum. Quare, etsi ad liberos quodammodo pertineant laudes, et probra parentum; tamen in eos non transit obligatio subeundae poenae, quam illi delinquendo contraxerunt. Similiter in haeredes coeterae omnes transeunt defuncti obligationes hac una excepta sustinendae scilicet poenae, (1) quam defunctus promeruit.

---

(1) *Paulus leg.* 20. *dig. de poen.* = *Si poena alicui irrogatur, receptum est commentitio jure, ne ad haeredes transeat* = Quod ait *commentitio*

Quippe haeres in bonis, quibus succedit, non in meritis, quae sunt mere personalia defunctum repraesentat. (V. *dig. lib.* 16. *tit.* 4. *leg.* 3.) De vadibus quoque ambigendum haud est, quin obligatio in eos non transeat subeundae capitalis poenae, aut alterius cujuscumque corpus affligentis vice illius, pro quo fidejusserunt. (1) Cum enim praeter jus fasque id spoponderint, eorum promissio nequaquam tenet. Coeterum satis est proposito nostro haec indigitasse, summisque labiis attigisse. Nam ex instituto libro sequenti erunt a nobis exponenda: quo poenas generatim spectabimus.

VI. *Damnum quid.*

Nunc vero fusius disseramus de altera, quae aliquando ex delictis nascitur (§. I.) obligatione reparandi damni. Damnum forte a demendo

---

jure, majorum traditione accipio, insitaque naturae ratione, non scripta lege. (V. *Genuens. de Jur. et offic. lib.* 2. *cap.* 8. *n.* 28.)

(1) Quod pertinet ad reliquas poenas, quae corpus non attingunt, puta pecuniarias, vades videntur, se posse quodammodo obligare. At etiam in his nequaquam intelligitur alienam obligationem in ipsos transire; sed potius ex proprio inconsulto facto obligari. (V. *Puffendorf. jur. nat. et gent. lib.* 8. *cap.* 3. §. 32.)

dictum est (1) cum quis suo minus habet. (2) Quaedam porro sua alicujus sunt natura, quaedam accedente facto humano, puta dominio, aut pacto, sive ex lege. (*Grot. cit. op. lib.* 2. *cap.* 17. §. 2.) Natura est hominis propria, suaque vita, non quidem ut perdat eam (cap x. §. VII.) sed ut conservet, corpus, membra, actiones propriae quas jure suo elicit homo, tractat, et in quibus non oportet eum impedire. At hominis sunt accedente aliorum hominum facto res, quarum traditione adquisivit dominium, juraque quae nascuntur ex legibus, quale jus est exempli gratia, quod habet pupillus exactam diligentiam exigendi a tutore, qui ejus res administrat. Si quis igitur, aut ipse per se aut per alterum (Cap. IX. §.1.), praeter jus admissoque delicto quemquam rebus deminuerit, quae suae sunt natura, vel facto humano; is et laesum in integrum restituere debet, quatenus per naturam licet; aut si non licet, quod saepe malum irreparabile sit, quod interest, et cui spectat, attribuere.

---

(1) *Varro* (*lib.* v.) *Damnum*, scribit, *a demtione cum minus re factum, quam quanti constat*: alii derivant a graeco.

(2) Jure romano damnum communiter accipitur pro diminutione patrimonii nostri, (*L.* 3. *dig. de damno infec.*) quae acceptio venit ex lege aquilia, ut advertit *Titius observ. CLV*. Sed nos in amplissima significatione accepimus damnum, ut omnem laesionem eo complectamur, non solum rebus, sed etiam corpori, famae, pudicitiae hominum illatam.

V. *Unde obligatio reparandi damni.*

Jam vero reparandi damni obligatio ab ipsa manat lege naturae, (V. *S. Thomas* 2. 2. *qu.* 62. *art.* 1.) quae vetat malum cuique facere, jubet reficere factum. (1) Nequit enim hoc praeceptum ab illa prohibitione divelli, quin prohibitio vana sit, ac inepta. Et re quidem vera incassum homines prohiberentur natura sibi mutuo nocere, si damnum, quod alter intulit, patienter esset a laeso ferendum. Nec a se invicem laedendis unquam abstineret pravitas mortalium, nisi ejusdem naturae legibus obligatio imponeretur laedentibus reparandi damnum, quod injuria aliis attulerunt. Quin immo haud ita facile laesus animum ad pacem cum laedente agendam componeret, quamdiu passi damni reparationem non obtinuerit. Quare etsi homines nunquam coissent in civiles societates, sed adhuc pergerent vivere in naturali statu; tamen

---

(1) Sapienter *Cicero* = *Detrahere aliquid alteri*, scribit, *et hominis incommodo suum augere commodum, magis est contra naturam, quam mors, quam paupertas, quam dolor, quam coetera, quae possunt, aut corpori accidere, aut rebus externis; nam principio tollit convictum humanum, ac societatem. Si enim sic erimus affecti, ut propter suam quisque emolumentum spoliet, aut violet alterum; disrumpi necesse est*

eos obligatio maneret a lege naturae profecta damnum sarciendi aliis injuria datum. (1) Humanae autem leges, quibus haec eadem obligatio rursus imposita, et inculcata est, nihil aliud hac in parte egisse videntur; quam legis naturalis custodiam, et observantiam sanxisse, atque imperasse.

VI. *Quae damna sarcienda.*

Coeterum, ab eo, qui obligatus est ad damni reparationem, quaenam sint peculiariter damna sarcienda videamus. Et primum is, qui injuste occidit, solvere tenetur funeris expensas,

---

eam, quae maxime est, secundum naturam, humani generis societatem (De offic. lib. III. c. 5.)

(1) Quod adeo est immotum, ut leges, supremique populorum rectores, qui vivere in statu naturali putantur, ut coeteri cives damni a se illati reparationem detractare minime posssint. Qui certe eo magis debent huic satisfacere obligationi; quo facilius valent ejus implendae onus impune evitare. Refert *Strabo* (*Geograf. l.* XII. *edit. Paris. pag.* 532.) *Ariarathem* Cappadocum regem amnis Melani, exitum per lasciviam obstruxisse, cujus perrumpentis impetu elatus Euphrates magnam partem Cappadociae disjecit, et gravissima Galatis, et Phrygibus intulit damna. Cum autem rei arbitrium, judiciumque permissum fuisset Romanis, hi damna a rege reparanda esse edixerunt, qui tercentis talentis dispendium sarcivit.

et si quae factae sunt in medicos; iisque, quos occisus alere ex officio solebat, puta liberis, uxori, parentibus tantum dare, quantum spes illa alimentorum, habita ratione aetatis occisi, valebat. (1) Sic *Hercules* legitur *Iphiti*, quem occiderat, filiis mulctam pependisse, quo facilius expiaretur. (*Diodor. lib.* IV.) Certe, ut scripsit *Michael Ephesius*, (*ad Nicomach. Aristotel.*) is qui caesus est capere quodammodo videtur quae uxor, aut liberi, aut cognati ex bonis homicidae ferunt. Vulnerator quoque tenetur reficere ei, quem vulneravit mercedes medicis chirurgis praestitas, coeteraque impendia, quae in curatione facta sunt. Praeterea operarum aestimationem, quibus caruit, aut est cariturus ob id, quod inutilis factus est. (2) Cicatricum quoque, et deformitatis corporis fieri aestimatio debet, et a vulnerante praestari. (3) Nam quamvis haec proprie pecunia sarciri non

(1) Magnus *Cujacius* (*lib.* XIV. *observat. cap.* IV.) novum non esse probat exemplo *Adriani*, et *Constantini Porphyrogenitae*, ut pars bonorum interfectoris addicatur occisi liberis, vel patri, vel uxori, maxime si paupertate premantur, quamvis caedes citra dolum facta sit, sed tamen injuste.

(2) Extat expressa *Dei lex* (*Exod. c.* 12. *v.* 10.) *Si rixati fuerint homines, et percusserit alter proximum suum lapide vel pugno, et ille mortuus non fuerit, sed jacuerit in lecto, qui percusserit operas ejus, et impensas in medicis restituat*.

(3) Jure romano nulla cicatricum, ac deformitatis corporis fiebat aestimatio, quia ex sententia

possint; tamen possunt quodammodo pecunia reparari, quia communis est pecunia rerum omnium utilium mensura, et compensatio. Atque deformitatis ratio est vel in primis habenda si mulieris innuptae facies foedata sit: neque enim nubere poterit, nisi ampliore dote promissa; (V. *Pinl. ad leg.* 1. *dig. de bon. mater.*) cum formosis dos altera forma sit, cujus generale, potentissimumque imperium. Quod si virgo vi, aut fraude imminuta sit, nempe deflorata, corruptor tenebitur ei rependere quanti minoris jam ipsi defloratae valet spes nuptiarum. Est quippe communi hominum opinione non mediocris instar dotis flos virginitatis; (1) unde aequum est, ut qui eum abstulit invitae (neque enim de illa heic loquor, quae victa est non aegre proditione sua) id ipsi refundat, ut amplitudine dotis facilius inveniat maritum. De fure vero, et raptore nemo non intelligit eos adstringi ad subreptam rem restituendam cum suo naturali incremento, et cum sequente damno, lucroque cessante.

---

veterum jurisconsultorum liberum corpus nullam recipit aestimationem (*Leg. liber. homo* 13. *dig. ad L. Aquil.*) Sed haec ratio gravior, quam verior videtur, nec est publici saporis. (*V. Titius observat.* 268. *in Lauterbach.*)

(1) Elegans est locus *apud Apulejum in apolog. pag.* 102. *edit. Piror.* „ Virgo formosa, etsi sit „ oppido pauper, tamen abunde dotata est. Affert „ quippe ad maritum novam animi indolem, pul„ chritudinis gratiam, floris rudimentum. Ipsa „ virginitatis commendatio jure, meritoque omni„ bus maritis acceptissima.

VII. *Quanti aestimanda*.

Tanti porro damnum est aestimandum, quanti eo die, quo illatum est, res valebat. Nec aliter fieri debet damni aestimatio. (1) Nam ejus dumtaxat indemnis servandi ratio est habenda, qui damnum sustinuit, haud vero in facienda, aestimatione laedentis quoque coercitio intendenda, ut *Plato* intendisse videtur, qui voluit damnum in quadruplum exsolvi vulnerato, jussitque vulnerantem pro eo militare, nisi vellet tamquam militiae desertor accusari. (*Lib.* IX. *de leg.*) Aestimationem vero lucri cessantis, seu operarum hominis occisi judicantium arbitrio necesse est permittere: qui tamen in aestimatione facienda temporis habebunt rationem, quod verosimiliter occisus vixisset, nec solum futurae vitae spatium, (2) sed etiam habitum corporis, valetudinemque interfecti in censum judices

(1) Jure romano tanti rem aestimari ex lege Aquilia expresse edicitur, quanti plurimi supra damnum res in eo anno, aut in diebus triginta proximis fuit, *qua ratione creditum est*, inquit imperator *Justinianus* (§ *In his autem instit. de leg. Aquil.*) *poenalem esse hujus legis actionem*.)

(2) Recepta usu est computatio, quam sequitur jus romanum in vulgatissima *lege computationi dig. ad. leg. falcid.* In ea igitur computatio fit a prima aetate usque ad annum trigesimum, a trigesimo tot annorum, quot supersunt ad annum LX, ab anno sexagesimo computatio fit V. annorum cujuscumque aetatis fuerit is, de quo alendo res est.

referrent; quibus omnibus pro sua prudentia subductis decernent quanti damnum sit aestimandum, quod ex occiso homine derivat. Sed damna, quae ex mutilati membri usu impedito, aut sublato emergunt pro conditione temporum, hominum, facultatum aestimanda, et sarcienda sunt. In qua aestimatione facienda judices dolorum quoque, quos vulneratus passus est, rationem habere oportebit. (V. *Boecler. ad Grot. l.* 11. c. 1. §. 16.)

VIII. *Obligatio reparandi damni non perimitur redditione poenae.*

Nonnulli sunt inter interpretes juris romani, rerumque criminalium scriptores, qui non dubitarunt tradere reo ad poenam condemnato, perimi obligationem, quae in eum incumbebat resarciendi damni quod crimine suo aliis intulerit. (*Berlich. conclus.* 24. *num.* 49. *Mollier. Modestin. Friedlieb.*) Quippe durum eis videtur reum propter idem delictum, et poenam pati, et damni sustinere reparationem. Sed qui solent esse inopportunae crudeles, ibi clementiam affectant, ubi nullus potest esse pietati locus. (1) Nam poenae reus subjicitur vi socialis foederis (§. II.); ad reparandum vero damnum adigitur naturali aequitate. (§. V.) Unde cum duae hae obliga-

---

(1) *Bienfeldius* (*tract de injur. et damn. dat.*) multiplicis generis argumenta collegit ad ostendendam falsitatem expositae interpretum doctrinae, quae quisque, si lubeat, ab eo poterit commode mutuari.

tiones distinctis e fontibus derivent, una perempta, altera non estinguitur. Quod illius exemplo fit manifestum, qui diversis ex caussis duorum est debitor. Si enim uni solvendo obligationem extinxit, quam cum eo contraxit; haud tamen relevatur ab obligatione alterius satisfaciendi, cujus distinta ex caussa debitor evasit. (*Cap. Sicut dignum de homicid.*) Quam ob rem si reipublicae, in quam reflexim recidit delictum, quo reus alteri primario nocuit (Cap. III. §. II.), poenas ipse solvit; satisfacit quidem obligationi, quae cum manet vi pacti socialis: at alteram non adimplet potiorem obligationem proficiscentem a jurae naturae, quod praescribit illatum damnum laese esse sarciendum (§. V.), qui ex ejus supplicio non redintegratur in pristinum. (V. *Just. Oldekops decad. q.* 2. *contr. Carpzov.*)

IX. *Quid si reus damnatur ad mortem?*

1. Quid vero statuendum erit, si reus damnetur ad mortem? Profecto patet eamdem poenae mortis habendam esse rationem, ac aliarum poenarum, quae citra vitae descrimen delinquentibus irrogantur. Neque enim leges naturae, quibus generatim, atque absolute injungitur damni reparatio, hujusmodi exceptionem patiuntur. Statuamus igitur eum quoque, qui ad mortem damnatur, ad sarcienda illata damna teneri (1)

(1) Opportune *Martin del rio* (*Disquisit. magic. lib.* 6. *sect.* 3. *V. tertio illo*,) cujus auctoritate uti non dubitamus quando sane jurisprudentiae, et rectae rationi non repugnat: *non*

instar debitoris, cujus morte non extinguitur obligatio, qua premitur debita luendi, si habeat, unde possit satisfacere creditoribus. (V. *Schilter. Exercit. ad D.* 19. §. 76.) Nam si nec ipse, nec reus sint solvendo, frustra de jure disputabitur. (1)

2. Sed quibusdam in regionibus leges cavent expresse, ut de Saxonia refert *Carpzovius*, (*Prax. crimin. part.* 1. *quaest.* 39. *num.* 42.) ne qui poenam reipublicae corpore luit: quidquam tenentur damnorum nomine iis rependere, quibus suo crimine nocuit. Quae leges defendi non possunt, si ad vetustiorem, sanctioremque naturae lege exigantur, quam saepe diximus jubere, ut damna injuria illata sarciantur. Atque id testatur *Joseph Ludovicus* (*Decis.* 62. *num.* 31.) usu etiam apud nos invaluisse. Etsi vero non temere hujusmodi consuetudo sit abroganda, quod laesi ei se accomodando juri suo, quod obliterari non potest, renunciasse videntur; tamen si ii a

---

enim, scribit, *malefici per mortis poenam evadunt obligationem restituendi. Nam mortem subeunt propter injuriam reipublicae irrogatam, non propter injuriam privatorum.*

(1) Haud recte quis heic nobis objiceret vulgare axioma, cujus meminit etiam *Imperator Justinianus* (*Novell.* XXII. *cap.* 20.) nempe quod *mors omnia solvit.* Nam mors extinguit quidem personales obligationes sed ea non perimuntur debita, quae ita bonis inhaerent, ut transeant cum eis in quemcumque dominum. Atque ad hoc genus debitorum pertinet adamussim damni reparatio.

jusdicentibus postulent, ut praeter poenam reus damnetur ad sarcienda damna; non poterunt illi justissimae huic eorumdem postulationi non obsequi, si reus sit solvendo.

X. An, et quatenus hujusmodi obligatio transeat in haeredes.

Jam vero adeo certum est obligationem reparandi damni, quae manat a naturali aequitate (V.), non perimi redditione poenae (§. VIII.) etiamsi delinquens ad mortem damnetur (§. IX.) ut ea secus, ac esse tradidimus de obligatione subeundae poenae (§. III.), in ejus haeredes transeat. Non enim, ut illa, soli delinquentis personae adfixa est (§. III.); sed ejusdem bonis inhaeret. Itaque una cum illis transit in haeredes, qui in ipsismet bonis defuncti personam rapraesentat. Et quemadmodum obligatio luendi debita, et creditoribus satisfaciendi defuncti ob eam caussam transit in haeredes; ita similiter debet transire obligatio ex ejus bonis damni sarciendi, quod aliis injuria dedit. (1) Quod demum canonicis sanctionibus inductum videtur, (*Can.* 3. *caus.* 16. *qu.* 6. *cap. ult. de. seq.*) quibus haeres adigitur damnum a defuncto datum sarcire, quatenus bona patiuntur ab illo relicta,

---

(1) Legibus tamen romanis haeres in id tantum tenetur, quod pervenit ad eum ex delicto defuncti.

idque etiam in civili foro receptum, observatumque merito videmus; siquidem innititur aequitati. (1)

XI. *De universitatibus*.

1. Sed, quae de obligationibus cuique delinquenti inhaerentibus diximus, eadem *de universitatibus* erunt dicenda. Cum enim universitates quoque existimentur delinquere (cap. VII. §. I.); ideo consequens est easdem pro delictis obligari, quibus eae fuerint fortasse irretitae.

2. Coeterum heic etiam distinguamus oportet obligationem subeundae poenae ab obligatione reparandi damni, si haec quoque nascatur ex delicto universitatis. At quod spectat ad obligationem subeundae poenae iterum necesse est distinguere universitatem tamquam ens morale a singulis personis, quibus ea coalescit. Nam pro delictis universitatum aliae poenae ipsam manent universitatem, qua talem; aliis vero poenis personae afficiuntur, quae sunt ex universitate. Non ambigitur, quin universitas delinquens poenas pati debeat, quae ei qua tali conveniunt, ut puta ammissionem privilegiorum,

---

(1) *In cap.* 5. *de raptor.* haec alia redditur ratio, cur haeres debeat reparare damnum a defuncto illatum, ut sic nempe *defunctus a peccato valeat liberari,* id est ut reatu solvatur anima et praestita ab haerede satisfactione tanto citius ignem purgatorum evadat. Quae ratio, quidquid effutiant jurisconsulti heterodoxi, digna est catholico homine, et convenit fini legum sacrarum.

etc. (1) At obligatio subeundi poenas pro universitatum delictis personae, quibus componitur, afficiuntur, eis solum adhaeret, qui actu consenserunt in crimen: unde ab initio dissentientes, et dissentiri constanter perseverantes, ut expertes sunt criminis universitatis; sic et ab obligatione immunes abeunt subeundae poenae, quae a singulis repeteretur. Non inique ergo se gessit *Alexander*, qui cum captis Thebis omnes Thebanos sub corona vendidisset, illis libertatem concessit, qui contradixerant decreto, quod conditum fuerat de societate solvenda cum Macedonibus. (*Plutarch. in Alexand.*) Quin immo illi etiam videntur excusationem mereri, qui cum ab initio dissensissent, post tamen victi a majori parte, cujus decreta pro universitatis decretis habentur, universitatis decretum exequnti sunt. (2) Sic *Graeci* memorantur *Antenori*, et *Aeneae* pepercisse, qui auctores fuerant *Helenae* reddendae, ut hic pro patria non segniter adversus eos arma tractasset. Quod vero pertinet ad obligationem reparandi damni ex universitatis crimine illati; ea contra videtur in omnes indiscriminatim, qui sunt ex universitate etiam dissentientes, insontesque transire. Nam

---

(1) Certae sunt, et peculiares poenae, quae pro universitatum delictis ab eis repetuntur, atque ab illis, quibus componitur universitas, quas omnes sequenti libro exequemur.

(2) *Plinius* (*L.* VI. *Epist.* XIII.) *Singulas integrare, dissentire fas est, peracta, quod pluribus placuit cunctis tenendum.*

ut tutor periculum sentit, et obligatur ex dolosa alterius tutoris administratione, quod in solidum sint obligati; ita cum personae, quae sunt ex universitate, in solidum obligatae existimentur, ad damnum sarciendum omnes obligari censendum.

3. Quamdiu porro durent hujuscemodi obligationes quaerunt auctores, (V. *Grot. de J. B. et P. lib.* 2. *cap.* 21 §. 8.) qui de hoc argumento scripsere, et consentiunt extinctis personis; per quas universitas deliquit, extinctas quoque censeri obligationes ab ejus delicto natas; nisi illud a sequentibus ratihabitum sit, vel renovatum. Nam universitas prout talis est, et spectata sine relatione ad personas, quibus componitur, incapax est delinquendi. Cum ergo omne in eam crimen obveniat ex actionibus eorum, quibus constat (cap. VII. §. I.); his sublatis, aut extinctis crimen quoque una cum obligationibus ab ipso manantibus oportet peremptum, extinctumque censeri (1).

---

(1) Contra sensit *Plutarchus*, qui (*in lib. de sera numinis vindic.*) *Urbem*, inquit, *perdurantem volumus obbrobriis majorum obnoxiam esse, quo etiam sibi gloriam eorum, et potentiam vindicat.* Sed si aequum est posteros praemiis cumulari propter majorum merita; non ideo aequum erit eosdem ob majorum delicta punire. Nam beneficii ea est indoles, ut in quemvis, etiam immeritum gratis conferri possit; poena autem non nisi in meritos potest pro delictis inferri.

CAPUT XII.

Quot modis tollantur obligationes a delicto natae.

I. *Obligatio subeundae poenae tollitur* 1. *morte.*
II. 2. *Redditione poenae.*
III. 3. *Criminis extinctione.*
IV. *Obligatio sarciendi damni tollitur* 1. *ejus reparatione.*
V. 2. *Laesi remissione.*

I. *Obligatio subeundae poenae tollitur* 1. *morte,*

1. Quae duae ex delicto nascuntur obligationes, altera nimirum subeundae poenae, altra damni sarciendi aliis forte illati (Cap. XII. §. I.); eae ambae instar obligationum ex contractu prodeuntium diversis modis tolluntur, qui breviter nunc sunt recensendi.

2. Jam vero subeundae poenae obligatio, quae vi socialis foederis, unde coalescit civilis societas, manet cives delinquentes (Cap. XI. §. II.); vel in primis tollitur morte. Quis enim nescit mortem tollere omnia, quae inhaerent personae (Cap. XI. §. IV. not. 2)? Cujus generis cum sit obligatio subeundae poenae (Cap. XI. §. III.); sequitur eam morte delinquentis penitus auferri. (1)

---

(1) Non ergo solum, quia emendari, quem

3. Sed quamquam morte delinquentis tollatur obligatio, quae ex suo delicto eum premebat; tamen nonnulla sunt crimina, quae propter eorum gravitatem, vel mali exempli periculum leges etiam post mortem rei prosequuntur. Ita romano jure (*Cod. lib.* 9. *tit.* 8. *leg.* 5.) crimen perduellionis etiam vita functo delinquente tristes gignit effectus, cujus memoria damnatur, publicantur bona, liberi omni dignitate, et successione spoliantur.

II. 12. *Redditione poenae.*

1. Coeterum redditione poenae proprie tollitur obligatio, qua ejus substinendae reus obstringitur. Ut enim solutione ejus; quod debetur, omnis obligatio perimitur, quae ex contractu descendit; ita etiam redditione poenae obligationem auferri est necesse, quae ad subeundam poenam in delinquentem incumbit. Profecto non minus esset iniquum ob idem facinus reum bis accusare damnareque, quam est iniquum semel, iterumque idem exigere debitum. (*Dig. lib.* 48. *tit.* 19. *leg.* 28.)

2. Sed sicut creditori satisfecisse non intelligitur, nisi qui solidum solvit; ita obligatio ejus non videtur perempta, qui penitus poenam non luit, ad quam subeundam est condemnatus.

---

mors subduxit, non potest, poenae nequaquam statuuntur in mortuos, ut sensisse videtur jurisconsultus *Paulus in leg.* 3. *dig. de publ. Judic.*

Quam ubi totam reddiderit; jam nihil interest si leviorem magistratus inflixerit, quam leges imponant ejus flagitio. Etenim satisfecisse dicendus est, (1) qui magistratui satisfecit legum ministro, et executori; (*Dig. lib.* 48. *tit.* 19. *leg*- 35.) nisi forte judices cum delinquente colluserint. Tunc enim tantum abest ejus obligationem extingui; ut ex collusione nova in utrisque oriatur obligatio illius subeundae poenae, quae versipelles manet judiciorum collusores.

III. 3. *Criminis extinctione*.

1. Praeter mortem (§. I.), et poenae redditionem (§. II.), tollitur etiam obligatio subeundae poenae criminis extinctione. Proprie crimina extingui non possunt siquidem, ut est in vulgari proverbio, infectum factum reddere nemo potest. Sed ex usu criminalium scriptorum crimina extingui dicuntur, cum perempta eorum accusatione obligatio ferendae poenae remissa intelligitur. (V. *Matth. ad lib.* 48 *dig. tit.* 19.) Atque hoc sensu criminis extinctione nos quoque asserimus tolli obligationem, quae ad sustinendam poenam nascitur ex delicto.

---

(1) Jure romano reus repeti potest, qui ob accusatoris praevaricationem est absolutus; *L.* 3. §. 1. *Dig. de praevaric. L.* 11. *Cod de accusat.* unde consequens est eo jure et illum teneri, cogique posse ad obligationem suam penitus adimplendam, qui colludente judice minore poena affectus est.

2. Tribus autem modis jurisconsulti criminales crimina extingui docent: I. principis indulgentia: II. temporis praescriptione; III. sententia judicis absolutoria. Et principis quidem indulgentia, cum scilicet princeps poenae gratiam reo facit, plenaque securitate delinquentem donat, non solum premitur delicti accusatio; sed etiam obligatio tollitur nata ex delicto. (V. *cod. lib.* 1. *tit.* 19. *leg.* 7.) Cum enim princeps repraesentet rempublicam, cui delinquens, ad subeundam poenam obligatur (Cap. XI. §. II.), respublica ipsa videtur hanc illi obligationem remittere, ubi princeps justis ex caussis, quemadmodum praesumendum, poenas indulget.

3. Temporis quoque praescriptio efficax merito reputatur ad extinguendam una cum criminis accusatione, obligationem quoque subeundae poenae natam ex delicto. Ne semper enim accusationem, poenamque timerent, qui sunt crimine aliquo irretiti, solet legibus temporis curriculum definiri, intra quod, si adversus eum non sit instituta accusatio, vetitum amplius quaerere de crimine, quod tunc veluti non commissum habetur. Sic jure romano post spatium XX. annorum crimina omnia extinguuntur, quibus praescribendis brevius tempus haud est definitum (*Dig. lib.* 48. *tit.* 17, *leg.* 2.)

4. Tandem sententia judicis absolutoria sic perimitur accusatio criminis adversus aliquem instituta, ut is propter idem delictum amplius non possit in judicium adduci. At obligatio subeundae poenae tunc solum tollitur judicis absolutoria sententia, cum nempe, qui est ea absolutus re vera nocens fuit. Nam propter

auctoritatem rei judicatae deliquentem absolutum praestabimus tutum, et ei remissam existimabimus obligationem, quam contraxerat cum republica. (*Dig. lib.* 48. *tit.* 2. *leg.* 7.) Quando autem caussa cognita delatus reus tamquam innocens absolvitur, dici jam nequit obligationem auferri, quae non commisso delicto nasci minime poterat.

IV. Obligatio sarciendi damni tollitur 1. ejus reparatione.

Quod spectat ad obligationem damni sarciendi, quae praeter obligationem subeundae poenae nascitur ex delictis, unde cives primario laeduntur (cap. XI. §. I.), facile intelligitur eam tolli damni reparatione, (*Puffendorf. J. N. et G. lib.* 5. *cap. II.* §. 1.) quam delinquens ei praestiterit, cui criminoso suo facto damnum injuria intulit. Ut enim obligatio satisfaciendi debita tollitur solutione ejus, quod debetur; (*Instit. tit. quib. mod. toll. oblig.*) sic reparatione damni obligatio tollatur oportet, quae ejus sarciendi ex naturali aequitate in delinquentem incumbit (Cap. XI. §. IV.). Sed nihil interest, utrum reus ipse damnum sarciat, an alter ejus nomine. Obligatione siquidem luendi debita, inter quae onus refertur damni sarciendi, liberatur debitor, alio pro ipso solvente. Ubi vero damnum a suo auctore illatum sarciant haeredes, in quos transit haec obligatio (Cap. XI. §. X.); auctorem, etsi vita functum, damnum reparasse dicemus. Haeredes namque in implendis obligationibus, quae defuncti bonis inhae-

rent, qualis adamussim est obligatio damni sarciendi, defuncti personam repraesentant.

V. 2. *Laesi remissione*.

1. Si vero laesus liberaliter laedenti remittat debitam sibi damni reparationem, ecquis ignorat hoc quoque modo tolli obligationem damni sarciendi, quae illum manebat? Quippe haec obligatio personae ergo, cui injuria nocitum est, laedentem obstringit. Quoties ergo laesus reparationem damni remittat laedenti, tollitur obligatio, quam iste contraxerat, ut obligatio perimitur debitoris, cui creditor debitum condonaverit.

2. Sed nemo poterit damni reparationem remittere praeter ipsum laesum, cui laedens obligatur. Itaque consentiunt rerum criminalium scriptores (V. *Bonfin. ad Bann. gen. cap.* 70. *num.* 12.) principem poenae gratiam reo indulgentem, liberare eum non posse ab obligatione damni sarciendi, quod suo delicto alteri injuria dedit. (1) Nam obligatio reparandi damni comprobatur quidem civilibus legibus, in quibus posse dicitur principem arbitrium suum exercere, sed ejus fons ab anteriori illa sanctiorique naturae

---

(1) Hinc in foro, quando ut ajunt, reus admittitur ad compensationem, semper haec adjicitur clausula. *Concordata parte, vel sine praejudicio partis offensae*. *V. Bonfin loc. cit.*

lege derivat (Cap. XI. §. IV.), cui non licet derogare; nisi publica salus, quae suprema lex esse debet, necessario videatur exigere, ut cives principis auctoritati, et arbitrio ultro adquiescant.

CAPUT XIII.

De quantitate delictorum.

I. *Connexio.*

Philosophus quidam Sinensis, ut refert. P. *De Halde (description de la Chine tom. 2.)*, scite eleganterque dictitabat quemadmodum voci assonat Echo, corpus umbra assectatur, sic poenam sequi delicta; re enim vero obligatio subeundae poenae, quae praeter obligationem damni sarciendi, si quod ex delicto alteri obvenerit,

manet cives delinquentes (Cap. XI. §. I.) nascitur statim ac crimen admittitur, nec proprie tollitur, nisi redditione poenae (Cap. XII. §. II.). Quamvis autem quicumque delinquit, generatim obligationem contrahit alicujus poenae luendae; tamen non ex quovis delicto ad eamdem subeundam poenam reus obligatur. Jus quidem habet societas, seu qui civilem repraesentant, reguntque societatem, poenas adversus crimina praescribendi, easque a cive delinquente sumendi, ut sequenti libro explicabimus. At non omnia delicta, si generatim et absolutae loquamur, eisdem paribusque poenis, et debent, et possunt ab illis coerceri. Sunt enim poenae certa ratione delictis aequandae, ne crimen scutica dignum horribili flagello sectemur. Itaque illud videbatur heic a nobis non esse praetereundum, ut scilicet eas perpenderemus conditiones, seu qualitates, propter quas possunt, ac debent graviores, vel leviores praescribi, et exigi criminum poenae ab illis, qui in republica easdem infligendi jure potiuntur. (1) Sunt autem hae conditiones, seu qualitates veluti delictorum

---

(1) Si quis fortasse nobis objiciat hujus capitis argumentum pertinere ad tractationem, quam de poenis generatim instituemus libro II. horum elementorum, impense eum rogamus, ut velit animadvertere easdem res multiplici sub aspectu posse considerari. Cum igitur ipsis delictis insit fundamentum proportionis, quam ea debent cum poenis habere; nemo inficias ibit, quin illud possit quoque spectari ut generalis proprietas

mensura, quae eorumdem quantitatem constituunt, atque determinant recta sequidem ratio suadet, ex justitiae fonte promanat, ut

. . . . *adsit*
Regula peccatis, quae poenas irroget aeques,
(Horat. *lib.* 1. *satyr.* 3.)

II. *Quid quantitas in actionibus.*

Quantitas, ut rem, quemadmodum et decet, et solet nostri esse moris, alte repetamus, vox est, quae spatium significat, seu extensionem. (1) Proprie non nisi quam ad extensas res

---

delictorum. Coeterum oportebat, ut illorum scriptorum haberemus rationem, a quibus quantitas considerata est, tamquam aliquid re ipsa inhaerens delictis; unde nos quoque necessarium duximus de quantitate delictorum disserere, et demonstrare eum nihil esse aliud, quam eorum relationem ad regulas sequendas in dictandis, et reposcendis poenis. Quod dum jam facere aggredimur, sedulo curabimus praejudicatas opiniones, quae hac de re inoleverunt, impugnare, et evellere; eo praesertim animo, ne lectores nostri quaerantur aliquid a nobis omissum, quod aliqua ratione potuisset desiderari in tractatione de delictis generatim, quam hoc libro persequimur. Interea tamen, si nostra eis arrident, haud aegre ferent accuratissimam hujus rei explanationem ab altero libro patienter expectare.

(1) Ne decipiatur qui legit, eum monitum volo quantitatis nomine quantitatem continuam

indigitandas potest adhiberi. Itaque quando de moralibus hominum actionibus disseritur nemo non intelligit vocem hanc improprio accipi sensu; et re quidem vera ita nos heic accipimus. Jam vero hujusmodi praemissa animadversione quantitas erit ea qualitas moralium actionum, propter quam eas majores, aut minores vocamus. Quantitas enim in amplissimo sensu accepta id est propter quod dicitur majus aliquid esse, vel minus. (V. *le diction. encyclop. article quantité*). Vocamus porro majores actiones illas, quarum effectus habita relatione ad aliquod objectum sunt majoris momenti, et magis in illud influunt. Actiones contrarias dicimus minores. Ex quo sequitur, ut quantitas moralium actionum non aliter concipi possit; nisi aliquod simul concipiatur objectum in quod eaedem influant actiones, et ad quod referantur. (1)

---

me designare, quae sola referri potest ad argumentum, de quo nunc disserimus. Neque enim ulla potest heic ratio haberi quantitatis discretae, qualis multitudo, vel quantitatis continuae impropriae, seu continuae sucessivae, qualis tempus est, et duratio.

(1) Ex hoc argui potest quod intercedit discrimen moralem inter quantitatem, et quantitatem physicam, aut mathematicam. Nam quantitas physica, aut mathematica concipi potest sola comparatione unius magnitudinis cum altera. At quantitas moralis, ut concipiatur, necesse est relationem habere ad aliud objectum, atque ex differenti relatione, quam ad illud habent, quae duae metiendae sunt actiones, ipsarum quantitas conci-

III. *Varia juxta varias relationes actionum quantitas*.

Quoniam vero I. objectum illud, ad quod morales hominum actiones referuntur diversum esse potest: II. actio, quae magis in certum influebat objectum fieri potest: ut minus influat in aliud; hinc patet quod actiones, quae habita relatione ad quoddam objectum majores existimatae sunt, ubi ad alterum referuntur objectum, minores debent reputari. Placet hoc theorema opportunis, elegantibusque *Thesei*, et filiorum *Oedipi* exemplis illustrare. Profecto si ratio dumtaxat damni habeatur quod obvenit societati, majus fuisset Thesei delictum, qui negligens nigra solvere vela, albaque attollere, ut cum patre constituerat si monstrum necasset, caussa moralis extitit mortis ejusdem. (*Valer. Flac. Argonaut.*) quam fuit crimen filiorum Oedipi, qui condicta opera patrem custodia retinebant inclusum, saeveque vexabant. (*Stat. Thebaid. lib.* 1.) Attamen si consideraverimus actionem internam, agendique consilium, intelligemus crimen filiorum Oedipi majus fuisse Thesei peccato. Nam illi dolo erant in patrem injurii, hic solum culpa peccavit. En

---

pitur. Itaque ex sola rectanguli alicujus cum alio rectangulo comparatione, *inquio*, unum altero esse majorem. Sed nequeo dicere homicidium majus contumelia esse crimen, nisi consideraverim secundum systema *auctoris dei delitti, e delle pene* illud prae ista societati esse nocentius.

eaedem criminosae actiones, quae prout ad diversa referuntur objecta, majores sunt, vel minores: quod erat demonstrandum.

IV. *Hinc varii errores.*

Jam vero nunc nemo mirabitur, si philosophi, et jurisconsulti actionum moralium, et delictorum quantitatem diverse determinaverint. Nam prout ad unum, vel aliud objectum relationem habuerunt in comparandis, et pendendis actionibus, atque delictis; ita quoque diversa est ab eis eorumdem quantitas praefinita. Sed in determinanda criminum quantitate nihil, vel parum ad rem faceret ad quod quisque objectum habuisset relationem, nisi postea contendissent ejus quantitatis; quam singuli praefinierant, habendam esse rationem in puniendis delictis. Nam ut plurimum ii criminum quantitatem nequaquam collegerunt, ac determinarunt ex relationibus cum principiis necessario connexis, juxta quae poenae imponendae sunt, et distribuendae. Hinc varii errores nati, plures in praescriptione, et distributione poenarum inolitae praejudicatae opiniones, quas ex parte nunc dissipabimus, latissime vero sequenti libro evellemus. Quod si quis inter eos philosophos, et jurisperitos voluerit quantitatis criminum, quam praefinierunt, rationem habendam esse in eis puniendis; oleum perdidit, et operam. Nam, ut initio adnotavimus, hanc ob caussam de quantitate delictorum disputatio instituitur, ut colligi possit, et definiri quem-

admodum debeant poenae singulis attemperari delictis, et eis aequa proportione respondere.

V. *Paradoxon stoicorum*.

1. Stoici quondam doctrinae, sapientiaeque laude florentes omnia delicta paria esse definierunt, (V. *Zanot. la filosof. mor. par.* 3. *c.* 15.) idque magno argumentorum apparatu aggressi sunt confirmare. (1) Si barbati hi magistri considerantes nullum committi delictum, nisi lex aliqua violaretur, hac de caussa crimina omnia aequalia esse docuissent, quia nimirum in universis aeque criminibus violatio intercedit alicujus legis, a vero non aberrarunt. Sed opus non erat, ut enunciationem certam, et cuique evidentem tamquam paradoxon efferrent. Sicut enim omnis linea curva, etsi vel minimum a rectitudine deflectat, curva est, non recta; sic omnes actiones, etiam vel minimum ab aliqua lege aberrantes injustae sunt; et hoc sensu sustineri

---

(1) *Zeno Citticus* auctor, et princeps stoicorum sic ratiocinatur apud *Diogenem Laertium* (*lib.* VII. *segm.* 120 *edit Amstelod.*). *Peccata omnia sunt aequalia. Ut enim nec vero verius, nec falso quidquam magis falsum est; ita neque fraus fraude, neque peccatum peccato majus est. Nam et qui centum stadiis, et qui uno a Canopo abest, aeque uterque Canopi non est. Sic etiam, qui magis minusve peccat, aeque uterque a recte facto abest.*

potest delicta omnia esse paria. Si autem posthabitis reliquis relationibus, quas praeter leges ad alia objecta habent delicta, generatim contenderunt omnia delicta paria esse, et propterea paribus poenis vindicanda, principium posuerunt absurdum, et publico bono contrarium. Re enim vera si quis, puta, diversum consideraverit damnum, quod a diversis delictis in societatem sociosque derivat; intelliget non omnia criminia esse paria, et reipublicae magis interesse ne unum prae alio facinore admittatur. Hac ratione antiquitas non solum ut iniquas, sed etiam, ut ridiculas irrisit, ac reprobavit leges a *Dracone* Atheniensibus latas, quibus inconsulta severitate eaedem poenae delicta manebant, ex quibus leve, ac crimina, unde grave damnum reipublicae, civibusque obveniret. (V. *leg. attic. meurs. edit. fioren.*)

2. *M. Tullius*, qui jampridem ex accademicorum sententia affirmaverat distincta esse genera delictorum, et dispares poenas; (*In orat. pro L. Muraen.*) cum deinde expositum illustrare suscepisset stoicorum paradoxon, nihil eorum omisit in medium afferre, quibus reebatur posse illud aliqua ratione defendi, atque fulciri. In primis vero contendit aliqua delicta merito majora dici posse, quia nimirum alia multa sub se complectantur, et propterea digna esse, ut majori poena vindicentur. Itaque exemplo utens homicidii adversus patrem, et adversus servum commissi *inter utrumque illud interest*, inquit, *quod in servo necando, si adsit injuria, semel peccatur, in patris vita violanda multa peccantur; violatur is, qui procreavit, is qui aluit, is qui erudivit, is qui in sede, ac*

domo, atque in republica collocavit. Multitudine peccatorum praestat, eoque poena majore dignum est. (Paradoxon. III.) Sed, ut erat ingenio accutissimus, probe perspexit allatam a se rationem, etsi possit in adducta exempla quadrare; tamen ineptam esse ad probandam generalem stoicorum thesim, omnia nempe delicta paria esse. (1) Itaque philosophum agere deserens, partes suscipit oratoris, et rhetorico artificio quaestionis nodum solvere declinat. *Nos enim,* concludit, *in vita non quae cuique peccato poena sit, sed quantum cuique liceat spectare debemus.* Sed quidquid stoici contendant, quidquid Cicero disserat, (2) quemadmodum sapienter cecinit

---

(1) Quisquis parumper animadverterit quonam artificio usus sit *Cicero* in probationibus adducendis expositi paradoxi, statim sentiet cum causae diffidisse, quam propugnandam susceperat. Et sane consulto omittit duo crimina et genere, et effectibus, quos pariunt, diversa inter se comparare, ut agere non dubitavit *Horatius*, qui stoicorum paradoxon et sapide ridet, et graviter rejicit qualia sunt caules furari, et sacrilegium committere. Omnis autem comparatio tulliana versatur circa delicta ejusdem generis, et naturae, ut libido in mulierem ignotam, et in generosam nobilemque virginem, caedes patris, et servi, quae exempla ideo adhibita sunt a Cicerone, quia arte poterat ea suo accomodare proposito.

(2) Idem *Cicero* laudat hanc stoicorum doctrinam, veluti opportunam ad probitatem hominibus ingenerandam. *Quae vis enim*, inquit, (*loc.*

Horatius, (*Lib.* 1. *Satyr.* 3.) qui nullius addictus jurare in verba magistri hujusmodi stoicum paradoxon ad sanioris philosophiae trutinam revocavit.

Non vincet ratio hoc tantumdem ut peccet, idemque
Qui teneros caules alicui fregerit horti,
Et qui nocturnus divum sacra legerit ...

VI. *De quorumdam scriptorum doctrina*

Coeterum praeter stoicos illi quoque errasse videntur, qui contenderunt delicta (neque enim, ut jam alibi saepe monuimus heic nobis res est de peccatis) ex majori, vel minori dolo, seu malitia dumtaxat esse aestimanda, qua homines deliquerunt. (1) Principio siquidem qui possent accurate, quaemadmodum est necesse, delicta metiri;

---

cit.) *quae magis arceat homines ab improbitate omni, quam si senserint nullum in delictis esse discrimen?* Ego vero contra arbitror stoicam hanc doctrinam non solum periculi plenam esse, sed etiam summopere noxiam; nemo siquidem est tam innocens, qui aliquando non deliquerit, et fecerit in aliquam legem. Cum autem primus a quoquam ad flagitia transgressus est gradus, qui difficilis esse solet adsensu, ut fert vulgare adagium; facilis ei ad coetera crimina est aditus, ea praesertim opinione, quod omnia delicta sunt paria.

(1) Haec videtur esse sententia *censoris libri dei delitti, e delle pene*, in quo jurisprudentiam

quando nequeunt homines internos aliorum motus introspicere, nec nisi quam ab externis actionibus alieni animi conjecturam facere valent, plerumque fallacem (Cap. III. §. IV.)? Est autem dolus, seu malitia actio interna, quam nos possumus quidem ab externis arguere actionibus, quae indicia sunt, et argumenta internarum actionum (Cap. VI. §. III.): at ejus, ut ita dicam, gradus distinguere, et deinde metiri vel prorsus nequimus, vel si possumus, merito semper metuemus in eis supputandis decipi nos potuisse. Verum enim vero non solum fallax sed etiam falsa deprehenditur hujusmodi delictorum mensura, quoties exempli gratia diversum spectetur damnum, quod ab eis in societatem derivat. (1)

---

omnes desiderarunt; studium vero religionis juriumque summarum potestatum probi viri laudassent, si ab injuriis abstinuisset, et cavillationibus, indignis cultore veritatis, qualem se esse profitetur. (V. *not. ed Osserv. sul libro intitol. dei delitti, e delle pene pag.* 37. 38.)

(1) Id porro sequeretur, si ut *cl. Cremanus* censet (*Cit. op. lib.* 1. *par.* 1. §. 5.) non ex damno, quod alteri obvenit *varia delicti magnitudo aestimetur*, sed specturi haec oporteret dumtaxat ex animo illius, qui commisit *physice et materialiter* actum criminosum, unde qui fuerit animus sic arguitur. Quam autem laudatus auctor subjungit rationem, scilicet actus physicos hominum ex mente sive consilio agentium ponderari, et in vitia ac virtutes abire juxta ejusdem consilii diversitatem; non est diffitendum eam quidem rationem semper valere. At quoad vitia et peccata hujusmodi vel sola ratio valet,

Sunt namque crimina levis momenti, quorum auctores non immerito argui fas est graviori dolo, seu malitia irretitos fuisse, quam illi, qui tamen delicta admiserunt, unde grave damnum obvenit societati. Quis autem ibit inficias haec illis majora habenda esse, et reputanda, ubi hoc sub aspectu considerentur? Nemo equidem opinor. Quidquid enim sit de majori minorique dolo, seu malitia delinquentium; profecto constat magis interesse publici boni, ne crimina admittantur, unde grave damnun proficiscitur, quam quae societati sociisque parum, aut nihil

---

ut qui iniquo animo egit, improbitatis notam, et meritam coercitionem incurrat. Quod respicit in statu civili delicta, eorumque poenas eo magis minusque iniquus attenditur animus, quo graviusque leviusque damnum ex actu physico, idest ex criminoso facto societati sociisque obvenerit. Improba siquidem consilia eatenus a civilibus legibus spectantur atque puniuntur, quatenus majoris minorisque noxae produxerint effectum; unde colligi etiam poterit quid dicendum de singulari *illustr. Filangeri* opinione (*cit. Op. lib.* III. *c.* 39.) qui pravas animi affectiones in civibus puniendas tradit, prout hae plus minusque legibus opponuntur, quas vocat *formulas socialium pactorum*. Etenim res semper in idem recidit. Parvae affectionis legibus improbantur quidem, sed non aliter possunt debentque severius leviusque puniri, quam habita ratione majoris minorisque damni quod illae in criminosa facta erumpentes re ipsa pepererint, quodque potissimum coercendo avertere scopus est legum poenalium.

fere nocent. Haec igitur quin patrentur minor vis, ac diligentia adhibendi; et admissa leviori poena debent vindicari. Contra vero de aliis delictis fieri est necesse, unde respublica, et cives grave capiunt detrimentum. Sycophanta ille, qui pro oblectamento habebat sibi obvios in via depalmare, dolo agebat. (V. *Aul. Gell. Noct. Attic lib. I. cap.* 2.) In putatore illo memorato a *J. C. Paulo*, qui ramos ex arbore evulsos dejiciens neglexerat viatorem, ut sibi caveret monere, eumque occiserat, culpa solum aderat (*Dig. lib.* 11. *tit.* 2. *Leg.* 31.). Verum enim vero hujus delictum majus crimine illius erat. Unusquisque intelligit siquidem majori vi, ac sollertia curandum esse, ut homines caveant a negligentia, culpaque, cujus adeo tristis, et nocens effectus; quam ut se abstineant a levioris momenti injuria civibus inferenda.

VII. *Opinio auctoris libri dei delitti, e delle pene.*

Sed scopulum hunc cupiens effugere novissimus *Auctor libri dei dilitti, e delle pene* evenit, ut in contrarium scopulum inciderit. Postquam enim docte, graviterque ostendit errasse illos, qui dolum, seu malitiam inspiciendam dumtaxat tradunt in metiendis delictis, statuit solum societatis damnum veram esse criminum mensuram. Quamvis autem haec ejus opinio prima fronte speciosa, et verosimilis appareat; tamen penitus corruit, ubi sedulo ad trutinam revocetur. Si enim, ut idem auctor contendit, solum societatis damnum vera esset delictorum mensura; jam omne illud tolleretur discrimen, quod certe inter-

cedit, inter crimina dolo commissa, et culpa (Cap. VI. §. III.), affectuum impetu patrata, et considerate ac plena voluntate (Cap. V. §, XII.): quod quidem non solum a delicti natura est alienum (Cap. III. §. ult.); sed etiam omnem destruit humanarum actionum moralitatem. In omnibus enim actionibus, ut valeant agenti imputari, praecipue spectandum est animi consilium (Cap. III. §. VIII.). At ubi solum societatis damnum statuatur esse delictorum mensura; cum illud produci etiam possit absque delinquendi consilio: jam patet eo ipso destrui humanarum actionum moralitatem. Alibi autem opportunius probabimus hujusmodi de mensura delictorum doctrinam publico quoque bono adversari. (1)

---

(1) In hoc proprie stat fallacia, atque imperfectio systematis *March. Beccariae*, haud vero in difficultate ei objecta a supra memorato *censore*; quod nimirum justa ejusdem systema damna furore etiam, vel casu illata crimina forent existimanda. Etenim propositio haec *delicta metienda sunt ex damno societatis* summopere differt ab hac alia propositione, scilicet *delictum non est actio hominis, sed solum societatis damnum crimen est*. Nescio cur, acutissimus alioqui, auctor citati operis omiserit obviam hanc cavilloso censori suo responsionem dare, eique regerere maluerit, *che un delitto fatto da un pazzo è meno dannoso del delitto fatto da un savio; poichè questo insegna a far dei delitti, e quello non dà altro esempio che di crudeli pazzie*. (*V. rispos. alle not., ed osser. ac XI.*) Sed praeterquamquod haec responsio non adeo clara est, et evidens, et

VIII. *Communis jurisperitorum criminalium sententia.*

Vulgus criminalium scriptorum delictorum quantitatem a poenis, quae ea manent, solet aestimare; ita ut apud illos majora habeantur crimina, in quae major infligitur poena, minora, quae minori poena (*Farinac. quaest.* 10. *n.* 61.) vindicantur. (1) Sed nihil excogitari potuit ineptius. Primo enim scriptores hi pro certo ponunt id, quod nunc quaerimus. Nunc siquidem quaeruntur a nobis conditiones illae, seu qualitates, quae valent efficere, ut crimina majori possint, vel minori poena compesci. Atque hoc adamussim est, quod velut jam inventum effertur a memoratis scriptoribus. Deinde ab eis pro certo ponitur illos, qui leges tulerunt nunquam errasse in dictandis, praescribendisque criminum poenis; sed justam semper observasse proportionem delicta inter, et poenas. Verum neminem arbitror adeo hospitem esse in jure crimi-

---

ut superius allata, ex ea sequeretur delictum ab amente commissum levius quidem esse reputandum; id autem satis non est: nam insuper probari oportet illud crimen nequaquam esse. Quod si nostra non adhibeatur responsio erit locus urgendi; quod sicut delictum commissum ab amente semper damnum affert societati, sic numquam desinit esse delictum.

(1) Hinc orta differentia criminum in levia, leviora, atrocia, atrociora, atrocissima, de qua sequenti *capite* §. 5. disseremus.

nali, qui ignoret apud omnes pene gentes saepe factum esse, fierique, ut graviores vel leviores criminum poenae legibus maneant delinquentes. Veterum Saxonum leges (*titul.* 4.) capitis poenam praescribunt adversus furantem equum, seu caballum, viri nobilis occisorem aere mulctant. Constitutionibus Siciliae falsam monetam scienter accipientibus mors imponitur, adulteris confiscatio irrogatur. (*Lib.* 3. *tit.* 4.) Singulares reconditasque generalis hujusce phaenomeni caussas heic retegere neque decet, neque oportet; et alibi opportunior disquirendi occasio redibit: nunc sufficit ejus effectus noscere atque experiri, ut intelligatur ineptam, fallacemque esse delictorum mensuram, quam vulgus sequitur criminalium scriptorum.

XI. Quid senserint accuratiores juris publici consulti.

Tandem juxta plerosque accuratiores juris publici consultos quantitas delictorum est in ratione composita societatis, et doli seu malitiae delinquentis. Etenim docuerunt delicta eo majora, vel minora esse aestimanda, quo majus minusque damnum in societatem derivat ab externa actione; et simul quo major, aut minor malitia appareat inesse actioni internae; (1)

(1) *S. Joan. Chrysostom.* (*lib.* 3 *de sacerdot.*) *Non enim ad solam mensuram delictorum poena imponenda est* (nimirum habita dumtaxat damni

delictum siquidem ex utraque interna, et externa actione coalescit (Cap. III. §. III.). Quae doctrina, ut quisque intelliget, qui nostra de natura delicti principia in mentem revocaverit, eis valde videtur esse consentanea. Coeterum necesse est fateri eam non levibus obnoxiam esse difficultatibus. Profecto rationi consonat, nec a re est alienum asserere, crimen majus, minusque esse, quo leviores sunt gravioresque, idest quo magis, vel minus *intensae* sunt ambae internae, et externae actiones, quae illius essentiam constituunt. Sed quoniam non solius damni societatis, et doli, seu malitiae delinquentis ratio est habenda in graviori, vel leviori poena adversus delictum imponenda; proinde exposita de criminum quantitate doctrina videtur adhuc minus esse profecto quantitas enim delictorum est in ratione magis composita; cum non solum ex damno societatis. et malitia delinquentis, sed ex aliis etiam conditionibus, seu qualitatibus debeat aestimari, ut jam tandem ostendere aggredimur.

---

ratione, quod ex delicto proficiscitur): *sed et inquirendum quis fuerit ejus, qui peccavit animus*. *Anton. Genuensis* (*de Jur et offic. pag.* 96.) *Quantum damnificare quis voluerit, et intulit injuriarum*, scribit, *conficere veram delictorum quantitatem. Siquidem*, subjungit, *quantitas criminum ab utraque est caussa, prava voluntate, et quantitate laesorum jurium, illataeque injuriae*. **In idem recidunt *Grotii*, et *Puffendorfii* sententiae de criminum quantitate, quamvis angustioribus comprehensae limitibus.**

X. *Systema nostrum.*

Quoniam nos in criminibus quantitatis nomine intelligimus rationem, quam secum invicem habent eae conditiones, seu qualitates delictorum, quae debent influere ad majores, vel minores poenas adversus ipsa imponendas (§. II.); ideo oportet, ut has omnes conditiones, seu qualitates simul conjungamus, atque ab eis delicta metiamur. Cum autem ipsae magna ex parte pendeant ex generalibus doctrinis, quae circa poenas locum habent, mutuabimur *a libro II. horum elementorum*, qui *erit de poenis generatim*, sequentes propositiones. I. Omne delictum eo magis, minusque puniendum est, quo magis, minusque nocet societati, idest quo magis minusque interest publici privatique boni ne admittatur. II. Tanto magis crimen puniri debet, quanto magis sua voluntati delinquentis libertas, et intellectui necessaria cognitio constitit: hoc sequitur ex natura actionum hominis moralium; hoc praeterea exigit quoque communis utilitas; publicumque bonum societatis. (1) III. Quo periculosius est exemplum, quod aliis delicto praebetur; eo gravius illud

---

(1) Omnes fere juris publici consulti asseruerunt communem quoque utilitatem, bonumque exigere, ut tanto magis crimen debeat puniri quanto plus sua voluntati delinquentis libertas, et intellectui necessaria cognitio constitit. Sed a nemine forsan id deductum est ex suis veris principiis, atque evidenter demonstratum, quod nos praestare sequenti libro conabimur.

vindicandum est, nempe quo facilius crimen, et committi, et occultari potest, eo severioribus impositis poenis impedire oportet, ne admittatur; idque exigit publica, et privata securitas. VI. Quo plures, et vehementiores sunt causae, quae homines ad aliquod crimen patrandum impellunt, eo severioribus indictis poenis ab illo gerendo avertendi sunt homines, ut quantum fieri potest libretur impulsus delinquendi cum metu poenarum. Singulas has propositiones sequenti libro a nobis demonstrabitur fluere ex fine poenarum, cohaerere rationibus cur justae sunt poenae, et necessariae in statu civili, promanare ex privato, communique bono, ex publica salute, quae suprema lex esse debet. Interea colligendum est, ac statuendum quantitatem delictorum esse in ratione composita singularum conditionum, seu qualitatum criminibus inhaerentium, quas superioribus propositionibus complexi fuimus, nempe I. damni societatis, II. libertatis, et cognitionis delinquentium, III. mali exempli prodeuntis ex crimine, IV. impulsus ad delinquendum, et *exponentem* compositae hujus rationis veram esse delictorum mensuram, unde ipsorum quantitas est aestimanda. (1)

---

(1) Quod nos heic proposuimus, enucleavimusque systema visum est laudato *Cremano* (cit. loc.) *non leviter* implicatum; *atque impar solvendis plurimis juris nostri quaestionibus*. Secus sensit qui nostrum hoc opus severe ad trutinam revocavit, commentariisque suis luculenter illustravit

CAPUT XIV.

Differentiae delictorum.

I. *Delicta multifariam inter se differunt.*
II. *Ratione doli, vel culpae* 1. *alia proprie et vere delicta sunt, alia quasi et quodammodo.*
III. *Ratione personarum, quae delinquunt* 2. *delicta alia communia sunt, alia propria alicujus generis personarum.*
IV. *Ratione modi, quo delicta patrantur* 3. *alia notoria, alia occulta sunt.*
V. *Ratione quantitatis delicta* 4. *graviora sunt alia, alia leviora.*
VI. *Rationis nominis, quo designantur a legibus delicta* 5. *aliae nominata, alia sunt innominata.*
VII. *Ratione formae judicii, qua olim Romae delicta cognoscebantur* 6. *sunt alia publica, alia privata.*
VIII. *Ratione judicum, qui de delictis cognoscunt* 7. *alia ecclesiastica, alia saecularia, alia mixta sunt.*
IX. *Ratione poenae delicta* 8. *alia capitalia sunt, alia nec capitalia.*

---

doctissimus *Adv. De Ferrante* (V. Not. 83) In hoc conflictu opinionum unusquisque quam mavult sequatur: nos vero a systemate nostro nequaquam recedemus.

I. *Delicta multifariam inter se differunt.*

1. Reliquum esse videtur, ut postquam genuina principia constituimus, ex quibus, aestimanda est quantitas delictorum (Cap. anteced.), nunc quomodo, et quatenus ea differant inter se expediamus. Ita demum perfecta, atque ut arbitror, numeris omnibus absoluta erit tractatio, quam primo hoc elementorum juris criminalis libro instituimus, *de delictis generatim*.

2. Age ergo, omnia fere delicta multiplici sub adspectu possunt intueri, prout ad diversas eorum circumstantias diversas quoque habent relationes, distincte considerandas. Hinc est, quod non una ratione discrimen intercedit diversa inter delicta, pluresque extant criminum *differentiae*. Ac earum quidem aliae jure romano expressae inveniuntur, aliae a rerum criminalium scriptoribus indicatae, propositaeque fuerunt. Singulas autem hasce differentias eo ordine nunc numerabimus, atque exponemus, qui concinnior nobis, opportuniorque videbitur.

II. *Ratione doli, vel culpae 1. alia proprie et vere delicta sunt, alia quasi et quodammodo.*

Prima, ac praecipua delictorum differentia oritur ab animo delinquentium. Interest siquidem maximopere, utrum quis dolo, an culpa deliquerit. Ex proposito namque improbum iniit delinquendi consilium, qui dolo peccavit (Cap. V. §. III.). Ast in eo qui culpa incidit in delictum, *negative* dumtaxat adfuit delinquendi consilium (Cap. VI. §. III.). Hic oscitantia potius,

et negligentia peccavit; ille malitia deliquit, considerate, cogitato: unde vere delictum contraxit secus ac alter, qui quasi deliquisse dumtaxat videtur (Cap. VI. §. IV.). Ratione igitur doli, vel culpae, unde homines delinquunt, (V. *Bohemer. elem. jurisp. crim. sec. 1. cap. 2.* §. 29.) alia vere, et proprie delicta sunt, alia quasi et quodammodo. (1)

III. Rationem personarum, quae delinquunt 1. delicta alia communia sunt, alia propria alicujus generis personarum.

Si ab animo delinquentium ad personas ipsas, quae deliquerint, considerandas transeamus, aliam habebimus criminum differentiam. Quippe delicta, vel ita comparata sunt, ut a quibuscumque personis possint committi, vel ea nequeunt patrare, nisi certae solum personae. Illa *communia* habentur: nemo enim non potest committere, ut furta, homicidia. Haec vero sunt *propria* quarumdam dumtaxat personarum; nempe ii soli illa committunt, qui alicujus sunt

(1) Haec differentia jure romano proposita, atque expressa habetur. (*V. Instit. lib. IV. tit. V. ubi interpr.*) Ea philosophiae ferri debet accepta, cujus sacris, qui non erant initiati, ii olim Romae minime audebant jurisprudentiam profiteri, quae est ipsa philosophia a contemplatione traducta ad hominum negotia, ususque communes.

conditionis, ordinis, coetus, collegii. (1) Sic propria militum exempli gratia, aut clericorum ea dicuntur delicta, quae ab utrisque qua clericis, atque militibus perpatrantur. Miles, ut hostium potiatur excedit agmine, aut laboris pertaesus stationum deserit. (*Dig. lib.* 49. *tit.* 16. *leg.* 1., *et* 3.) Delicta sunt utique ista peculiaria militum, et quae proinde *militaria* vocantur. (*Donel. ad Leg. et militibus cod. de milit. testam. tom.* 8. *edit. luc.*) propria quoque clericorum solummodo sunt illa admissa, quae ipsi adversus sacrorum canonum praecripta gesserint, veluti ambitus superioris ordinis pecunia sustentatus, irreverens sacrorum ministeriorum tractatio, etc.

---

(1) Diversitas ordinum, ac conditionum necessario sequitur ex indole civilis, in quo vivimus, status. Cum enim primo hic constare non possit, nisi imperent alii, alii obediant; inde nata potissima civium inter se differentia; cumque praeterea alii aliud vitae genus, conditionemque in civitate sequantur: hinc est, quod alii, atque alii coetus sint, sive ordines, in quos veluti in classes cives fere omnes dispertiuntur. Jam vero cum quisque ratione muneris, exercitii, vitae generis, quod sequitur, delinquere possit; proinde singulis personis, qua alicujus conditionis, ordinis, coetus propria sunt quaedam, et peculiaria delicta. Sic proprium est magistratuum crimen colludere cum reis, mercatorum monopolia exercere etc.

IV. *Ratione modi, quo delicta patrantur*
3. *alia notoria, alia occulta sunt.*

1. Sed nulla sunt fere delicta sive communia ea sint, sive quarumdam personarum propria, quae et clam, et palam committi non possint. Itaque hoc sensu unum idemque crimen interim occultum esse potest, interim vero notorium. Furtum exempli gratia plerumque quidem clam peragitur, et remotis testibus: sed interdum fur ita improbus est, ac manifestarius, ut vel inspectante turba audeat animose furari. *Ratione* igitur *modi*, quo delicta committuntur, possunt ea vel *notoria* dici, vel *occulta*: primum si coram aliis, et palam; alterum si clam, nulloque observante patientur.

2. Scriptores ferme omnes, qui hactenus de delictis egerunt, ultra sermone progressi, tradunt delicta notoria esse, quae ita sunt manifesta, ut nequeant a reo inficiari. (*Farinacc. quaest.* 418. *num.* 107. *Clarus.* §. *fin. quaest.* 9.) Hic certe effectus oritur ubi delicta palam commissa sunt, et multitudine inspectante. Incredibilis namque audaciae esset, aut dementiae id negare, de quo milleni te possunt testes convincere. Qui potuisset *Absalon* inficiari se thorum temerasse paternum, cum impudentissimo ausu patris sui concubinas coram universo populo constuprasset? (*Reg. lib. cap.* 13.) Haud tamen memoratis assentior scriptoribus, qui inhaesitanter subjungunt in notoriis opus non esse probationibus. Nam, ut coetera omittam, decipi vulgus facile potest oris similitudine, aut vi phantasiae percitus ludificari. Ecquis nescit sensus plerumque incautos fallere, aliquando attentos etiam,

sollertesque in errorem inducere ? Quid vero si fuerit data opera multitudini impositum? Quamquam nulli essent ignota furta, rapinae, concussiones, quas *Verres* in Sicilia exercuerat: tamen quaestio Romae instituta, inducti testes, nec nisi sollemniter, legitimeque probatis latrociniis, alioqui notissimis, repetundarum ille damnatus est. (*Tull. act.* 7. *in Ver.*) Delicta autem occulta ea esse scribunt iidem doctores, quorum probatio ab iis, quae communiter eveniunt, haud facile deducitur; unde concludunt esse probatu difficilia; cui quidem assertioni haud repugno. Crimen *Ammonis* ejus generis fuit, qui remotis arbitris *Thamar* sororem accitam, ut pharmaca ministraret, suo in cubiculo violavit. (*Reg. cit. loc.*) Sed quo occultiora sunt delicta, et difficiliora probatu; eo ne leviores, ut ipsi docent, probationes sufficient, eruntque admittendae nutantes conjecturae, incerta indicia? Rem hanc omnem gravissimi momenti discutiemus, fuseque tractabimus, ubi de judiciis criminalibus. Neque enim heic locus de ea quidquam dicendi. (1)

---

(1) Clariss. *Caravita* (*Instit. criminal. lib.* 1. §. 1. *num.* 22.) post doctissimum *Matthaeum* erudite observavit *Baldum* turpiter esse deceptum, qui jure romano notoriorum criminum mentionem fieri scripsit. *Comment. in leg.* 1. *dig. de accus.* Nam notoria, vel notoriae, quae ea in lege memorantur, nihil aliud significant, interpretante magno *Cujacio* 1. *observ.* 33. quam elogia, et litteras curiosorum, et Irenarcharum, quas ad cognitionem magistratus mittunt.

V. Ratione quantitatis delicta 4. *graviora sunt alia, alia leviora.*

1. Jam vero constat clam aeque, ac palam commissa delicta, non omnia esse paria, sed eorum alia *leviora* esse, alia *graviora*. Quantitas delictorum nobis est in ratione composita I. damni societatis, II. libertatis, et cognitionis delinquentium, III. mali exempli prodeuntis ex crimine, IV. impulsus ad delinquendum (Cap. XIII. §. X.). Itaque quo majus damnum ex crimine obvenit societati sociisque, major constitit delinquenti libertas atque cognitio, periculosius est malum exemplum ex delicto manans, vehementior demum impulsus ad delinquendum; crimen gravius erit: contra levius. Ratione igitur quantitatis delicta leviora sunt, vel graviora: et haec criminum differentia prae coeteris meret observari; nam pendet ab ea proportio, et distributio poenarum (Cap. XIII. §. I.).

2. Sed apud rerum criminalium scriptores, qui delictorum quantitatem communiter meriti sunt a gravioribus, vel levioribus poenis, quae juxta leges ea manent (Cap. XIII. §. VIII.), vulgaris est delictorum differentia in levia, atrocia, atrociora, atque atrocissima. (*Carpzov. prax. crimin. par.* 3. *qu.* 201. *n.* 60. *ros.*, *prax. crimin. cap.* 6. *num.* 18.) Quae delicta levi poena coercentur, puta mulcta, ea levia esse iidem tradunt scriptores: atrocia autem, quibus ultra relegationem, sed infra mortem, poena legibus imposita est. At atrociora vocant delicta, quae morte puniuntur; atrocissima tandem, quorum poena mors est exquisito aliquo, acerbiorique cruciatu inferenda velut igne,

VI. Ratione nominis, quo designantur a legibus delicta 5. alia nominata, alia sunt innominata.

Pleraque porro crimina, praesertim vero graviora[1], peculiare nomen habent, quo designantur a legibus, et ab aliis criminibus distinguuntur. Sed aliquando tamen nonullae possunt, solentque occurrere actiones criminosae, quae distincto, sibique proprio nomine haud efferuntur; nimirum quamvis generali legum prohibitione comprehensae; peculiare tamen eis nomen non est a legibus inditum, veluti verberare, vi domum alienam ingredi, etc. Hinc alia prodit criminum differentia in *nominata*, et *innominata*. (1)

---

(1) Jure romano vix ullum reperiri crimen innominatum se non dubitare, quin affirmet, scribit *Matthaeus*, (*proleg. de crim. cap.* 4. *nu.* 13.) nisi stellionatum excipiendum putes, qui tunc demum objicitur, cum deficit alterius criminis appellatio. (*Leg.* 3. §. 1. *dig. de stellion.*) Sed jure canonico multa habentur admissa clericorum tam in sacris peragendis ministeriis, quam in suorum munerum exercitio, aut vita sanctius ducenda, quae licet poenis coerceantur a sacris canonibus; nullum tamen habent sibi ab eis impositum nomen, sed nanciscuntur dumtaxat nomina facti, ut observavit *Decianus* (*tract. crim. lib.* 5. *cap.* 2. *num.* 9.). Eorum centum, et ultra sparsa in corpore juris canonici collegit *Raynald. t.* 1. *ad c.* 1. *supplet.* 5.

VII. *Ratione formae judicii, qua olim Romae delicta cognoscebantur* 6. *sunt alia publica, alia privata*.

1. Coeterum delicta, cujuscumque generis ea demum sint, debent cognosci in judicio, cujus instituendi non una olim Romae ratio, formaque fuit. Alia enim judicia publica erant, quae a praetoribus exercebantur a populo constitutis, et in quibus unicuique civi jus accusandi patebat; alia vero judicia erant privata, in quibus privati actione civili persequebantur damnum sibi illatum alieno delicto apud civiles magistratus. Hinc prodiit, quae jure romano princeps celebriorque est, criminum differentia *in publica, et privata*. Publica ergo delicta vocabantur, quae ex lege quadam descendebant publicorum judiciorum, poterantque a quovis e populo jure non impedito accusari. (*Dig. lib.* 18. *tit.* 1. *leg.* 4.) Privata vero dicebantur, de quibus ad privatum commodum agebatur, quaeque ii solum persequebantur, quibus damnum obvenerat. (*Instit. tit. de priv. delic.*) Sed sensim delicta omnia coeperunt Romae extra ordinem cognosci a magistratibus qui praeerant criminali jurisdictioni; unde eo jure, quod sub imperatoribus invaluit, delicta cujuscumque generis fuerint, *extraordinaria* evaserunt. (1)

---

(1) Praeter publica, et privata, etiam extraordinaria judicia Romae aliquando exercebantur. Si nimirum quaedam essent atrocius admissa, de quibus nullae extarent leges, ea non ab iis,

2. Nunc moribus totius fere Europae gentium nulla sunt delicta privata, sed omnia publica censentur; eo quidem sensu, quod omnia crimina sive directim, sive reflexim, tandem recidunt in rempublicam (Cap. III. §. II.), cujus

---

apud quos ordinariae criminum quaestiones publicis exercebantur judiciis, sed extra ordinem ab aliis supremis reipublicae magistratibus, puta, consulibus, cognoscebantur, et poenis vindicabantur ipsorum arbitrio irrogatis (*V. praevium animad. ad Sigon. tom.* 11. *thes. antiq. rom.*) Jam vero cum vetus publicorum judiciorum mos, qui immutata reipublicae forma summae unius potestati minus conveniret, *Tiberii* artibus primum, deinde sequentium imperatorum constitutionibus recesserit ab usu; coeperunt publica delicta a praefectis, et praesidibus extra ordinem cognosci, et vindicari. Et quoniam delicta privata reflexim ipsa quoque in rempublicam recidebant; ideo consuetudo irrepsit, ut laesus suo lubitu posset tam civili actione persequi, quod ei nocitum fuerat privato delicto, quam criminaliter ad vindictam agere, et ad poenam delinquenti infligendam illius arbitrio, qui praerat criminali jurisdictioni. (*Leg. ult. dig. de. injur.*) Tandem judicia privata, et consequenter delicta, penitus extraordinaria evaserunt; ita ut, quemadmodum scribit Cujacius (*Lib. VIII. Observat. cap.* 33.) *omnia extra ordinem agantur omni ex caussa*. Nobis, nec forsan immerito, blandimur paucis heic multiplices illustrasse quaestiones, in quibus enodandis aqua haesit quampluribus, eruditis etiam interpretibus juris romani.

summopere interest ea et cognosci, et puniri. Quod fit institutis criminalibus judiciis apud magistratus, qui publicae potestatis vice criminalem jurisdictionem supra cives exercent. Nec amplius tamen incolumis viget libertas, quae olim Romae unicuique inerat publica accusandi delicta. Usu enim, legibusque obtinuit, ut onus, et cura delicta quaecumque accusandi in certas personas incumberet, quales sunt fisci advocati, et procuratores. (1) Quod sane constat

---

(1) Sub Augusto duo primum creati fuere magistratus, praefectus nempe aerarii, et procurator fisci, quorum alter in urbe, alter in provinciis pecuniam publicam administraret; et si quid de ea controverteretur, jus quoque dicebant. (*V. Cujac. in leg.* 1. *dig. de jur. fisc.*) Sed quoniam non adeo visum est aequum, ut in fisci caussis iidem et patroni essent, et judices, sub imperatore Adriano de constituendo fisci advocato cogitatum, (*Lege non intelligitur* §. *Multa dig. cod. tit.*,) cujus erat fisci jura tueri sive in urbe, sive in provinciis, atque instantibus delatoribus bona vacantia, caduca, thesauros, mancipia vaga etc. Fisco, seu principis aerario addicenda postulare: cumque publica delicta quandoque a delatoribus patefierent, unde reorum bona essent in fiscum inferenda, criminibus quoque persequendis ob aerarii commodum vacare consuevit. Deficientibus vero delatoribus ob falsas eorum accusationes, maxime sub imperatore Honorio (*Leg. deferre* 18. *dig. de jur. fisc.*) fisci advocato tantum, et publico aerario tuendo, et criminibus deferendis praesse datum fuit, ut docet citatus Cujacius

melius esse comparatum. Praeter enim quam quod sic opportune est consultum, ne delicta inopia accusatorum publicam cognitionem, et animadversionem evadant; privatis civibus ab accusando remotis magna ex parte interclusus est aditus discordiis, odisque privatis, quae ex veteri accusandi licentia, ac libertate non poterant non frequentia, et gravia oriri. (V. *Garpar. contrarent. lib.* 3. *de republic. venet.*) Vix nunc in usu videmus, ut privati, ubi suam, vel suorum persequantur injuriam, accedant ad accusandum. Quod si quaedam excipias crimina, in quibus observatur, ut non nisi ex certarum personarum querela de eis quaestio instituatur; etiam per inquisitionem, ut ajunt, in delictis procedunt magistratus, qui praesunt criminali jurisdictioni, quemadmodum *libro III. horum elementorum* fuse trademus.

---

in Paratil. cod. de advoc. fisc. eratque olim Romae unus tantum, deinde duo constituti, qui fiscalibus caussis vacarent. (*Leg. binos cod. eod. tit. V. Alphani jur. criminal. Lib.* 1. *tit. XVIII.* §. 11.) Hinc derivatus mos, qui nunc, ut innuimus, in tota fere viget Europa, ut accusantibus fisci patronis in crimina inquiratur, reique puniantur. Sed quae tuendi aerarii, et crimina persequendi erat olim conjuncta provincia, ea nunc fere ubique fere est divisa.

VIII. *Ratione judicum, qui de delictis cognoscunt, 7. alia ecclesiastica, alia saecularia, alia mixta sunt.*

Quoniam vero ratione diversi status, et conditionis diversae sunt judicum personae, apud quas criminum quaestiones exercentur; hinc alia nascitur criminum differentia. Duae apud christianos agnoscuntur distinctae, et supremae potestates, imperium, et sacerdotium. Illi qua cives subsumus vi socialis foederis unde civilis subsistit societas; huic coelesti institutione subjicimur qua sanctissimae christianae religionis alumni. Utrique sua constant supra homines jura. (1) Si crimen ergo a civili magistratu cognoscatur, tunc prophanum vulgo dicitur a jurisconsultis criminalibus, vel *saeculare*. (*Clar.* 5. *sent.* §. 1. *n* 7.) Delicta vero, quorum cognitio instituitur apud sacros ecclesiae antistites, appellantur ecclesiastica. Tandem *mixtorum* criminum, seu mixti fori nomine veniunt, quae ab utraque civili, et ecclesiastica potestate delicta cognoscuntur.

---

(1) Haec si voluisset saepe a nobis laudatus *Matthaeus* animadvertere, haud certe hanc criminum differentiam amare irrisisset, ut ecclesiasticae potestati invidiam crearet, clericosque contumeliose traduceret, (*Prolegom. de crimin. cap.* 4. *n.* 6.) Qui libris alios docere profitentur, omnibus sese exuant oportet praejudicatis opinionibus educationis, aetatis, consuetudinis, sectae etc. Hac in re laboravit Matthaeus, homo heterodoxus; quod monitum volui lectorem, ut caveat a falsis ejusdem doctrinis circa ecclesiasticam potestatem.

IX. *Ratione poenae delicta 8. alia capitalia sunt, alia nec capitalia.*

Delicta in judiciis legitime cognita, ac comprobata poenae tandem premere debent, ac vindicare. Ratione igitur poenae (1) delicta alia *capitalia* sunt, alia *nec capitalia*. Jurisconsulti romani praeter naturale, aliud insuper fictione juris civile caput agnoscebant, quod ab eis definiebatur status, vel conditio hominis in libertate, civitate familia consistens. (*Instit. tit. de cap. de minut.*) Hinc capitalibus delictis ea quoque ipsi accensebant, quorum reis hujusmodi civile caput libertas, puta, aut civitas adimeretur. Proprie tamen capitalia sunt crimina, quorum poena mors est. Coetera delicta, quae salvo reorum capite aliis poenis coercentur corpus affligentibus, aut restrigentibus commoda vitae, aut marsupium turbantibus, aut demum aestimationem, famamque laedentibus sunt (*Bohemer. loc. supra cit.*) non capitalia. (2)

---

(1) A diversa qualitate poenarum, quae a variis magistratibus in Italiae regno juxta constitutionalia statuta nunc infliguntur, generalis divisio delictorum educta habetur in novo poenali codice ibi promulgando, scilicet in delicta *di pena d' alto criminale*, *di pena correzionale*, *e di pena di polizia*. Qui ad illum coagmentandum delecti sunt ingeniosi doctique jurisconsulti non diffitentur (*Rapport. p.* 1. *pag.* 97,) se ex peculiaribus fuisse circumstantiis adactos ad generalem hujusmodi adsciscendam sequendamque criminum divisionem.

(2) Aliae habentur apud criminales jurisconsultos delictorum differentiae, velut in delicta,

CAPUT XV.

Divisio delictorum.

I. *Animadversio.*

1. Si quis vel leviter animadvertat ad varias, quas superiori capite recensuimus criminum differentias, facile intelliget nullam esse inter eas, quae commode possit generalis divisionis loco adhiberi. Nam primo innituntur pene omnes extrinsecis criminum circumstantiis, quae parum, aut nihil conferunt ad aptae divisionis limites fingendos, ac designandos. Deinde nequaquam pares sunt universas criminum species sub se continere, eumque exibere characterem, qui peculiaris unicuique delicto, unum eorumdem genus ab altero genere proprie distinguit. Sed

---

quae omittendo fiunt, et quae committendo patrantur, in delicta excepta, ut vocant, et non excepta, etc., quas vel quia levioris momenti sunt, vel scitu minus necessariae, consulto praeterimus, ne nostra tempora frustra terere arguamur.

nihilominus, qui hactenus de delictis singulatim egerunt, aliquam ex eisdem differentiis, quam in enumerandis, exponendisque singulis criminibus sequerentur, amplexi sunt; praesertim vero illam, qua delicta dispertiuntur in saecularia, ecclesiastica, et mixta, seu mixti fori (Cap. XIV. §. VII.), nec quidem immerito; cum nulla sit inter eas commodior, usuique forensi opportunior divisio

2. Sed nobis novam juris criminalis tradendi viam non infelici, quemadmodum speramus, ausu ingressis, novam proponere, atque in medium afferre et opportunum, et necessarium videtur criminum differentiam, quae undequaque divisionis nomine digna sit, et quam commode sequi, ac adhibere possimus postremo horum elementorum libro, qui erit de delictis, et poenis speciatim. Quam quidem divisionem, etsi ingenui, ducimus esse pudoris fateri excogitatam, et propositam primum fuisse ab eo perspicacissimo viro, qui de legibus hac aetate prior est ausus philosophari; (*Montesq. esp. des Loix liv.* XII. *chap.* 4.) tamen sic hausimus ab eodem, atque ita rursus subegimus, ut nostram quodammodo fecisse possimus consideranti videri.

II. *Delicta dividuntur in quatuor genera*

1. Age ergo, omnia quidem delicta ita sunt comparata, ut vel societatem directim afficiant, (et consequenter religionem) vel socios primario laedant, quae ipsa quoque reflexim recidunt in societatem (Cap. III. §. II.), in quam ut securius, commodiusque viverent, et felicitatem eatenus perfectam mentis scilicet et corporis,

quatenus scilicet sinit misera labilisque rerum humanarum conditio, assequerentur, homines cojerunt (Cap. II. §. II.). At praeter generalia haec universorum criminum objecta; sedulo consideranti patebit, a speciali, ut ita dicam, objecto, in quod singula delicta proprie ac peculiariter feruntur, et tendunt exoriri characterem, quo unumquodque flagitium a reliquorum criminum turba secernitur, atque distinguitur. Quatuor autem esse videntur specialia hujusmodi objecta, religio nempe, boni mores, societas ipsa, et membra societatis. Societas quidem, quatenus ejusdem tranquillitas directim perturbatur; socii quatenus eorum securitas primario laeditur: religio vero quatenus violatur, et boni mores quatenus corrumpuntur, atque evertuntur. Si attendas diligenter, nullum dubio procul invenies crimen, quod praeter memorata generalia objecta proprie, et peculiariter in aliquod non impingat ex specialibus illis objectis. Saepe profecto quod bonis moribus adversatur crimen, idem laedit civium securitatem, et a quo delicto violatur religio, ab eo etiam aliquando tranquillitas reipublicae perturbatur. Verumtamen satis patet singula delicta signanter, ac magis in unum prae alio ferri ex memoratis objectis; nec quod praediximus impedit, quin debeat uniuscujusque flagitii character determinari a speciali objecto, cui praecipue adversatur. Quaecumque ergo delicta primario, ac peculiariter vel religionem violant, vel bonos mores; vel reipublicae tranquillitatem, vel singulorum denique civium securitatem intervertunt. Haec, quae ex speciali objecto, et charactere, cuique delicto peculiari; nascitur genuina, atque universalis criminum

differentia. Nobis erit *divisio delictorum*, quorum quatuor sequentia genera omnes sub se species complectuntur. Itaque delicta dividimus in ea I. quibus religio violatur, II. quae bonis moribus adversantur, III. quibus reipublicae tranquillitas perturbatur, IV. quae singulorum civium securitatem laedunt. Delicta, quibus societas directim afficitur; et delicta, quae socios primario laedunt veluti trunci sunt infaustae arboris *mali civilis*, cujus radix humanae naturae corruptio, atque in vetitum nitens hominum ingenium, fructus vero damnum societatis et sociorum. (Cap. III. §. II.) Ab illis quatuor quasi rami germinant delicta religionem violantia, delicta bonis adversa moribus, delicta tranquillitatem reipublicae perturbantia, et delicta singulorum civium securitatem laedentia, qui latissime proferuntur ad inficiendam, obscurandamque ferali influxu, gravique umbra suarum, ut ita loquar, frondium civilis vitae serenitatem.

2. Coeterum operare pretium est singula heic percurrere, et breviter definire delicta, quae ad unamquamque pertinent superius delineatam criminum classem. Hoc namque exequi oportet quisquis generum divisionem molitur, proponit, ut scilicet species, quae sub eis veniunt, recenseat. *At non mihi*, ut cecinit opportune *Virgilius* (*Aeneid. lib.* VI.) *si linguae centum sint, oraque centum, ferrea vox omnes scelerum comprehendere formas possem*. Postquam enim homines in hunc cojerunt, in quo vivimus, civilem statum, tum praeter obvia cuilibet animanti, plurima alia industria, ingenioque effinxerunt suorum affectuum, at appetituum irritamen-

ta; tum innumeris fere legibus sociali statui necessariis suas coacti sunt actiones attemperare. Multiplicatis legibus, auctis cupiditatum objectis, multiplicata sunt delicta, aucta hominum nequitia, adeout et ingens sit numerus delictorum, quibus misere obruuntur, et eorum nequitia eo usque processerit, ut vere jam olim quereretur *Satyricus* (*Satyr. III.*) nil futurum ulterius, quod humanis moribus adderet posteritas. Itaque mihi foecundo culpae saeculo scribenti de delictis, sat erit graviora exequi, ac recensere facinora, et ea, in quae solent homines frequentius incurrere. Incipiam vero ab illis, quibus religio violatur.

III. *Delicta quibus religio violatur.*

1. Nihil pietate in Deum, ac religione sanctius debet esse generi hominum, quibus sublatis fides etiam, et societas humani generis, et una excellentissima virtus justitia tollatur oportet. (*Cic. de natur. deor. lib.* 1. *cap.* 2.). Nam si spes sit fallendi civiles sanctiones, quas aliquando non impossibile eludere; jam praecipites in scelera, atque delicta ruent homines, quos nullus coercet numinis metus, nulla religionis impedit reverentia, quin suis cupiditatibus obsequantur. Hinc semper est existimata religio basis, et fundamentum cujuslibet humanae societatis; (*Warburton della divina missione di Mosè.*) adeo ut quemadmodum scribit *Plutarchus* (*in lib. advers. Colotem tom.* 2. *oper.*) facilius sit absque solo civitatem aedificare, quam eam sine religione constitui, constitutamque

subsistere posse. (1) Impietas, siquidem, (2) coeteraque in religionem admissa, cum basim evertant, et fundamentum concutiant humanae societatis, quod ipsa est religio; directim fini adversantur, propter quem homines in civilem

(1) Necessitatem religionis in societate omnes agnovere quicumque leges hominibus tulerunt: ideo religione tamquam basi sunt usi, cui cardo inniteretur universae eorum legumlationis. V. *Plutarch. et Warburton. in supra citat. oper.*

(2) *Petrus Baylius*, facile princeps recentiorum omnium liberi ingenii virorum, veritus non est pluribus in locis suorum operum contendere atheismum non solum societati minus superstitione noxium fore; sed etiam nihil damni ex eo societati obventurum; adeout subsistere possit societas, quamvis nulla in eadem profiteatur, vigeatque religio. Nullum isto impius effingi potest paradoxon, falsius, atque periculosius. Neque enim minus evidens est atheismum, (idem dic de prophanis systematibus deistarum, naturalistarum, ut vocant) sic esse societati damnosum; ut ejus constitutioni, et durationi directim adversetur; quam sit evidens geometricum illud axioma, si aequalibus aequalia addas, aut demas, semper erunt aequalia. Sed satis erit animadvertere, cujus usus sit in republica religio, effectus expendere, qui ab impietate prodirent, ut falsitas in oculos incurrat hujuscemodi paradoxi. Rem diligenter, acuteque pertractavit *Puffendorfius*, auctor non invisus liberi ingenii viris, cujus illustris est locus *lib. 1. de offic. homin. et civ. cap. IV. §. IX.* ubi compendiarie expositae sunt rationes, quibus omnia illorum sophismata invicte evertuntur.

statum convenerunt, atque in eo vivunt. Nihil vero magis turbat publicam tranquillitatem, privatamque concordiam dirimit, quam civium in religione dissensio. Quod docet historia, experientia confirmat. Quare violatarum religionum, ut *Seneca* testatur, alibi atque alibi diversa poena est, sed ubique aliqua. (III. Epist 6.)

2. Christiana sane religio (de hac enim nobis speciatim dicendum) quae sola vera, siquidem divinitus manifesta, fortius est vinculum humanae societatis, alidiusque monimentum imperii (Cap. III. §. II.). Nam ea tota, quod spectat ad officia erga alios praestanda, in mutua perfectissima versatur dilectione inculcanda: (*Joan.* XIII. 4.) Et generatim quidem fere nullum reperietur delictum, quo non appareat ipsa violata, si ad haec ejus praecepta exigatur. Quippe constat ex illis abstinendum hominibus esse ab iis omnibus admittendis actionibus, quae justis sacrae, civilisque potestatis legibus interdicuntur, ac prohibentur. Verumtamen neque hoc sub aspectu intuemur, nec hujusmodi amplissimo sensu delicta heic accipimus, quibus religio violatur. Sed ad hoc criminum genus ea solum flagitia referimus, quibus peculiari ratione laeditur Deus, christianae religionis majestas, certitudo, sanctitas, divina auctoritas, et potissima quaedam ejus praecepta pessumdantur. Itaque sub hujusmodi delictorum genere, quibus religio violatur, sequentes complectimur criminum species.

I. *Blasphemia*, qua voce a graeco verbo educta convicia veniunt, injuriae, maledicta, execrationes in Deum, divosque nefarie prolatae delictum est, quo non

solum divinitus revelata, sed naturalis quoque in singulorum sensibus, animisque insculpta religio violatur. Utraque enim homines docet non solum rectas, verasque de Deo opiniones mente esse habendas; sed etiam eum laudibus, et gratiarum actionibus jugiter prosequendum.

II. *Perjurium*, seu jusjurandum falsum, juramentum violatum, est contempta, quae in jurejurando inest religio, quoties aliquid falsum quasi Deo teste asseritur, vel promissum minime praestatur, divino interposito testimonio.

III. *Apostasia*, quae graeca vox latine redditur desertio, ab imperatoribus *Gratiano*, *Valentiniano*, *Theodosio* appellatur facinus violatae ac desertae christianae religionis, idest defectio a vera christiana religione.

IV. *Haeresis* graecum est nomen, quod latine sectam dicere possis. Apud ecclesiasticos scriptores haeresis nomine quodlibet dogma intelligitur orthodoxae religionis dogmatibus contrarium. Quo sensu communiter nunc accipitur haeresis, et crimen significat eorum, qui eligunt, ac profitentur falsa dogmata, et ab ecclesia damnata.

V. *Schisma* vox graecae originis scissuram latine sonat; et translate dissensionem quoque, seu discordiam. Schismatis nomine, ut docet S. Thomas, divisio intelligitur, qua quis se ipsum ab Ecclesiae catholicae, et romani Pontifi-

cis, qui centrum est ecclesiasticae unitatis, comunione separat.

VI. *Sortilegium* proprie est futurarum rerum per sortes, et superstitiosas observationes exploratio. In latissima significatione *magiam* quoque complectitur, id est genus omne superstitionis, artiumque magicarum.

VII. *Simonia* est crimen eorum, qui res spirituales commercio hominum exemptas audent venales habere. Crimini nomen venisse tradunt a *Simoni* mago, qui post promulgatum evangelium primus potestatem impartiendi *Sancti Spiritus* dona, atque charismata pretio comparare tentavit, ut aliis deinde venderet.

VIII. *Usura* significat usum, seu facultatem utendi aliqua re. Metonymice ponitur pro commodo, sive fructu ex rei alicujus usu proveniente. Et sic accepta usura criminis nomen est, in quod illi incidunt, qui contra divinum *Christi* praeceptum = *mutuum dantes nihil inde sperate* = lucrum capiunt ex mutuo, et aliquid paciscuntur pro usu foeneris pecuniae.

IV. 2. *Delicta, quae bonis moribus adversantur.*

1. Pudor, quem cunctis natura tribuit, (V. *Gumberland. de leg. nat. c.* 3. §. 46.) homines satis monere videtur corruptrices illas animorum corporis voluptates, quamvis procreandi caussa ab ipsa datas, et hanc unam ob caussam

retinendas; non aliter tamen, quam certo ordine, ac modo, certisque conditionibus, ac servationibns delibandas esse, atque hauriendas. (1) Quod sane fons est, ac fundamentum publicae privataeque vitae honestatis; ad quam qui conformantur mores (2), ii boni merito habentur, ac appellantur. Nihil autem heic aliud est vitae honestas, quam morum disciplina, verecundia, castitas ad modum, ordinemque composita, quem in decerpendis, fruendisque voluptatibus hominum procreationi conjugatis natu-

---

(1) Nonnulli inter novissimos liberioris ingenii philosophos veriti non sunt antiquam *Cyreniacorum* sententiam amplecti, et asserere pudorem non insitum natura hominibus esse, sed natum cum civili statu, acceptumque ferri debere praejudicatis opinionibus, quibus, qui vivunt in societate, a pueris imbuuntur. Et fuit etiam, qui ultra progressus audacter contendit pudorem commentum ab hominibus, veluti embamma voluptatis, nihilque alliud esse quam *une voluptè raffinèe*. Sed *Montesquieu* sequenti ratiocinio omnia diluit sophismata horumce Epicuri de grege porcorum: *Il est*, scribit, *de la nature des êtres intelligens de sentir leurs imperfections: la nature a donc mis en nous la pudeur, c' est-à-dire la bontè de nos imperfections. Esprit des Loix liv. XVI. chap XII.*

(2) Prudens lector facile intelliget bonos mores heic a nobis non accepi *in sensu philosiphico* pro inclinationibus voluntatis per veram virtutem emendatae; sed *in sensu vulgari* pro moribus compositis ad regulas naturalis pudoris.

ra; hominesque praescripserunt. Ac praepotens quidem naturae vox cum omnibus aeque insonet hominibus, vix ullae invenientur gentes tam immanitate barbarae, ac ignorantiae tenebris offusae, apud quas aliqua vitae honestatis, bonorumque morum non fuerit habita ratio. Hac de caussa bonos mores romani jurisconsulti naturales, omniumque gentium graviter, sapienterque appellarunt. (*Dig. lib.* 22. *tit.* 2. *leg.* 8.)

2. Si igitur homines impotenti libidine acti omnem exuant audaces pudorem, et nullum in venereis cupiditatibus modum adhibeant, ac servationem; in naturales leges, ipsamque naturam facere videntur, quae pudorem eis tribuit pro monimento honestatis, voluitque, ut ipsi stimulo perciti, et veneris voluptate illecti suavius, faciliusque ad genus suum propagandum allicerentur. Nec minus peccant in leges civiles, quae sollicitae, ut cives sanctis obsequantur naturae dictatis, ea sanctionibus suis munierunt, ac confirmarunt. Praeter quam quod, quae ratio nos movit, ut quae sunt admissa contra bonos mores recenseremus ante reliqua criminum genera, eadem ursit legumlatores ad illa acribus indictis poenis prohibenda et insectanda. Pudor enim est sepimentum virtutis, quo semel perrupto, ne reliqua quidem est ulla legum vis; et constat omnia fere delicta ab iis plerumque nasci flagitiis, in quae rapit homines coeca libido. (*Cic. de Senec.* VII.) Ecquis sane ignorat animis per libidinem corruptis nihil esse tam sanctum, quod non violatum, tam iniquum, quod non ausum? Hinc saepe amicitiae rescissae, societatis diremptae, distractae affinitates, foedera fracta, ac soluta perjurio: hinc manus frater-

no, civilique sanguine foedatae, familiae deletae, prodita patria, respublicae, et imperia eversa, atque collapsa. Et quamvis hujusmodi delicta ita sint comparata, ut religionem violent, a qua prohibentur, tranquillitatem perturbent societatis, civium denique securitatem laedant; tamen cum ea praecipue, ac directim bonis moribus adverseutur; proinde distinctum, ac peculiare constituunt delictorum genus, quod sequentes complectitur species.

I. *Stuprum*, quae vox proprie dedecus, maculam, turpitudinem sonat. Hinc stuprare latinis idem, ac foedare notissimi sunt hi *Nevii* versus;

Seseque ei perire mavolunt ibidem.
Quam cum stupro *redire ad suos populares*:

id est dedecore, infamia. Stricte acceptum criminis nomen est, et significat corruptionem virginis, aut viduae honeste viventis.

II. *Stuprum pueri*, vulgo audit *sodomia*, nomine a Sodomae incolis ad nefandum crimen traducto, qui ut narratur in sacris scripturis tanto scelere omnes erant coinquinati. Est corruptio pueri, cum natura, ut inquiunt imperatores; sexum mentitur, nec quid quaerit invenit.

III. *Adulterium*, ut *Festus* scribit, cujus mihi verior opinio, dictum est quasi ad alterum itio sive accessus, cum scilicet quis ad alterius uxorem se confert. Nam Romanorum jure adulterium corruptionem, ac vitationem praesefert ejus,

quae alteri nupta est, seu concubitum cum aliena uxore. Juxta sacras leges, quibus omnium christianarum gentium mores adhaerent, adulterium est violatio fidei conjugalis, quae a viro aeque, ac a foemina concubitu fit.

IV. *Lenocinium*, quo solent stupra, et adulterium conciliari, translate ponitur pro illecebra delinimento. Quoniam vero lenones animum adolescentium deliniendo seducunt; eorum officium crimenque lenocinium vocatur.

V. *Incestus* quamcumque pollutionem, et impuritatem generatim significat. Incestare namque Latinis idem erat ac impurare, et polluere. Est personarum, inter quas alioqui non esset futurum legitimum matrimonium, conjunctio, ac venerea commixtio contra pudorem, et reverentiam sanguini, et legibus debitam. Aliqui a cesto deducunt, idest cingulo veneris, quo in honestis nuptiis utebantur antiqui ad conciliandum maritalem amorem. Turpes enim nuptias, ideo incestas dici observavit vetus *Scholiastes ad Statii Thebaid.*) quia in eis cingulum illud honestarum insigne non adhibetur.

V.I *Venus monstrosa*. Hoc nomine designantur variae species nefandae, faedaeque libidinis, quae fini adversantur, in quem veneream cupiditatem natura procudit, cum scilicet haec non ea ratione, et modo exerceatur, qui ad ipsam explendam est a natura provide, suaviterque institutus.

VII. *Osculatio*, actus osculandi. Oscula, quae fere praeludia criminum omnium venereorum, ipsa sola peculiare crimen constituunt, quo irretiuntur, qui suavia rapiunt, figuntve mulieribus, intellige invitis.

V. 3. *Delicta, quibus reipublicae tranquillitas perturbatur.*

1. Quaecumque civitas nunquam satis constituta censetur, nisi a civibus ipsis sancta sit, ac venerabilis. (1) Quid namque prodest urbem muris circumdare, ut ab externa via defendatur, si intus lateant insidiae, ut ubi se occasio dederit, in commune damnum erumpant? Et sane civitas non tam aedificiis, moenibus constat; quam ex civium conjunctione coalescit, cujus diremptio, ac solutio interitum secumfert ipsius civitatis. (*Gravin. orig. jur. lib. III.* §. 10.) Quare hoc vel in primis grave putatur, si scilicet cives reipublicae statum, regimen, oeconomiam audeant labefactare; et inter crimina, quibus in civili societate locus patet, nullum est majus, quam in summam potestatem insurgere, cui omnes cives salutem suam crediderunt, in commune quidquam moliri, atque uno verbo

(1) Omnes, qui vivunt in civili statu meminisse debent, quod est sapienter scriptum a *Cicerone* in *somn. Scipion. nihil esse*, nimirum, *illi principi deo, qui omnem hunc mundum regit, quod quidem in terris sit acceptius, quam concilia, coetusque hominum jure sociati, qui coetus civiles vocantur.*

publicam tranquillitatem quovis demum modo, ac ratione perturbare. Suprema enim lex, populi salus.

2. Neque vero quidquam magis cordi esse civibus debet publica tranquillitate. Quemadmodum quippe nequeunt membra valere, nisi corpus universum sanitate fruatur; ita singulis civibus securitas constare non potest: si seditiones, discordiae agitent civitatem, et cives privata sua communibus commodis anteponant, (1) et publicam tranquillitatem perturbent. Bifariam autem publica tranquillitas perturbatur, vel proprie et directim, vel indirectim et improprie. Primum si status reipublicae concutiatur, aliquid quis machinetur in eos, qui rempublicam repraesentant, ac administrant si civitatis, civiumque quieti vis inferatur: deinde ubi peccatum sit in publica commoda, et damnum communi bono illatum. Ad utramque classem sequentia crimina spectant.

Proprie.

I. *Laesa majestas*. Majestas a magnitudine dicta est nihil aliud, quam cujusque rei dignitas, atque amplitudo. Heic majestatis nomine intelligitur magnitudo reipublicae; vel principis, qui rempublicam repraesentat, quam qui laedunt, crimen laesae majestatis admisisse dicuntur. Pluribus autem modis in hoc crimen incurritur.

(1) Nihil verius effato imperatoris illius philosophi: *quod examini non caducit, nec api conducit*. V. *M. Antonin. lib. VI.* §. 54.

II. *Perduellio* species atrocissima criminis laesae majestatis. Duellis apud priscos Latinos audiebat hostis: *per* heic teste *Cherisio* significat *perquam*, *valde*; unde perduellis idem, ac valde duellis, seu hostis. Est perduellio conspiratio hostili animo inita, vel exequuta adversus rempublicam, vel principem.

III. *Collegia illicita*. Collegium est plurium personarum coitio, atque societas quam non licet in Civitate habere sine publicae potestatis venia propter metum, ac pericula conjurationum, et sectionum.

IV. *Vis publica*, *et privata*. Vis heic accipitur pro violentia, seu injuria a civibus facta civibus, qua quies publice perturbatur. Si sic armis infertur *vis privata*, si cum armis, *vis publica* nunc vocatur.

V. *Crimen falsae monetae*. Moneta, pecunia signata *a monendo*, quia nota inscripta nos monet auctoris, et valoris. Si falsificetur, damnum commune oritur. Nam signum moneta evasit, et mensura rerum omnium, quae in hominum commercio positae sunt.

VI. *Peculatus* auctore *Festo* a pecore dictus est, quia ab eo, in quo veterum consistebant opes, initium fraudis esse coepit. Furtum audit pecuniae publicae, vel sacrae.

VII. *Crimen repetundarum*. Hoc committunt qui munere publico fungentes, ob judicandum, decernendumque pecuniam accipiunt quo magis, vel mi-

et directim indirectim et improprie.

nus officio suo satisfaciant. Ita dicitur a repetendis pecuniis, quas magistratus injuste extorserint.

VIII. *Fraudata annona*. Nomen ab *anno*, vel ab *alo*, quasi alimonia, res frumentaria, et quidquid ad annuum victum reponitur. Contrahunt hoc crimen qui quomodocumque dolo malo caritatem promovent, et annonam flagellant, vel maxime peccantes in publicum commodum.

VI. 3. *Delicta, quibus singulorum civium securitas laeditur.*

1. Constat homines, ut coetera animalia, statim ac nati sunt, ipsos sibi conciliari natura, et ab interitu alienari, iisque rebus quae interitum videantur afferre. (*Senec. Epistol.* 121.) His veluti calcaribus impelluntur homines ad curam propriae salutis, et ad quaerendam sibi, comparandamque securitatem vacuam a metu, omnisque periculi expertem. Verumtamen a nulla alia re, quod valde mirandum, magis est homini metuendum, quam ad hominibus; adeout pleraque graviora mala, unde genus afficiatur humanum, homines ipsos habeant auctores. Improbi nimirum, cum suam vim sentiant, qua possunt abuti, aliis hominibus dominari nituntur, illis insidiantur, eosque rebus, libertate, ipsa etiam vita spoliare aggrediuntur. (V. *Hesiod. Theogon.* v. 8. *et seq.*) Qui cum ratione olim ad meliora traduci nequirent; propterea vetustissimi mortalium, et ex eis progeniti suae conscii imbecillitatis, proprias conjun-

xere vires, et relicto naturali statu, in quo pax interdum, pacis fiducia nunquam erat, exemplo domesticarum societatum in maximas illas coaluerunt, quas civitates, vel respublicas appellamus. (*Aristotel. Ath.* VIII. 2.) Atque in his demum consociati homines coeperunt domesticae paci consulere...... *et ponere leges ne quis fur esset, neu latro, neu quis adulter;*

(Horat. I. *Satyr.* 3.)

ut singulis sociis quaesita constaret, et optata securitas.

2. Quivis autem homo hoc in primis quaerit, nimirum, ut vivat. Et vitam quidem impense diligimus, cujus conservandae desiderium, et anxietatem ipsa nobis insevit natura. Unde fit, ut etiam aptas, integrasque nos velimus habere corporis partes seu membra, et refugiamus praeterea vitam nostram indiscriminatim esse in aliena potestate. Deinde quivis homo querit, ut bene audiat apud illos, quibus cum vitam agere debet. Nam statim ac homine simul conversari coeperunt, nata est inter ipsos comparatio, quam sequitur bona de his, mala de illis apud alios opinio. Vix autem prodesset vivere in societate, nisi homines, cum quibus eam agitamus, nostri fideant, nos ament, bonam de nobis praeseferant opinionem. Tandem omnis homo quaerit, ut res ad vitam sustentandam necessarias, quibus sive fortuna, sive industria auctus est, propria sibi habeat, atque conservet: nam hunc etiam in finem homines in civilem statum migrarunt. Quamobrem in civili societate id peculiariter, et praecipue intenditur, ut scilicet singuli cives de persona prae-

stentur securi, de fama, ac demum de bonis. Potiora ergo delicta, quibus singulorum civium securitas laeditur in tres classes opportune possunt distingui, in quarum primam referantur crimina, quibus vis infertur civium personis, in alteram delicta, quibus civium aestimatio oneratur, bonumque nomen inficitur, in tertia demum classe collocantur ea facinora, quibus cives bonis suis, rebusque spoliantur. Age vero singulatim haec omnia crimina enumeremus.

Vim inferunt civium

I. *Homicidium* ab *homine*, et *caedo* componitur: significant enim hominis caedem, necationem. Heic tamen non quaevis venit hominis caedes, sed a tantum quae dolo fit, culpaque, quaeque crimen est homicidii, cujus sequentes distinguuntur species.

1. *Homicidium ex insidiis commissum* est quod insidiis committitur ex improviso in homines nihil tale caventes.

2. *Homicidium proditorium* est, quod fide tacite, vel expresse data ab amico committitur vel ab alio sub amici specie.

3. *Assassinium* est homicidium commissum ab aliquo in id mercede conducto. Fertur *Assassinos* Asiae quondam incolas, et Mahumedis sectatores, *Senioris*, seu *Arsacidae* mandato necare solitos quoscumque christianam fidem profitentes. Ab his derivatum nomen assassinii, quod recte turcicum esse notat ex *Mattheo Parisiensi* ad annum 1251. celeberrimus *Heineccius*.

4. *Veneficium* fit cum alter alterum veneno necat.

5. *Parricidium*. Parricidii vox apud priscos Romanos denotabat quodcumque capitale delictum. Postea haec vox legibus cohibita ad caedem parentum, ac eorum, qui ejus affectionis sunt, ut nuncupatione parentum, aliorumque collateralium comprehendantur; quamvis in sensu strictissimo solam caedem parentum, et liberorum complectantur. Sub parricidio proprie veniunt *infanticidium*, *infantium expositio*.

II. *Raptus* actus rapiendi. Fere refertur ad *stuprum* estque violenta abductio personae honestae de loco ad locum libidinis explendae caussa.

III. *Plagium* est a greco vocabulo, quod proprie notat *oblique*; metaphorice autem pro *doloso* sumitur. Itaque plagium nihil aliud est, quam dolosa suppressio liberi hominis, et juxta veteres romanas leges etiam alieni servi.

IV. *Injuriae*. Injuria generatim est omne id, quod non jure fit. Heic in specie est quaevis contumelia dolo malo alteri contra jus illata.

V. *Libelli famosi*. Sub horum nomine veniunt injuriae scripto commissae, quibus quid alicui objicitur ad ejus infamiam.

VI. *Furtum*. Sabinus jurisconsultus a fraude dictu existimavit. Labeo a *furto*, quod clam, et obscure fiat, et plerumque noctu. Sunt qui a ferendo, vel auferendo nuncupatum volunt. Vulgo definitur dolosa rei alienae invito domino contrectatio, facta animo lucrifaciendi.

aestimationem bonis spoliant cives

VII *Rapina*. Rei alienae ablatio vi gesta ut lucrifieret.

VIII. *Falsum*, *Varro* derivat a *fando*, quia alii fando decipiantur, et contra quam dictum est fiat: sed venit a *falso*, quod proprie est supplantare. Falsi crimen communiter definiri solet fraudolenta veri supplantatio, vel suppressio in praejudicium alterius facta, et quidem ut plurimum, ut par est adnotare, ad alios bonis spoliandos.

IX. *Stellionatus*. Stellio, unde huic crimini nomen, versutissimum est lacertae genus, quo nullum animal, ut Plinius scribit, fraudolentius homini invidet. Ipsum hoc animal stellionis nomen meruisse videtur, quod stellatis guttis distinctum sit. Jure romano accusantur stellionatus, qui improbius fraudavere, si crimen aliud non sit objiciendum, quod est usu receptum.

Sed fessi jam sumus labore graviora hominum, et frequentiora persequendi delicta. Felices quibus contigit scribere de virtutibus, easque homines docere! Nihil contra durius, quam in hominum vitiis, criminibusque enumerandis, exponendisque versari. Animus siquidem contristatur vehementer cogitatione miseraturum, quibus genus humanum urgetur, et affliciatur; eumque summo perfundit pudore intueri; quot sit capax malorum humana nequitia. Itaque nos, longum alioquin jam spatium emensos, heic parumper quiescere, et respirare par est.

Liber primus explicit.

INDEX

RERUM PRAECIPUARUM

QUAE IN HOC PRIMO VOLUMINE

CONTINENTUR.

D

G

H

I

L

M

Q

R

FINIS.